

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових праць

№ 1 (11)

Сєвєродонецьк 2015

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ: Збірник наукових праць
Випуск 11

Засновано у 2009 році
Вихід з друку – два рази на рік

Засновник

**Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля**

Редакційна колегія:

Барановський Фелікс Володимирович
Бебик Валерій Михайлович
Гальчак Богдан

Зеленько Галина Іванівна
Михайлюк Віталій Павлович
Наумкіна Світлана Михайлівна
Новакова Олена Вікторівна
Озеров Олексій Олексійович

Півнева Любов Миколаївна
Поліщук Ігор Олексійович
Сергієнко Юрій Григорович
Пашина Наталія Полікарпівна
Токовенко Олександр Сергійович
Щедрова Галина Петрівна

д.політ.н., проф. (Ніжин)
д.політ.н., проф. (Київ)
д.габілітований, проф.
(Зелена Гура, Польща)
д.політ.н., проф. (Київ)
д.і.н., проф.
д.політ.н., проф. (Одеса)
д.політ.н., проф. (Київ)
д.політ.н., проф.
(Ростов-на-Дону, Росія)
д.політ.н., проф. (Харків)
д.політ.н., проф. (Харків)
д.і.н., проф.
д.політ.н., проф. (Маріуполь)
д.філос.н., проф. (Дніпропетровськ)
д.політ.н., проф.
(голова редакційної ради)

Політологічні записки : Збірник наукових праць. Вип. 1(11). –
Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – 186 с.

ISSN 2225-5591

У збірнику публікуються матеріали у галузі політичних наук, в яких висвітлюються найбільш актуальні проблеми сучасного розвитку політичних інститутів та процесів в контексті світового та вітчизняного досвіду модернізації політичної системи, політичної культури та ідеології.

Рекомендовано для друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 10 від 31 серпня 2015 р.)

Вища атестаційна комісія України визнала збірник наукових праць фаховим виданням з політичних наук (Постанова Президії ВАК України № 1-05/4 від 22.04.2011 р.).

Текст друкується мовою оригіналу

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля, 2015
© Volodimir Dahl East Ukrainian national
university, 2015

ЗМІСТ

Щедрова Г. П. ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	5
Ерёмєнко А. М. ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ЗЛА КАК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ.....	16
Новакова О. В. ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ ДЕМОКРАТІЇ: АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ Ф. К. ШМІТТЕРА	22
Проскуріна О. О. ДЕТЕРМІНАЦІЯ І ФОРМИ ПРОЯВУ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	31
Ханстантинов В. О. СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ.....	38
Стряпко І. О. РІВЕНЬ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	46
Пашина Н. П. КОНЦЕПТ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ	56
Костиця І. О. РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ СУБ'ЄКТІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ	65
Пивнева Л. Н. ФИЛАНТРОПИЯ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ РОЛИ ГОСУДАРСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.....	78
Маслов Ю. К. СОЛІДАРНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ КРАЇН: ОСНОВНІ СЕГМЕНТИ, РІВНІ ТА ДУАЛІЗМ РОЗУМІННЯ	88
Максимець Б. В. МІСЦЕ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ	94
Балацька О. Б. ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ ЯК ЗАСОБУ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	103

Мазур О. Г. СТРАТЕГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ	113
Павлова Л.І. ДЕМОКРАТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ.....	128
Ніколайчук Г. Г. СПОРТ І ПОЛІТИКА: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР.....	138
Карчевська О. В. ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ РЕСУРСАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДОСВІД США	147
Агафонова Г. С. ПАРТІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ: ІДЕОЛОГІЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ	156
Літвін Л. А. РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ КРІЗЬ КОНСТРУЮВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ	165
Гладій В. І. МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ.....	173

УДК 324 (477)

Щедрова Г. П.,
м. Сєвєродонецьк**ВИБОРЧА СИСТЕМА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА**

На основі дослідження сутності та різновидів виборчих систем, використовуваних в державах світу, особливостей формування виборчої моделі в Україні надано рекомендації щодо її вдосконалення.

Ключові слова: політична система, виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система, модель виборчої системи, преференції.

Однією з найважливіших безпосередніх форм здійснення народовладдя є вибори. Тільки чітко налагоджене функціонування елементів виборчої системи призводить до збігу результатів виборів з соціальними очікуваннями. Необхідність створення та впровадження прозорого виборчого механізму є актуальним завданням для України, особливо в контексті демократичних трансформацій. Від дієвості виборчого механізму залежить не лише якість функціонування державної влади, а і подальша перспектива стабільного розвитку політичної системи та суспільства. В умовах демократії виборча система виконує особливі системні функції, такі як: стабілізація політичної системи, забезпечення пріоритетів суспільної думки по відношенню спрямування державної політики, рекрутування політичної еліти, збереження і підтримка демократичних цінностей та інститутів у суспільстві.

Події останніх років довели, що результати виборів в Україні не повною мірою відображають політичну позицію громадськості, не сприяють просуванню до владних структур компетентних та професійних політиків, які відповідально ставляться до проголошеного політичного курсу. Такі негативні умови збільшують рівень відчуження суспільства по відношенню до влади. Отже, політологічний аналіз та глибоке вивчення проблем виборчої системи надасть можливість визначити перспективи і надати рекомендації щодо оптимізації виборчого процесу в Україні. Для багатьох країн залишається актуальною проблема наповнення моделі загальнонаціонального представництва функціональністю, процедурами

відповідальності і механізмами реалізації політичних прав громадян. Зарубіжна практика свідчить, що з метою адаптації виборчої системи до суспільно-політичних викликів деякі держави впроваджують істотні зміни, навіть, напередодні нових виборів. Тому пошук шляхів підвищення ефективності інституту виборів та виборчої системи для України сприятиме зміцненню демократичних здобутків та надасть динамізму процесу демократизації.

Проблематика сутності, змісту, функцій, типології виборчих систем знайшла своє висвітлення у багатьох публікаціях вітчизняних та зарубіжних учених. Для наукового обґрунтування дослідження використані праці таких зарубіжних науковців, як М. Дюверже, Е. Лейкмана, А. Лейпхарта, Г. Майєра, Д. Олсона, Р. Роуз, Р. Таагепери, М. Шугарта та інші. Вітчизняний теоретичний дискурс представлено роботами Г. Артемова, О. Батанова, В. Бебика, В. Божанова, С. Вавілова, Д. Позняка, Л. Кочубей, І. Поліщука, В. Фесенка, Ю. Шведи.

Метою дослідження є політологічний аналіз проблем та пошук шляхів підвищення ефективності виборчої системи в Україні. Її досягнення можливе через теоретичне осмислення і узагальнення сутності виборчої системи, особливостей кожного її типу, здійснення політико-правового аналізу виборчої системи України та розробку рекомендацій щодо її вдосконалення.

Оскільки виборча система використовується як механізм формування органів державної влади різних рівнів, то і змістове наповнення зазначеної категорії буде різним. На рівні загального розуміння виборча система постає способом розподілу голосів на загальних виборах між політичними партіями та окремими кандидатами. На теоретичному рівні виборчу систему розглядають як сукупність визначених виборчим законодавством механізмів та процедур, пов'язаних з формуванням органів влади.

Виборчу систему можна розглядати у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні виборча система – це загальні принципи надання виборчих прав та організації виборів. У вузькому значенні – це система правових норм, що регламентує спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування. Один із провідних українських дослідників П. Шляхтун пропонує у широкому значенні розуміти виборчу систему як «сукупність норм, що забезпечують участь громадян у формуванні виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [1, с. 51]. Американський дослідник К. Боун вважає, що виборча система визначається порядком підрахунку голосів і правилом переведення частки отриманих голосів при розподілі мандатів [2]. Але, на нашу думку, більш перспективним є розуміння

виборчої системи як єдиного процесу, пов'язаного зі здійсненням виборчого права громадянами (обирати та бути обраними), організацією та проведенням виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підбиття підсумків виборів та розподіленням мандатів, згідно із встановленим законом порядком.

Джерелом та сутністю будь-якої виборчої системи виступає реалізація сукупності базових положень теорії народного суверенітету. Ефективність виборчої системи характеризує ступінь розвитку будь-якої конституційної держави і має неабиякий вплив на формування політико-правової системи у перехідних демократіях, адже кількісний вимір мандатів, отриманих політичною партією, особливо через пропорційну систему виборів, впливає не тільки на зовнішню і внутрішню політику, але й на формування системи національного законодавства. Невдале застосування виборчої системи, на думку А. Гофмана, здатне призвести до погіршення рівня демократії в країні [3, с. 40].

Політологи наголошують, що якість виборів повинна бути високою і реалізовуватися на засадах свободи та справедливості. Так, датські політологи Й. Елкліт і П. Свенссон, коли говорять про вільні вибори, то мають на увазі «протилежні тим, які відбуваються в умовах примусу. Свобода означає право і можливість обирати вподобану річ, а не іншу. Примус означає формальну чи реальну відсутність такого вибору: або всі альтернативи, крім однієї, заборонено, або певний вибір матиме негативні наслідки для безпеки, добробуту, соціального становища людини, котра його здійснила. Справедливість передбачає неупередженість. Протилежністю справедливості є нерівне ставлення до рівних, за якого деякі люди чи групи отримують завеликі переваги. Отже, справедливість передбачає регулярність застосування правил та їх раціональність, рівномірніший розподіл релевантних ресурсів серед сторін змагання. Дослідники доводять, що критеріям свободи та справедливості мають відповідати всі стадії виборчого процесу» [Цит. за: 4, с. 5].

Варто прислухатися до авторки монографії «Виборча інженерія в Україні» М. Афанасьєвої, яка слушно зазначає, що варіантів виборчої системи існує багато, тому її конституційно-правове оформлення необхідно починати з визначення критеріїв, яким має відповідати демократична виборча система і які резюмують те, чого законодавець бажає досягнути, а чого уникнути, та яким воліє бачити виборний орган [5].

Для України пошук оптимальної моделі виборчої системи є гостро актуальним питанням. Еволюція української виборчої системи являє собою суцільний та перманентний експеримент застосування всіх видів виборчих систем. Занадто велика політизація питання вибору типу виборчої системи

привела до частоті її зміни, що, у свою чергу, негативно позначилося на проведенні та встановленні результатів виборів до представницьких органів державної влади. Тому гостро постало питання щодо розгляду виборчої системи у контексті світового досвіду та з урахуванням потреб вітчизняної політичної системи та суспільства [6, с. 58].

За порядком визначення результатів виборів розрізняють мажоритарний, пропорційний та змішаний типи виборчих систем. Мажоритарна виборча система – це голосування за кандидата по виборчому округу і визнання його обраним на основі одержаної ним більшості голосів виборців. До її переваг слід віднести невідчутність партійних амбіцій та наближеність обраних депутатів до своїх виборців: депутатам добре знайомі свої виборчі округи, інтереси їхніх мешканців, а особа депутата та його політичні якості знайомі виборцям. Але у сформованого на такій основі представницького органу відсутній єдиний проект розвитку, потрапляючи до парламенту, такий депутат дуже часто втрачає зв'язок із своїм електоратом.

Серед поліномінальних виборчих систем виділяють два види: пропорційні та напівпропорційні. Система пропорційного представництва передбачає розподіл місць у парламенті згідно з кількістю (процентної пропорцією) голосів, отриманих на виборах за партійними списками в єдиному загальнонаціональному виборчому окрузі, як наприклад, у Нідерландах, або в декількох великих регіональних округах. Інший варіант виборчого процесу за такою системою реалізують у скандинавських країнах (за винятком Норвегії) і в Греції. Тут вибори проводяться не тільки за регіональним виборчим округом, але і за «національним округом». Особливість пропорційної системи полягає в тому, що вона передбачає застосування виборчого порогу (відсоткового бар'єру).

Пропорційна виборча система має низку протилежних якостей: вона послаблює особисті зв'язки і персональну відповідальність депутатів перед виборцями; водночас представницький орган є виразником спільного інтересу, володіє цілісним проектом розвитку. Проблема застосування пропорційної системи полягає у динаміці створення та відмирання партійних структур та політичних об'єднань. Також вищезгадана виборча система перетворює партії на «лідерські корпорації» з жорсткою партійною дисципліною. Такі партії мають мало спільного з західним розумінням суті і ролі партії в політичному процесі.

До напівпропорційних систем відносяться: система єдиного голосу, що передається; система єдиного голосу, що не передається; кумулятивне голосування.

Для того, щоб нівелювати недоліки двох основних систем голосування, поширення набуває використання змішаної системи виборів. Існує досить широкий спектр змішаних систем, які є поєднанням мажоритарної та пропорційної систем. Їх застосовують у понад 20 країнах світу. Змішані моделі застосовуються, як правило, в країнах, де йде пошук і становлення виборчих систем або необхідно досягти компроміс між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Погоджуючись із М. Лендзел, відзначимо, що на початку становлення інституціональної підсистеми в Україні довгий та дискусійний шлях прийняття виборчих законів пов'язаний, перш за все, із намаганням еліт не стільки створити середовище, в якому гарантувалося б проведення чесних і вільних виборів, скільки сформувати дизайн бажаних для правлячих політичних сил умов та правил [7, с. 245].

У свою чергу, це призвело до формального копіювання моделі виборчої системи. Досліджуючи муніципальні виборчі системи, О. Батанов зазначає, що «Україна за досить короткий проміжок часу пройшла найбільш відомі види виборчої системи – мажоритарну, змішану та пропорційну: 1) мажоритарна муніципальна виборча система абсолютної більшості (1990–1994 рр.); 2) мажоритарна муніципальна виборча система відносної більшості (уніномінальна) (1994–1998 рр.); 3) мажоритарна муніципальна виборча система відносної більшості (уніномінальна та частково поліномінальна) (1998–2004 рр.); 4) змішана (пропорційно-мажоритарна) муніципальна виборча система (2004–2010 рр.); 5) змішана (мажоритарно-пропорційна) муніципальна виборча система (2010 р. і донині) [8, с. 63]. Отже, історична трансформація виборчої системи на місцевому рівні не змогла подолати недоліки, пов'язані з організацією виборчого процесу. Теж саме відбулося і з загальнодержавною виборчою системою – мажоритарна виборча система, за якою проходили вибори у 1994 р., змішана у 1998–2002 рр., після чого відбувся перехід до пропорційної системи у 2006–2007 рр. І з 2012 р. – повернення до змішаної виборчої системи. Такі зміни у виборчому процесі лише заважали доведенню до довершеного стану інституту виборів.

Сьогодні забезпечення національного виборчого інтересу вимагає від української держави підтримки функціонування демократичних виборів як ключового механізму формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Виходячи з цього, держава повинна забезпечити право на вільне волевиявлення усім громадянам України, рівність учасників виборчого процесу, актуальним є й запровадження такого варіанта виборчої системи, який гарантує представництво якнайширшого кола

суспільних груп; ротацію політичної еліти країни і впровадження відповідальності за прийняті політичні рішення.

Протягом 90-х років минулого століття склалася практика проведення кожних наступних парламентських виборів за новим виборчим законом, який фіксував щоразу нову модель виборчої системи. При цьому жоден із прийнятих законів не містить норм регламентації політичної конкуренції та правил міжпартійної конкуренції, в результаті чого розповсюдженим явищем в українській політиці є використання «брудних» політичних технологій та поширення політичної корупції. Варто підкреслити, що на відміну від країн усталеної демократії, у нових демократичних країнах (у т.ч. і в Україні), значну роль у ході парламентських виборів відіграють додаткові чинники (крім електоральних) впливу на результати виборів, зокрема, такі, як: можливість використання адміністративного ресурсу, прямого та прихованого підкупу виборців, фальсифікації на виборах, непрозорий характер партійного фінансування, підконтрольні ЗМІ тощо. Всі ці фактори можуть значно впливати як на результати виборів, так і на характер міжпартійної конкуренції. На практиці, як свідчить вітчизняний досвід, законодавство про вибори, яке власне є результатом політичних компромісів, часто існує відособлено від реального виборчого процесу, створюючи лише видимість його законності [9, с. 263].

Сьогодні парламент України обирається на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування за змішаною системою, яка закріплена у Законі України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 р. Затверджена система виборів є рівномірним поєднанням двох систем: мажоритарної простої більшості та пропорційної з закритими списками, кожна з яких застосовується для обрання половини депутатського складу Верховної Ради. Усього обирається 450 депутатів. Із них 225 – в одномандатних виборчих округах на основі відносної більшості, а 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі на основі пропорційного представництва.

Характеризуючи особливості та інновації, які було запроваджені даним актом, необхідно відзначити таке:

було збільшено прохідний відсоток, якій мають подолати партії, щоб отримати депутатські мандати, до 5%. Аргументація на рахунок такого збільшення була такою: даний бар'єр дозволить «відсіяти» невливові політичні партії, сприятиме структурзації парламенту, а також даний відсоток є загальноприйнятим у європейському праві;

закон забороняє участь у виборах блокам політичних партій. На думку експертів Центру Разумкова, дана норма була спрямована на усунення від участі у виборах блоку опозиційних партій, а також блоків, які вже були відомі виборцям за попередніми виборами – БЮТ, БЛ тощо. При цьому експерти констатують, що в європейській практиці навіть за умови обмеження участі блоків у виборах, не існує повної їхньої заборони [10, с. 22]. Наявність даної норми призвела до об'єднання опозиційних сил та участі їх у виборах 2012 р. єдиним списком від ВО «Батьківщина». До подібних дій вдавалися у 2012 р. також Партія регіонів та «Сильна Україна», коли напередодні виборів членів «Сильної України» закликали увійти до лав Партії регіонів, а саму партію було ліквідовано шляхом саморозпуску. У 2014 р. політична партія «УДАР» йшла на парламентські вибори в рамках оновленої політичної партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність»;

у законі відсутній ефективний механізм підвищення прозорості фінансування виборчого процесу. Зокрема, експерти Венеціанської комісії зауважують, що у законі про вибори доцільно «надавати до і після виборів повну інформацію про джерела фінансування кампанії та суми фінансових внесків, а також про статті і суми видатків в рамках кампанії», здійснювати «незалежний моніторинг фінансування політичних партій та виборчих кампаній» та встановити «ефективні пропорціональні та стримуючі санкції за порушення положень щодо фінансування виборчих кампаній» [11, с. 28]. Подібних норм закон не містить, таким чином, проблема фінансування політичних партій залишається невирішеною та гострою, сприяє використанню неправових форм політичної конкуренції;

законом передбачено відсутність пункту «Проти всіх» у виборчому бюлетені. На думку політолога В. Фесенка, скасування цієї граfi може призвести до того, що частина виборців просто не прийде на вибори і буде низькою явка виборців, з іншого боку, частина людей, які мають протестні настрої, може спрямуватися на підтримку найбільш радикальних політичних сил – наприклад, на Заході – ВО «Свободи», на Сході можуть підтримати якісь ліворадикальні чи популістські політичні проекти [12]. Дані соціологічних опитувань підтверджують цю думку. Так, за вимірами соціологічної компанії Research & Branding Group на питання: «Якби у виборчих бюлетенях був пункт «проти всіх», то чи скористалися б ви ним 28 жовтня 2012 року під час голосування за партійними списками?», 17% респондентів відповіли: «У цілому, так». Водночас, 76% опитаних обрали відповідь «В цілому, ні», а 7% було важко відповісти [13].

Також зауважимо, що за даними ЦВК понад один млн. виборців зіпсували виборчі бюлетені, що склало приблизно 3,5% від загальної

кількості тих, хто прийшли на вибори [14]. При цьому необхідно відмітити, що громадяни дописували в бюлетенях пункт «Проти всіх», а також пропонували альтернативних кандидатів.

26 жовтня 2014 р. відповідно до ст. 90 Конституції України відбулися позачергові вибори народних депутатів Верховної Ради України. Підставою для цих виборів стала «Революція гідності». Громадяни реалізовували своє активне виборче право і за політичну партію, і за кандидата по округу. За результатами виборів до Верховної Ради України пройшло шість партій, які подолали 5% бар'єр, установлений законодавством: Народний фронт, Блок Петра Порошенка, Об'єднання «Самопоміч», Опозиційний блок, Радикальна партія Олега Ляшка, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина».

У зв'язку з проведенням АТО не відбулися вибори 26 жовтня 2014 р. на тимчасово окупованій території України. Громадяни не використали своє виборче право в Автономній Республіці Крим і Севастополі. Не відбулися вибори в дев'яти округах Донеччини і шести округах Луганщини. Це призвело до того, що парламент скоротився на декілька десятків депутатів.

Накопичені і закріплені у досвіді недоліки функціонування виборчої системи виявляють три основні проблеми. По-перше – диспропорційний характер мажоритарної системи простої більшості, яка призводить до втрати невинувато великої частки голосів виборців, викривлюючи таким чином представлення інтересів громадян у парламенті. По-друге – вразливість виборчого процесу в мажоритарних одномандатних округах до різного роду порушень, передусім зловживань адміністративним ресурсом і підкупу виборців, які серйозно порушують чесний і вільний характер виборів. По-третє – погану якість і низький рівень підзвітності депутатів, обраних за пропорційною системою із закритими списками, внаслідок того, що виборці не мають можливості обирати кандидатів усередині партійних списків.

Ці проблеми є наслідком того, що змішана виборча система, яка на сьогоднішній день діє в Україні для обрання народних депутатів не долає недоліки мажоритарної та пропорційної виборчих систем, викликаючи нові проблеми щодо порозуміння в парламенті між депутатами, обраними різним способом.

Для уникнення узурпації влади в державі представниками парламентської більшості, необхідно відійти від жорстких партійних списків, голосування за одномандатним загальнонаціональним виборчим округом і без преференційного голосування. Україна потребує сталого виборчого законодавства, яке б відповідало потребі суспільства в реалізації

прав та закріпило найбільш ефективні, дієві норми виборчого процесу. У свою чергу це зменшило би можливість фальсифікацій та сприяло б підвищенню виборчої культури громадян.

Запорукою якісного оновлення влади є необхідність впровадження нової для української політичної практики пропорційної виборчої системи з відкритими регіональними списками. Це надасть прозорості виразу політичної думки електорату і до парламенту пройдуть обранці, які максимально чітко відображатимуть настрої громадян. Преференційне голосування становить фундаментальні засади для подолання значних проблем сьогодення, серед яких відповідальність партій перед виборцями та виконання передвиборчих обіцянок. Практично всі країни Західної та Центральної Європи застосовують пропорційні виборчі системи.

Впровадження моделі голосування за відкритими списками потребує нормативно-правового фіксування регіонального розподілу країни на виборчі округи, що дозволить зберегти принцип пропорційного представництва і вдосконалив принцип регіонального представництва в Україні; диференціації прохідного виборчого бар'єру для партій і блоків, використовуючи досвід об'єднання партій напередодні виборів у блоки задля потрапляння до Верховної Ради; фіксованої суми коштів самостійного фінансування партій і наданих державою для участі у виборчому процесі; необхідності електронних комплексів на виборчих дільницях для обробки бюлетенів з метою уникнення фальсифікацій; комплексного навчання для членів виборчих комісій і для пересічних громадян; обов'язкових для партій вимог по висуванню жінок до виборчих списків.

Також пріоритетними напрямками вдосконалення законодавства про вибори, на нашу думку, мають стати вирішення проблем формально-правової організації, тобто структуризації, систематизації, прийняття єдиного Виборчого Кодексу, який дозволить уніфікувати виборчі процедури в рамках усіх типів виборів в Україні, вдосконалити політико-правове регулювання механізму судового захисту виборчих прав громадян України та оскарження порушень виборчого законодавства України. Вирішення потребує і проблема визнання виборів недійсними. На нашу думку, сьогодні слід на законодавчому рівні чітко визначити перелік порушень по кожній стадії виборчого процесу, які є підставами для визнання виборів недійсними.

Для стабілізації політичної системи Україна потребує не стільки зміни виборчої системи, скільки узгодження загальних правил ведення виборчого процесу. Розвиток і зміцнення основних принципів демократії, таких як свобода вибору, ідеологічний плюралізм, правова держава, громадянське

суспільство сприяють налагодженню ефективної роботи основних підсистем суспільства. І якщо демократія зараз не успішна, то необхідно шукати нові механізми її реалізації. Наукове середовище висуває багато варіантів удосконалення демократичних інститутів, політичному класу потрібна для їхньої реалізації тільки політична воля, яка є показником усталення демократичної культури та відкритості. Отже, оптимізація виборчих процедур, норм і правил може стати платформою партнерської взаємодії організацій громадськості і державних структур стосовно пошуку найбільш прийнятної моделі демократичного розвитку.

Література

1. Шляхтун П. П. Конституційне право : [словник термінів]. / П. П. Шляхтун. — К. : Либідь, 2005. — 568 с.
2. Bawn K. The Logic of Institutional Preferences / Bawn K. // American Journal of Political Science. — 1993. — Vol. 37. — № 4. — P. 21–35.
3. Hoffman A. L. Political Parties, Electoral Systems and Democracy: A Crossnational Analysis / Hoffman A. L. // European Journal of Political Research. — 2005. — № 44. — P. 36–41.
4. Конончук С. Г. Демократичний потенціал пропорційних виборчих систем / С. Г. Конончук, О. А. Ярош, С. А. Горобчишина ; Укр. незалежний центр політ. дослідж. — К. : Агентство «Україна», 2009. — 80 с.
5. Афанасьєва М. Ф. Виборча інженерія в Україні : монографія [Електронний ресурс] / Мар'яна Володимирівна Афанасьєва. — Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с. — Режим доступу : <http://www.academia.edu/15568187/>
6. Батанов О. Порівняльний аналіз функціонування муніципальних виборчих систем у зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / О. Батанов // Вісник Центральної виборчої комісії. — 2013. — № 1 (25). — С. 58–63. — Режим доступу до статті : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2013_1/visnik1_2013_st_15.
7. Лендьял М. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи : [монографія] / М. Лендьял. — Ужгород : Мистецька лінія, 2011. — 688 с.
8. Батанов О. Зазначена робота.
9. Політико-правові інститути сучасності: структура, функції, ефективність / [За заг. ред. М. І. Панова, Л. М. Герасіної]. — К. : Ін Юре, 2005. — С. 262–277.
10. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012 р.: політична ситуація, суспільні настрої та очікування / Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. — 2012. — № 7-8. — С. 2–79.
11. Європейський демократичний доробок в галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / [за ред. Ю. Ключковського]. — [Вид. 2-е, випр. і доповн.]. — К. : Радник, 2009. — 340 с.
12. Заборона голосувати проти всіх може зашкодити самій владі, — політолог [Електронний ресурс] // Інтернет-видання Zaxid.net. — 2011. — 13 квітня. —

Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zaborona_golosuvati_p_roti_vsih_mozhe_zashkoditi_samiy_vladi_politolog&objectId=1126999

13. Сімнадцять відсотків українців хотіли б проголосувати «Проти всіх» [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН. — 2012. — 21 листопада. — Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/536935-17-ukrajintsi-hotili-b-progolosuvati-proti-vsih-opituvannya.html>
14. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua>

На основе исследования сущности и разновидностей избирательных систем, используемых в странах мира, особенностей формирования избирательной модели в Украине даны рекомендации по ее совершенствованию.

Ключевые слова: политическая система, избирательная система, мажоритарная избирательная система, пропорциональная избирательная система, смешанная избирательная система, модель избирательной системы, предпочтения.

Based on a study of the nature and kinds of electoral systems used in countries around the world, features models of election in Ukraine provided recommendations for its improvement.

Key words: political system, electoral system, a majoritarian electoral system, proportional electoral system, mixed electoral system, a model electoral system preferences.

Щедрова Галина Петрівна – проректор з науково-педагогічної роботи і гуманізації навчально-виховного процесу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 316.6

Ерёмченко О.М.,
г. Северодонецк

ПЕРСОНИФИКАЦИЯ ЗЛА КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОЙ КОНФЛИКТНОСТИ

В статье показана негативная роль ригористического противопоставления добра и зла как фактора идентичности социальной общности. Предложены возможные механизмы снижения уровня социальной конфликтности.

Ключевые слова: добро, зло, социальный конфликт, идентичность, христианство, средний класс.

На наш взгляд, абсолютизация противопоставления добра и зла является весьма существенным фактором событий в Донбассе, рассмотренных в морально-этическом аспекте. Жёсткий ригоризм противопоставления добра и зла был, есть и остаётся источником военных конфликтов. Убеждение в бескомпромиссности противоборства добра и зла есть ложная идея; абсолютизация добра в его противопоставленности злу есть злая идея, чреватая смертью, гибелью, разрушением.

Известно, что, как индивиды, так и социальные группы, как правило, не отождествляют себя со злом. Зло обычно персонифицируют «они»: группы, исповедующие другие ценности, ведущие другой образ жизни, или просто принадлежащие к другим национальностям, этносам, конфессиям. Нередко такие группы сознательно или подсознательно воспринимаются как угроза «нам»: нашим ценностям, нашему образу жизни. При этом, поскольку морально-психологический аспект групповой идентичности предполагает как само собой разумеющееся убеждение, что «мы» - это добро, то отсюда почти с неизбежностью вытекает, что зло – это «они» [4].

Если индивид или социальная группа абсолютизируют добро, то они будут тяготеть к тому, чтобы объявить себя, так сказать, последним оплотом абсолютного добра. Отсюда рукой подать к оправданию войны: все, кто не с ними, - против них. Значит они – против абсолютного добра; значит они – абсолютное зло, дьяволы, исчадия ада, слуги Сатаны; значит война с ними – богоугодное дело. При атеистическом мировоззрении получим: уничтожение «их» оправдано Высшим Смыслом Истории.

Человек должен осознать, что добро не только в нём, но и в другом, а зло не только в другом, но и в нём.

Но при таком мировоззрении могут возникнуть трудности в идентичности. Если мы согласимся с тем, что идентичность, как индивидуальная, так и групповая, базируется на том, что «я» или «мы» – это добро, то думать, что «я» или «мы» – зло, саморазрушительно. Прежде всего, мы вовсе не утверждаем, что человек от позиции «я – это добро» должен перейти к позиции «я – это зло». Правильной позицией является следующая: «Я – это добро, но во мне есть нечто злое; другой – это тоже добро, но и в нём есть нечто злое».

К. Лоренц высказывает поистине «золотую мысль»: «...какая бы то ни было персонификация зла недопустима» [2, с. 332]. Этот выдающийся этнолог анализирует биологические истоки такой, казалось бы, чисто человеческой эмоции, как воодушевление. В целом, это эмоция, так сказать, возвышенная и полезная, даже необходимая для выживания различных социальных общностей. В то же время, как показывает Лоренц, воодушевление неоднозначно. Оно несёт в себе и весьма сильный негативный аспект, который находит своё проявление в агрессивности, вражде, ненависти к «чужим», «врагам», «не нашим». По мнению К. Лоренца, для формирования чувства воодушевления необходимо соединение трёх факторов: ценности, якобы, нуждающейся в защите; врага, якобы, угрожающего этой ценности; достаточно большого числа сообщников, с которыми идентифицирует себя человек. В качестве четвёртого фактора полезен какой-нибудь вождь, но не обязателен. Во все времена ловкие демагоги особенно преуспевали в «раскручивании» второго фактора – общего врага [2, с. 330-331].

Но Лоренц показывает, что наличие врага вовсе не необходимо для пробуждения в сердцах членов данной социальной общности настоящего возвышенного, позитивного воодушевления. Выдающийся этнолог формулирует «правило суммирования раздражений»: «Согласно ему действие различных провоцирующих раздражений суммируется так, что слабость или даже отсутствие одного может быть компенсировано усиленным действием другого. Отсюда следует, что подлинное воодушевление возможно только ради чего-то ценного, а враждебность *против* реального или выдуманного противника не является необходимой» [2, с. 331].

Далее. Безусловная идентификация себя с добром, а другого со злом есть издержки христианского мировоззрения в его худшем – средневековом варианте. События в Донбассе знаменуют собой – ни много, ни мало – кризис современного христианства, в особенности, православия. Здесь необходима целая цепь пояснений и уточнений.

Прежде всего, напомним, что мы назвали безусловную идентификацию себя с добром не христианским мировоззрением, а именно его издержками. Далее: христианство монотеистично, так же, как ислам и иудаизм. Поэтому, скорее всего, следует говорить об издержках всякого монотеизма, о плохо понятом монотеизме. Далее: самое парадоксальное заключается в том, что этими негативными издержками всякого монотеизма являются дуалистические тенденции. *Всякий монотеизм дуалистичен, во всяком монотеизме скрывается дуализм.*

В иудаизме и христианстве Богу противостоит Сатана (Дьявол), в исламе – Шайтан (Иблис). В народном христианстве Сатана приобретает силу, почти уравнивающую его с Богом. Сатана настолько силен, что становится почти Противобогом. Мощь Сатаны возрастает не только в народном христианском сознании – этот процесс характерен для всей средневековой ментальности как целостного социокультурного феномена.

Отрадно, что, как показывает французский исследователь Р. Мюшембле, в современной Европе сатанинский миф утрачивает своё прежнее значение. «Даже для самых активных верующих, чьи ряды неуклонно редуют, дьявол, похоже, становится пережитком прошлого, персонажем из истории религии. Процесс освобождения человека, начавшийся в эпоху Возрождения в узком кругу художников и интеллектуалов, вырвался на простор и на протяжении жизни нескольких поколений ширился во всех слоях общества. ...Европейское движение за освобождение от влияния конвенциональных религий сопровождается выдвижением на первый план личности, всё быстрее избавляющейся от страха перед дьяволом. ...Исчезновение устрашающего и зловонного дьявола означает уход со сцены определённого типа религии, господствовавшей в Европе в XVI и XVII в.в. и сумевшей сохраниться вплоть до третьего тысячелетия» [3, с. 362-363].

Следует признать благотворность удаления пережитков дуализма из монотеистического сознания. Христианство, как и другие монотеистические религии, должно стать более монотеистическим. Абсолютизация противопоставления добра и зла есть атавизм средневекового мировоззрения в сознании современного человека.

Также хотелось бы обратить внимание на догмат о чистилище. Как известно, православие не приняло учение о чистилище. Согласно православной догматике, посмертная судьба человека двувариантна: либо Царство Небесное, либо геенна Огненная. Здесь мы видим знакомую нам жёсткую альтернативу спасения/гибели. В протестантизме учение о чистилище было отвергнуто. Классический средневековый католицизм, как и православие, не знал никакого чистилища. (Я отвлекаюсь здесь от

народной веры, от фантазий литераторов и т.п.). Знаменитый проповедник XIII века Бертольд Регенсбургский, размышляя о вопросе, каково соотношение душ, которые после смерти попадут в рай, и душ, которые попадут в ад, приходит к выводу: 1 из 100000 – в рай, остальные 99999 – прямоком в адское пламя. Правда, неутешительный вывод, особенно для современного сознания? В католицизме догмат о чистилище был официально принят на Ферраро-Флорентийском соборе в середине XV века.

Впрочем, можно усмотреть определённое сходство между православным учением о мытарствах души и католическим догматом о чистилище. Но мытарства – это индивидуальные мучения каждой души, после которых она может попасть как в рай, так и в ад. Облегчение или даже освобождение от мучений происходит в силу молитв членов церкви, а не в силу чистилищных мучений данной души. В православии освобождение от мучений более иррационально и непредсказуемо, в католическом же чистилище просматривается некая институционализация положения недостаточно праведных душ.

Мы полагаем, что этот догмат несёт в себе позитивный мировоззренческий потенциал. Можно даже назвать его прогрессивным (разумеется, учитывая неоднозначное отношение церкви к идее прогресса). Во-первых, чистилище снимает жёсткость противопоставления святости и греха. Оно уводит от напряжённого ожидания спасения или страха вечной гибели. Тем самым чистилище противостоит отмеченному выше губительному ригоризму добра и зла. Чистилище обладает сильными медиаторскими функциями – оно оказывается своеобразным теологическим посредником между святостью и грехом.

Из медиаторской природы чистилища вытекает его второе преимущество перед жёсткой альтернативой рая и ада. Следующая гипотеза высказывается в духе вольного полёта философской мысли. Разумеется, она требует серьёзного обоснования, но это тема для отдельного исследования. Здесь мы просто выскажем её. Мы полагаем, что утверждение и развитие учения о чистилище коррелирует с процессом формирования и развития, вплоть до доминирования, среднего класса в социальной структуре европейского общества. Учение о чистилище оказалось, возможно, не менее важным фактором становления капитализма, чем протестантская этика. Вполне возможно, что средний класс развился в тех социумах, в которых получили распространение представления о чистилище, и оказался недоразвитым в тех, где таковые представления не культивировались.

Могут заметить, что мировоззрение, которое проповедует автор, противоречит не только духу православия, но и духу христианства как такового. Именно о носителях подобного мировоззрения апостол Иоанн сказал: «знаю твои дела; ты ни холоден, ни горяч; о, если бы ты был холоден или горяч! Но, как ты тёпл, а не горяч и не холоден, то извергну тебя из уст Моих.» (Откр., 3, с. 15-16).

Следует согласиться с тем, что классическое христианство является мировоззрением крайностей. В этом плане наше мировоззрение вообще не является христианским. Мы позволим себе не согласиться с апостолом. Культивирование идеи жара в противовес идее теплоты и в резком противопоставлении идее холода очень опасно. Оно подпитывает агрессивность и конфликтность. Такое культивирование является, по сути, формой проявления отвергнутой выше идеи жёсткого противопоставления добра и зла.

Мы хотели бы подчеркнуть высокий мировоззренческий и морально-этический смысл идеи теплоты. На наш взгляд, истина теплоты не только не уступает истине жара-и-холода, но превосходит её. Жизнь предполагает тепло, жизнь невозможна в условиях чрезмерного жара и чрезмерного холода. Идею теплоты можно считать проявлением известного учения Аристотеля о добродетели как середине между двумя крайностями. Этическому учению Аристотеля соответствуют его социально-политические предпочтения: Стагирит считал наилучшим социальным слоем людей среднего достатка. По его мнению, именно граждане среднего достатка наиболее склонны прислушиваться к доводам разума. Из очень богатых людей получают обычно крупные мерзавцы, из очень бедных – мелкие мерзавцы. Наилучший государственный строй будет иметь государство, в котором преобладают граждане умеренного, среднего благосостояния. «Итак, ясно, что наилучшее государственное общение – то, которое достигается посредством средних, и те государства имеют хороший строй, где средние представлены в большем количестве, где они – в лучшем случае – сильнее обеих крайностей... Поэтому величайшим благополучием для государства является то, чтобы его граждане обладали собственностью средней, но достаточной; а в тех случаях, когда одни владеют слишком многим, другие же ничего не имеют, возникает либо крайняя демократия, либо олигархия в чистом виде, либо тирания, именно под влиянием противоположных крайних» [1, с. 508]. Иногда соответствующие положения Аристотеля трактуются как своеобразное отдалённое предвосхищение идеологии «среднего класса». Общеизвестно, что именно средний класс оказался социальной базой демократии в её новоевропейском и североамериканском варианте. Европейский вектор

развития Украины предполагает усиление позиций среднего класса в украинском социуме. Нам представляется, что мировоззрение, избегающее крайностей персонификации зла, органично для среднего класса.

В качестве философской категории, которая могла бы послужить основой для мировоззрения «теплоты», хотелось бы указать на категорию гармонии. Конфликт всегда есть, так или иначе, нарушение гармонии. Преодоление же конфликта есть восстановление утраченной гармонии либо установление новой.

Література

1. Аристотель. Политика // Аристотель. Сочинения. В 4-х т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983.
2. Лоренц К. Так называемое зло. К истокам агрессии. – К.: Знання, 2011.
3. Мюшамбле Р. Очерки по истории дьявола: XII-XX вв. – М.: Новое литературное обозрение, 2005.
4. Якимович А. К. «Свой – чужой» в системах культуры / А. К. Якимович // Вопросы философии. – 2003. – № 4. – С. 48-60.

У статті показана негативна роль ригористичного протиставлення добра і зла як фактора ідентичності соціальної спільноти. Запропоновані можливі механізми зниження рівня соціальної конфліктності.

Ключові слова: добро, зло, соціальний конфлікт, ідентичність, християнство, середній клас.

The article shows the negative role of the rigorist opposition of good and evil as a factor in the identity of a social community. The possible mechanisms for reducing the level of social conflict are offered.

Keywords: Good, evil, social conflict, identity, Christianity, the middle class

Єременко Олександр Михайлович – професор кафедри світової філософії та теології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, доктор філософських наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

УДК 321: 351

Новакова О. В.,
м. Київ

ЗОВНІШНІ ЗАГРОЗИ ДЕМОКРАТІЇ: АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ Ф. К. ШМІТТЕРА

Проаналізовано тенденції демократичного розвитку із застосуванням висновків концепції К. Шміттєра. Здійснено проєкцію зовнішніх ускладнень та дилем демократії на суспільно-політичні реалії сучасного українського суспільства. Визначено такі позитивні тенденції динаміки політичних процесів в українському суспільстві, як розвиток політичної ідентифікації громадян, активізація боротьби з корупцією, підвищення рівня консолідації суспільства навколо зовнішньополітичної стратегії. Разом з цим вплив даних тенденцій ускладнюється наступними негативними явищами: гальмування реального реформування та заміна його популістськими заходами, низький рівень легітимності влади, недосконалість антикорупційного законодавства та хибність судової системи. Відповідно на порядок денний виходять питання прогнозування подальшого розвитку демократичного суспільства з метою формування ефективного політичного курсу держави.

Ключові слова: політичний процес, демократичний розвиток, дилеми демократії, політичні інститути, громадянське суспільство.

Сучасний політичний розвиток характеризується багатоваріантною динамікою, демонструє невизначеність та підвищену конфліктність політичного середовища як в середині країн, так і на міжнародній арені. Американські дослідники відзначають, що «за останні роки у світі зростає кількість ліній політичної нестабільності, а ціла низка країн знаходиться на порозі деградації інститутів влади». За їх оцінками сьогодні «більш двох мільярдів людей живуть у нестабільних державах, балансуючи на межі економічної та політичної кризи» [1].

Ускладнення процесів демократизації та необхідність пошуку адекватних суспільним викликам рішень актуалізують звернення до робіт з проблеми політичного розвитку, його закономірностей та рушійних сил. Аналіз останніх досліджень і публікацій в цілому підтверджує нелінійний, циклічно-хвильовий характер процесів демократизації. Вивченню різноманітних аспектів цієї проблематики присвячені праці Ж.Блонделя, Л.Даймонда, Г.О'Доннелла, Т.Карозерса, Х.Лінца, А.Пшеворського, Д.Растоу, А.Степана, С.Хантінгтона, Ф.Шмітєра та ін. Проблеми сутності

та специфіки демократичного переходу висвітлюються в роботах вітчизняних вчених О.Бабкіної, В.Горбатенка, Г.Зеленько, О.Кіндратець, П.Кутуєва, О.Куценко, М.Михальченка, О.Романюка, О.Фісуна, Ф.Рудича та ін. В їхніх працях сформульовано ряд принципових методологічних критеріїв та закономірностей еволюційного розвитку політичної системи. Таких як структурна диференціація та спеціалізація; відокремлення влади від власності; розподіл влад; зростаюча адаптивність та гнучкість реагування системи; підвищення її здатності ефективно відповідати на внутрішні та зовнішні виклики; тенденції до залучення населення до політичного життя; виникнення універсальних норм та інститутів; перехід до призначення на державні пости за принципом компетентності; диференціація в середовищі політичної еліти тощо. Багатомірне складне соціальне середовище, в якому народжуються та функціонують політичні системи, обумовлює їх унікальну здатність до якісних змін та розвитку. Але в більшості моделей політичної системи не знаходиться місця концептуальному осмисленню механізмів подолання кризових процесів, створення стабільної функціональної структури.

Така ситуація актуалізує аналіз наукових робіт, які присвячені розгляду системних кризових явищ у межах демократичної трансформації країн. Однією з таких робіт є дослідження К.Шміттєра, присвячене аналізу загроз та дилем демократії. Сама відсутність системної альтернативи демократичного політичного режиму, на думку К.Шміттєра обов'язково викличе нові проблеми. До того ж намагання «новачків» запозичувати інституціональні структури традиційних ліберальних демократій без урахування глобальної та національної специфіки політичної динаміки ХХІ сторіччя, без постійної наполегливої роботи усього суспільства над утвердженням демократичних цінностей також не гарантує успіху. Прискорення та невизначеність соціально-політичної динаміки, визнання нестабільності сучасного світу як однієї з його головних ознак, потребує нових експериментальних та теоретичних досліджень, заснованих на специфічному характері сучасності.

Ідеологічне та політичне домінування демократії може бути порушене під впливом розчарування населення нових демократичних держав у реальних результатах політичного реформування і відповідної реанімації авторитарних систем або створення гібридних режимів. У першому випадку настає «раптова смерть», зазвичай в результаті державного перевороту. У другому випадку має місце «відстрочена смерть», коли демократія поволи поступається місцем іншій формі правління [2].

Спираючись на визначену проблематику, завданням даної статті є актуальний політологічний аналіз визначених у працях К.Шміттєра

зовнішніх дилем демократичного розвитку, їх проекція на реальі українського суспільства та формулювання певних тенденцій суспільно-політичної динаміки.

На порядок денний сьогодні виходять питання прогнозування подальшого розвитку демократичного суспільства з метою прийняття та реалізації стратегічних рішень, формування актуального політичного курсу держав. Кожній новій демократичній країні потрібно зробити стратегічний вибір, що визначається історичним досвідом, геополітичним положенням, громадянськими ресурсами. Важливим видається наукове визначення таких стратегічних дилем демократичної трансформації для здійснення прогнозу і організації ефективного реформування суспільно-політичного життя. К.Шміттєр пропонує до розгляду дві категорії таких дилем: 1) внутрішніх, притаманних сучасній демократії, незалежно від місця і часу її виникнення та 2) зовнішніх, що піддають сумніву сумісність нових демократичних правил і практики з традиційно усталеними соціальними, культурними та економічними умовами.

У даній статті ми зосередимося на аналізі саме зовнішніх дилем. При аналізі найважливіших зовнішніх загроз демократичного розвитку необхідно враховувати, що лише знання звичок та традицій, вихованих досвідом даної країни, характеру перехідного періоду дозволяють дати правильну оцінку найбільш адекватного функціонування інститутів влади.

Першою зовнішньою дилемою демократії К.Шміттєр називає ідентифікацію громадян в суспільному житті та попереднє існування легітимної політичної спільності. Головним принципом при проведенні такої ідентифікації є принцип «національного консенсусу». Цей принцип є достатньо складним та неоднозначним, але його розуміння є важливим для укріплення демократії. С.Хантінгтон наголошував, що соціальні групи, які є непримиренними ворогами не зможуть створити фундамент для спільного існування, доки таке їх взаємне сприйняття не зміниться. У груп, що складають суспільство, повинні бути спільні інтереси, тому, робить висновок вчений, демократія неможлива хоча б без мінімального консенсусу в суспільстві [3, с.29].

Дотримується такого підходу і Д. Сарторі, який виділяє три рівні національного консенсусу, необхідного для становлення ефективної демократії [4, с.125]. По-перше, це базовий (ціннісний) консенсус, який означає згоду значної більшості громадян суспільства з фундаментальними цінностями сучасної демократії (природні права людини, верховенство права, політичний плюралізм та ін.). Він включає також розуміння того, хто може бути громадянином у національній державі, повноцінно користуватися громадянськими та політичними правами. Базовий

консенсус виступає філософсько-світоглядною засадою державного політичного курсу, він встановлює ціннісні орієнтири та обмеження державної політики.

В процесі відкритої політичної конкуренції певні політичні цінності, що були складовими різних ідеологій, поступово в країнах традиційної демократії отримали визнання з боку усього суспільства. Вони перетворилися на загальнонаціональні цінності та втратили свій первинний ідеологічний характер. В процесі консолідації демократії таку трансформацію пережили, наприклад, традиційні ліберальні цінності природних прав людини, рівноправ'я та рівності перед законом, ліберально-реформістські цінності соціальної держави та рівності можливостей, соціал-демократичні цінності економічної демократії та соціального партнерства, консервативні цінності традиціоналізму та наступності влади. На таких ідеях ґрунтуються в тому чи іншому ступені програми більшості впливових політичних сил, незалежно від їх ідеологічної приналежності.

По-друге, Д.Сарторі виділяє процедурний (нормативний) консенсус відносно політичного режиму, основних демократичних правил гри, політичних інститутів, шляхом яких вирішуються конфлікти. Такий консенсус ґрунтується на спільному сприйнятті міри та справедливості демократичних інституціональних процедур. Якщо конфлікти захоплюють саму інституціональну структуру політичної системи, то засади подолання конфліктів стають непевними, а разом з ними і саме демократичне суспільство.

По-третє, політичний (програмний) консенсус відносно певних політичних курсів та окремих аспектів публічної політики. На рівні політичного процесу, де співіснують альтернативні політичні курси, політичні програми, ідеології та інтереси, де відбуваються постійні дискусії між політичними суперниками, між владою та опозицією, саме плюралізм є основною умовою демократії. Тому повинен існувати консенсус відносно того, що одноманітності та повної єдності бути не може. Політичні суперечки можуть вносити зміни в установлений консенсус, сформувані по певних проблемах новий, що зазвичай виявляється у зміні влади. Існування міцного нормативного консенсусу не тільки консолідує політичну еліту, але й створює передумови для загальнонаціонального ціннісного консенсусу, який формується за допомогою так званих символічних дій політичної системи та політичної соціалізації (або ресоціалізації) населення.

В Україні за останні два роки намітилася певна позитивна динаміка щодо національної консолідації. Про це свідчать результати соціологічних досліджень показників ідентифікації: значно зросла ідентифікація

населення з громадянством України за рахунок зменшення регіональної та місцевої ідентифікації. Так, у 2010 році 51% населення вважали себе в першу чергу громадянами України, натомість 34% обрали регіональну ідентифікацію (27% – зі своїм містом чи селом і ще 7% – з регіоном). У грудні 2014 року загальнонаціональна ідентифікація складала 73%, регіональна – 19%. Необхідно зауважити, що останнім часом ця тенденція дещо змінилася, у липні 2015 року 66% становила національна ідентифікація і 27% – регіональна [5]. Тобто спостерігаються певні тенденції до зміцнення національного консенсусу в Україні.

Іншою важливою загрозою демократії за К.Шміттером є перевантаження і некерованість. Сутність даної проблеми полягає у тому, що демократії повинні бути ефективними державами, здатними до управління, використання влади суспільства для зміни поведінки окремих громадян і регулювання економічних ринків. Оскільки демократична модернізація суспільства – це дестабілізуючий процес, головна проблема – це не свобода, а створення легітимного суспільного порядку, стабільність якого є головною цінністю, наголошує С.Хантінгтон. Він стверджує, що громадяни можуть нормально існувати в умовах політичного порядку і без свободи, але не можуть користуватися свободами без наявності політичного порядку. Під порядком Хантінгтон розуміє здатність високоінституціоналізованої системи зберігати власну автономію шляхом залучення нових груп в політику таким чином, щоб вони діяли у відповідності до існуючих норм та схем політичної активності [6, с. 29-30].

Головною умовою створення політичного порядку виступає легітимність суб'єктів влади. Рівень підтримки влади в українському суспільстві традиційно є нестабільним, прив'язаним до електоральних циклів та протестних суспільних подій. Так, довіра до Верховної Ради та до Президента була найвищою одразу після виборів, а далі різко знижується. Президент Петро Порошенко у грудні 2014 року мав баланс довіри у +5%, а у липні 2015-го спостерігається зниження до – 33%; Верховна Рада у грудні 2014 року мала баланс довіри у –26%, а у липні 2015 року – 63%. Демонструє негативні тенденції і довіра до місцевої влади: від +10% у 2012 році до –22% у липні 2015 р. [7].

Вагомою дилемою демократії виступає корупція. К.Шміттер наголошує, що всі демократії, як старі, так і нові, схильні до хвороб зловживання владою та присвоєння суспільних благ для особистих цілей. Критерії для визначення фактів посадових зловживань в різних культурах приблизно одні й ті ж. Їх розмах, мабуть, знаходиться в зворотному відношенні до широти вибору альтернативних джерел самозбагачення,

пропонованих економічною системою. В цілому демократії все-таки далеко відстають від автократії в галузі корупції та зловживань владою.

Проблема корупції є надзвичайно болючою та актуальною для українського суспільства. Головною причиною нинішньої соціально-економічної кризи українці називають корумпованість представників влади (72%). Крім того, важливими чинниками, на їхню думку, виступають також олігархізація економіки (54%), некомпетентне управління соціальною і економічною сферами з боку політичного керівництва країни (47%) та відсутність стратегії соціально-економічного розвитку (35%). Для порівняння: воєнні дії на Донбасі як причину назвали лише третина опитаних.

В результаті дослідження соціологи з'ясували дві реформи, які є для українців першочерговими. Найважливішою реформою є антикорупційна – так зазначили 65%. До того ж у переліку пріоритетних реформ респонденти називали реформу органів правопорядку (судів, прокуратури, міліції). Традиційні «лідери» пенсійна реформа та реформа соціального захисту, реформа охорони здоров'я, реформування армії відійшли на другий план [8].

У нових демократичних державах зміна режиму часто супроводжується також одночасною необхідністю здійснення великих перетворень в інших соціально-економічних сферах: права власності, промислові субсидії, контроль за цінами, приватизація, ослаблення державного контролю за економікою, ліцензування послуг та засобів масової інформації і т. п. Навіть коли такі зміни проводяться під гаслом «вивільнення ринкових сил» (К.Шміттер), сам процес реалізації відкриває можливості незаконного збагачення політиків, які встановлюють норми, розпродають підприємства і роздають контракти. Парадоксально, але ця тенденція незаконного збагачення зростає.

У напрямку позитивного регулювання такої негативної ситуації в Україні здійснено певні кроки. Так 16 вересня 2014 р., зважаючи на негативні суспільно-політичні наслідки діяльності попередньої влади та значний суспільний запит на очищення владних структур, Верховна Рада прийняла Закон «Про очищення влади» [9]. Згідно з ч.3 ст.1 Закону була встановлена заборона обіймати посади в органах влади та місцевого самоврядування (крім виборних посад) на різний термін (5 чи 10 років) низці категорій осіб, зокрема тих, хто обіймав високі посади в центральних і місцевих органах влади в період президентства В.Януковича. У своїх висновках з приводу Закону (із змінами від 21 квітня 2015 р.) Венеціанська комісія звернула увагу на низку проблемних моментів, зокрема, на надто широкий, як на її думку, перелік посад, що підлягають люстрації на

підставі їх обіймання в період правління В.Януковича. Разом з тим, незадовільне, на думку суспільства, проведення люстрації новою владою, збереження на своїх посадах багатьох посадовців часів В.Януковича призвело до поширення явища стихійної, так званої «смітничкової люстрації», якій були піддані, зокрема, деякі народні депутати від Партії регіонів (В.Журавський, В.Грушевський). Активну участь у подібних діях брали представники деяких радикальних партій (РПЛ, «Правий сектор») [10, с. 27].

Безумовною загрозою демократії виступає також і слабкість зовнішньої безпеки країни. Проголошення демократії не гарантує національної безпеки. Такі фактори, як розміри країни, запаси її ресурсів, стратегічне розташування і сусіди, можуть ще більше загострювати проблему. Так, зовнішня агресія та порушення територіальної цілісності істотно змінили громадську думку українців щодо вибору зовнішньополітичних орієнтацій. У 2010 році більшість населення надавали перевагу вступу до Митного союзу (49% проти 38% тих, хто підтримував пріоритетність вступу до ЄС), а у грудні 2014 року 57% обирали орієнтацію на вступ до ЄС і лише 16% – на Митний союз, у липні 2015 року – відповідно, 51% і 17%. Найбільш помітні зміни відбулися у ставленні громадян України до НАТО. У червні 2010 року на гіпотетичному референдумі щодо вступу України до НАТО лише 25% із тих, хто погодився узяти участь у такому референдумі, проголосували б за вступ України до НАТО, а 68% проголосували б «проти». У червні 2014 року ситуація змінилася на протилежну: 45% проголосували б за вступ до НАТО, а 36% – проти. А ще через рік, у липні 2015 року, «за» вступ до НАТО проголосували б 64% учасників референдуму і 28,5% – проти [11].

Таким чином, проведений аналіз сформульованих К.Шміттером зовнішніх дилем демократії з проекцією на сучасне українське суспільство доводить, що нашій країні доведеться одну за одною вирішувати важкі дилеми і не раз робити нелегкий вибір, перш ніж демократія набуде консолідації. Можна визначити такі позитивні тенденції динаміки громадсько-політичних процесів в українському суспільстві, як розвиток ідентифікації громадян, активізація боротьби з корупцією, підвищення рівня консолідації суспільства навкруги зовнішньополітичної стратегії. Разом з цим вплив даних тенденцій ускладнюється наступними негативними явищами: гальмування реального реформування та заміна його популістськими заходами, низький рівень легітимності влади, недосконалість антикорупційного законодавства та хибність судової системи. Відповідно на порядок денний виходять питання прогнозування подальшого розвитку демократичного суспільства з метою формування

ефективного політичного курсу держави, здійснення стратегічного вибору, що визначається актуальними викликами, політичним досвідом, геополітичним положенням, громадянськими ресурсами країни.

Література

1. Fragile States Index 2015: Рейтинг слабости государств мира 2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2015/06/18/7208>
2. Филипп К. Шмиттер. Угрозы и дилеммы демократии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm>
3. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М., 2004. – 489 с.
4. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited. Part 1: The Contemporary Debate. Chatham (NJ): Chatham House Publishers: 1987. – P.125
5. Громадська думка населення України: 2010-2015. Що змінилося? // Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Соціологічної служби Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/komu-bilshe-dovirjayut-ukrainci--vladi_-gromadskosti_-zmi_.htm
6. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М., 2004. – 489с.
7. Громадська думка населення України: 2010-2015. Що змінилося? // Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Соціологічної служби Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/komu-bilshe-dovirjayut-ukrainci--vladi_-gromadskosti_-zmi_.htm
8. Лой О. Реформи. Кого українці вважають гальмом? // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/mass_media/reformi_-kogo-ukrainci-.htm
9. Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014р., №1682-VII.
10. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування» 16 вересня 2015р. [Текст]. – К.: Центр Разумкова, 2015. – 138с.
11. Громадська думка населення України: 2010-2015. Що змінилося? // Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва та Соціологічної служби Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/komu-bilshe-dovirjayut-ukrainci--vladi_-gromadskosti_-zmi_.htm

Проанализированы тенденции демократического развития с применением выводов концепции К. Шмиттера. Осуществлена проекция внешних осложнений и проблемам демократии на общественно-политические реалии современного украинского общества. Определены такие положительные тенденции динамики

политических процессов в украинском обществе, как развитие политической идентификации граждан, активизация борьбы с коррупцией, повышение уровня консолидации общества вокруг внешнеполитической стратегии. Вместе с этим влияние данных тенденций осложняется следующими негативными явлениями: торможение реального реформирования и замена его популистскими мерами, низкий уровень легитимности власти, несовершенство антикоррупционного законодательства и слабость судебной системы. Соответственно на повестку дня выходят вопросы прогнозирования дальнейшего развития демократического общества с целью формирования эффективного политического курса государства.

Ключевые слова: *политический процесс, демократическое развитие, дилеммы демократии, политические институты, гражданское общество.*

The article examined trends in democratic development with the conclusions of the concept C. Schmitter. Identify such positive trends in the dynamics of political processes in the Ukrainian society, as the development of political identification of citizens, intensification of the struggle against corruption, increasing consolidation of society around the foreign policy strategy. At the same time the impact of these trends is complicated by the following negative phenomena: the inhibition of the real reform and replacing it with populist measures, a low level of legitimacy of power, inadequate anti-corruption legislation and the weakness of the judicial system. Accordingly, the agenda are questions of forecasting further development of a democratic society in order to create an effective policy of the state.

Key words: *political process, democratic development, dilemmas of democracy, political institutions, civil society.*

Новакова Олена Вікторівна – професор кафедри політичних наук Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Півнева Л. М.

УДК 321.6

Проскуріна О. О.,
м. Київ**ДЕТЕРМІНАЦІЯ І ФОРМИ ПРОЯВУ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ:
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

Статтю присвячено науково-теоретичному аналізу феномену політичного тероризму, його витоків і детермінант.

Ключові слова: тероризм, політичний тероризм, форми та методи політичного тероризму, способи тероризму.

Початок третього тисячоліття сучасна цивілізація зустріла сплеском тероризму, який набув значного поширення в багатьох країнах. Загострення боротьби за сфери впливу між різними соціальними силами, політичними ідеологіями, блоками, союзами, міжнародними організаціями, зокрема етнічного та конфесійного характеру, часте застосування суб'єктами політики терористичних методів боротьби стало однією з головних проблем, які заважають стійкому розвитку суспільства. З'явилося більше джерел політичного тероризму, змінився його характер. Методи та практика політичного тероризму являють собою грубе нехтування закону й моралі, перешкоджають міжнародному співробітництву, призводять до підриву основних свобод і демократичних основ будь-якої держави.

Відомо, що змістовно поняття «тероризм» розглядали ще філософи-класики (Аристотель, Гегель, Т. Гоббс, І. Кант, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є та ін.). Слово «терор» (від латинського «страх, жах») виникло в XIV ст., поняття ж «тероризм» і «терорист» увійшли до обігу під час Великої французької революції. «Тероризм» у ті часи означав «правління жаху». Згодом термін став позначати будь-яку систему правління, ґрунтовану на страхові. Поступово слово «тероризм» стало настільки широко вживаним і означало стільки різних відтінків насильства, що цілком втратило конкретний сенс. Тому для того, щоб вибудувати ефективний механізм протидії тероризму, слід перш за все розібратися з тим, що він собою являє і з чим, власне, боротися. Тероризм як феномен насильства породжує з цілком зрозумілих причин різку негативну емоційну реакцію. Поширеною є оцінка тероризму як явного зла. Водночас для ефективної боротьби з ним необхідне не лише емоційне його сприйняття, а й об'єктивне, наукове його вивчення.

Важливість вивчення феномену політичного тероризму зростає для вітчизняної науки через загрозу, яку становить тероризм державній безпеці України, її національним інтересам з боку екстремістських організацій, які намагаються впливати на політичне життя в українській державі. Тому на сьогодні для нашої країни проблема політичного тероризму має як внутрішньо-, так і зовнішньополітичне значення. Особливої актуальності цій проблемі надає той факт, що прояви політичного тероризму всередині країни підривають стійкість політичної системи суспільства, стабільність політичного курсу, а в деяких випадках навіть здатні паралізувати дії влади, сприяючи підриву її авторитету серед населення, що ставить під загрозу розвиток українського суспільства та його життєдіяльність.

Сьогоднішні реалії є такими, що жодна із сучасних теорій тероризму поки ще не дає повної та всеосяжної відповіді на питання, пов'язані з політичним тероризмом. Немає єдиних підходів до розуміння проблеми, відсутні чіткі критерії ідентифікації суспільно небезпечних акцій, визнаних терористичними, неоднозначно оцінюють цю проблему ЗМІ, громадські рухи, правозахисні організації. Глибоке науково-теоретичне вивчення політичного тероризму, знання основних механізмів його детермінації та умов функціонування мають важливе значення для здійснення заходів щодо звуження кола цих причин і умов.

Явище політичного тероризму багатоаспектне, і для того, щоб скласти цілісне уявлення про цей феномен, необхідно дослідити тероризм з позицій різних наук. Феномен тероризму останніми роками вивчають у багатьох наукових галузях. У контексті світових глобалізаційних процесів феномен тероризму розглянуто в працях В. Ангейсера, Д. Белла, Р. Бейснера, І. Валлерстайна, В. Вознюка, А. Гарфінкла, М. Гласіуса, С. Гука, П. Девіса, Б. Дженкінса, М. Колдора, А. Конте, С. Купчана, Д. Пайпса, В. Подгореця, Дж. Спенієра, Дж. Торопа, С. Хантінгтона, К. Хіршмана.

Аналізу природи тероризму та причин його ескалації на сучасному етапі присвячено праці українських етнополітологів та конфліктологів: І. Оніщенко, І. Кресіної, С. Римаренка, Г. Перепелиці, В. Котигоренка, О. Нарочницької, І. Воронова, О. Здравомислова, О. Картунова, В. Небоженка та ін. Вплив етнічної та релігійної приналежності на тероризм розкрито в дослідженнях З. Арухова, В. Герасимова, І. Добаєва, А. Кісе, О. Мураховської, В. Юрченка, А. Ярлікапова.

Наукові розробки з питань протидії тероризму в контексті проблем міжнародної та національної безпеки запропоновано в кандидатських дисертаціях з філософських, юридичних та політичних наук В. Антипенка, В. Вознюк, М. Гуцало, М. Гуцман, А. Давуд, А. Деменка, Г. Завірухи, Д. Кислова, О. Коломієць, В. Коршунова, С. Логвиненка, В. Ляшенка,

Л. Мошкової, Л. Новікової, В. Остроухова, О. Половко, І. Пронози, Л. Пунги, М. Руденка, І. Смазної, К. Тимінської, В. Ткач, Г. Фердмана, М. Целуйко, Ю. Чікель, О. Чормоназ.

Аналітичний огляд підходів до дослідження сутності політичного тероризму як феномену сучасності, пропонує у різноманітних наукових концепціях, показав, що серед дослідників тероризму все ще відсутня згода в розумінні того, що являє собою політичний тероризм. Положення ускладнюється високим ступенем залежності цієї проблематики від ідеологічних уподобань дослідників. Ще однією перешкодою, яка не дозволяє точно вичленити сутність цього явища, є відсутність на сьогодні єдиної моделі аналізу цього феномену. Ми пропонуємо такі аспекти моделі дослідження політичного тероризму, вузлові моменти якої мають допомогти дослідити різні прояви політичного тероризму:

- суб'єкти та об'єкти процесу застосування крайніх форм і методів політичної взаємодії;
- цілі насильницьких проявів;
- застосовувані в політичному тероризмі методи та засоби для досягнення поставленої мети;
- з'ясування причин та умов виникнення й розвитку політичного тероризму;
- розгляд форм проявів політичного тероризму.

Уважаємо, що теоретична модель аналізу типології політичного тероризму має враховувати багатоманітність рівнів цього явища за масштабами:

- міжнародний тероризм (контрольований міжнародними терористичними організаціями, здійснюваний на території кількох держав);
- державний тероризм (контрольований якоюсь державою, проводиться за участі державних органів);
- транснаціональний тероризм (не контрольований державою, але здійснюваний з позицій цієї країни на території іншої країни);
- внутрішній державний тероризм, здійснюваний державними органами (державний терор);
- внутрішньодержавний тероризм (здійснюваний політичними угрупованнями, що перебувають у меншості);
- глобальний тероризм (політичний злочин проти всього світового співтовариства).

Між названими рівнями політичного тероризму за характером суб'єктів терористичної політичної діяльності та політичної мотивації здійснюваних акцій слід розрізняти такі види досліджуваного феномену:

етнічний тероризм, релігійно-політичний тероризм, опозиційний тероризм, революційний тероризм, націонал-політичний (шовіністичний) тероризм, воєнний тероризм, індивідуальний тероризм [1-5].

Слід також урахувати, що терористи можуть застосовувати як фізичне насилля, так і економічне, екологічне, інформаційне, морально-психологічне.

Щодо методів політичного тероризму. Аналіз досліджуваної проблеми засвідчив, що в сучасному світі використовують широкий спектр різноманітних методів політичного тероризму:

- перша група методів передбачає насильницький вплив з метою фізичної ліквідації лідерів політичної організації противника, насильницький вплив на людській потенціал противника;
- друга група об'єднує методи насильницького впливу на матеріальну базу, екологічне середовище, інформаційне середовище з використанням інтернет-технологій з метою дестабілізації політичної обстановки в країні, примушення противника прийняти рішення, вигідні терористам;
- третю групу становлять методи морально-психологічного тиску на противника, який зазвичай проявляється після здійснення терористичного акту; за мету ставлять примушення противника до тих чи тих рішень за допомогою демонстрації готовності перейти до більш відчутних терористичних дій;
- четверта група методів має організаційний характер: створення екстремістських організованих структур і надання їхній діяльності терористичної спрямованості.

Слід також виділити основні способи, застосовувані в терористичній діяльності, якими користуються терористичні організації та групи для досягнення політичних цілей:

- убивства (масові та індивідуальні);
- узяття заручників (з метою висунення політичних та економічних вимог);
- угоми різноманітних видів транспорту (частіше – літаків), а також їх використання як знарядь «відплати»;
- використання різноманітних видів традиційної зброї;
- використання нетрадиційних видів зброї;
- використання самовбивць-бомбістів (смертників). Як засіб для досягнення власних цілей терористичні організації можуть використовувати неоголошені війни, експорт революції, контрреволюції.

Сучасний розвиток тероризму передбачає використання інформаційних технологій; кібернетичних технологій; біоматеріалів; ядерної зброї та ін.

Відразу зазначимо, що в сучасній західній і вітчизняній літературі відбувається змішування понять тероризм і екстремізм. Існує тісний зв'язок між політичним екстремізмом і політичним тероризмом. Тероризм постає як форма прояву екстремізму, екстремізм становить основний зміст тероризму. Сьогодні політичний тероризм набуває нового значення. До провідних ознак, за якими слід оцінювати сучасний тероризм, відносимо його суспільну небезпеку, анонімність, нелегітимність, примус і залякування. Основними характеристиками політичного тероризму є: здатність загострювати ситуацію, доводячи її до крайності, невизнання компромісів конфронтуючими політичними силами. Процес класифікації будь-яких явищ, зокрема терористичної спрямованості, завжди має елемент умовності. Це пов'язано з наявністю численних чинників, які впливають на зміст цих проявів. Залежно від умов їх здійснення, цілеспрямованості дій суб'єкта, поведінки об'єкта насильницького впливу цей зміст може набувати нових рис, елементів, змінювати свою спрямованість. Феномен тероризму є більш гнучким, ніж усі наявні системи оцінок [6-10].

У XX столітті війна набула терористичного характеру, тому сьогодні пріоритетну увагу необхідно приділяти розгляду політичного тероризму в «парадигмі війни». Незважаючи на те, що в сучасній науковій літературі проблема застосування збройного насилля посідає провідне місце, і в нашій країні, і за кордоном спостерігаємо змішування понять тероризм і війна. Домінантним є зацікавлений ідеолого-патріотичний або національно-релігійний підхід у поясненні тероризму та війни. Дається взнаки односторонність вивчення, його пов'язаність з національно-державними інтересами. І війну, і тероризм сторони-антагоністи вивчають у вигідному для кожної з них світлі. Самі ж терористи та їхні прибічники часто називають свої дії справедливою тактикою війни. Ураховуючи, що практикується здійснення терористичних актів, поєднаних з методами партизанської війни, необхідно застосовувати диференційований підхід до розгляду насильницьких актів, здійснюваних під прапором національно-визвольної боротьби.

Науковий аналіз дозволяє виділити дві такі категорії. *Перша* – національно-визвольний рух, коли організовують і здійснюють напади на урядові об'єкти колоніальних режимів, представників окупаційної влади, їхні військові загоны та ін. *Друга* категорія – безглузді за їхньою жорстокістю акти стосовно ні в чому не винних людей, здійснювані особами, які заявляють про їхню приналежність до того чи того національно-визвольного руху. Зазвичай унаслідок цих дій відчутного збитку колоніальним чи окупаційним режимам не завдають, оскільки об'єктом посягання є приватні особи.

Особливу роль у дослідженні політичного тероризму може відіграти розмежування тероризму і фашизму, між якими часто ставлять знак рівняння. Доцільно розглядати фашизм і тероризм як дві крайні, взаємопов'язані, але самостійні форми політичного екстремізму, де тероризм, на відміну від фашизму, постає як сила, що не має часової, просторової, соціальної або національно-державної локалізації. При цьому необхідно враховувати, що фашизм як ідеологія в процесі втілення в життя його людиноненависницьких ідей у процесі війни (та й не тільки) спирається на тероризм і терор.

Отже, ретельне вивчення питання співвідношення політичного тероризму та інших видів політичного насилля засвідчує, що розробка понятійного апарату в галузі вивчення насильницьких посягань політичного характеру на сьогодні залишається незавершеною. Науковий аналіз дозволяє стверджувати, що фактори, які сприяють розвитку політичного екстремізму в тероризм, мають соціально-економічний, соціокультурний, соціально-психологічний і геополітичний характер, і було б неправильно виділяти відокремлено якийсь із цих блоків. Це зatoryж соціально-економічна криза в країні, нерівномірний розподіл доходів, зростання безробіття й загострення конкуренції на ринку праці, зростання злочинності, розпалювання в ЗМІ етнофобії та пропаганда насилля, культу сили, поширення атмосфери бездуховності та вседозволеності [11; 12]. До чинників, які посилюють терористичну активність, додамо такі:

- загальна невиразність державної політики у ставленні до гострих проблем міждержавних і внутрішньодержавних відносин;
- наявність екстремістськи налаштованих етнічних і релігійних лідерів;
- наявність нерозв'язних гострих міжнаціональних і міжконфесійних проблем;
- вплив міжнародних екстремістських і терористичних організацій;
- недостатньо ефективне правове й політичне виховання громадян та ін.

Література

1. Авдеев Ю. И. Терроризм как социально-политическое явление / Ю. И. Авдеев // Современный терроризм : состояние и перспективы. – М. : Эдиторал УРСС, 2000.
2. Авдеев Ю. И. Особенности современного международного терроризма и некоторые проблемы борьбы с ним [Електронний ресурс] / Ю. И. Авдеев. – Режим доступу : <http://www.waaf.ru/3x.htm>. – Назва з екрана.

3. Агресія [Електронний ресурс] // Вікіпедія (вільна енциклопедія). – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>. – Назва з екрана.
4. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом. Международно-правовые подходы : моногр. / В. Ф. Антипенко. – К. : ЮНОНА-М, 2002. – 723 с.
5. Архієрейський Д. В. Політичний терор і тероризм в Україні XIX – XX ст. : іст. нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова, О. Д. Білокінь. – К. : Наук. думка, 2002. – 950 с.
6. Борьба с международным терроризмом : нормат. база / упоряд. В. А. Ліпкан. – К. : Спецкнига, 2007. – 248 с.
7. Борьба с терроризмом : моногр. / В. А. Ліпкан, Д. І. Никифорчук, М. М. Руденко. – К. : Знання України, 2002. – 254 с.
8. Брусницин Ю. А. Правовая политика современного российского государства в сфере противодействия терроризму : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / Ю. А. Брусницин. – М., 2003. – 22 с.
9. Буюева Л. П. Несостоятельность аргументов в пользу насилия / Л. П. Буюева // Насилие: философия, этика, политика / отв. ред. А. А. Гусейнов. – М. : Наука, 1993. – С. 60 – 65.
10. Буртний К. П. Современный политический терроризм / К. П. Буртний. – М. : Воен. ун-т, 2003. – 156 с.
11. Требин М. П. Терроризм в XXI веке : моногр. / М. П. Требин. – Минск : Харвест, 2003. – 816 с.
12. Руденко М. М. Інформаційний чинник політики США і Росії в питанні міжнародного тероризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних відносин та глобального розвитку» / М. М. Руденко. – К., 2004. – 20 с.

Стаття посвячена научно-теоретическому анализу феномена политического терроризма, его истоков и детерминант.

Ключевые слова: *терроризм, политический терроризм, формы и методы политического терроризма, способы терроризма.*

The article is devoted to scientific and theoretical analysis of the phenomenon of political terrorism, its sources and determinants.

Key words: *terrorism, political terrorism, forms and methods of political terrorism, terrorist methods.*

Проскуріна Олена Олександрівна – професор кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Щедрова Г. П.

УДК 316 : 64.013.22

**Ханстантинов В. О.,
м. Миколайв**

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Наголошено, що толерантність за своїм походженням є явищем соціальним. Вона функціонує як цивілізований принцип міжсуб'єктних відносин у гетерогенному суспільстві. Апелюючи до цінностей свободи, основоположних прав людини і плюралізму, толерантність виступає засобом деконфліктизації суспільно-політичного життя і тим самим орієнтує його розвиток на досягнення демократичної єдності та соціальної солідарності.

Ключові слова: *толерантність, суспільство, спільність, соціальна цінність, свобода, дискурс.*

У теперішніх умовах загострення кризових явищ в українському суспільстві та чергової спроби здійснити в ньому глибинні якісні перетворення з орієнтацією на сучасні європейські стандарти значно посилив свою дію конфліктний потенціал суспільних протиріч – об'єктивних і суб'єктивних, реальних і уявних, поточних і таких, що мають історичне коріння, явних і латентних, породжених внутрішніми проблемами і привнесених з допомогою пропагандистських маніпуляцій ззовні. Отож стає все більш затребуваним звернення до соціоконструктивного потенціалу толерантності.

Зазначимо, що останнім часом увага до толерантності загалом, і до соціальної цінності її, зокрема, дещо послабшала. Загально визнаним залишається розуміння значення толерантності для досягнення суспільної злагоди. Так, у новітньому енциклопедичному словнику-довіднику наголошено, що толерантність виступає системою установок і ціннісних орієнтирів, відносно котрих формуються відповідні нормативні критерії досягнення гармонійного поєднання суспільних поглядів щодо певного явища, засноване на безпосередній взаємоповазі до позиції кожного члена соціуму [1, с. 287]. Однак розгорнутих досліджень соціоконструктивних можливостей толерантності, особливо в контексті політичних викликів сьогодення, практично не велось, хоча й започатковані непоодинокі практичні акції у цьому напрямі. Заповнити деякою мірою цю прогалину автор вважає за мету даної статті.

Почнемо з того, що власне під соціальною цінністю звичайно розуміється у широкому смислі значущість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам

суспільства, соціальної групи, особистості, а у вузькому сенсі – певні моральні й естетичні імперативи, що вироблені людською культурою і які є продуктами суспільної свідомості. На соціоконструктивній ролі толерантності наголошували багато вчених, починаючи ще з далекого минулого. Оскільки в моделі афінської демократії, організованої за принципом «загального блага» і особливого публічно-суспільного процесу відповідно до формули «що стосується всіх, повинно бути й схвалене усіма», категорія «інший» належала до сфери політики, то й лінія поведінки до нього зумовлювалась місцем цього індивіда в політії. Стосовно вільних громадян високо оцінювалась взаємна терпимість як основа дружби у політичних відносинах, як фундамент суспільної стабільності (Арістотель), як одна з передумов бойового духу населення у боротьбі з ворогом і життєздатності самої держави (Перикл) [2, с. 106-107]. Підтвердженням того, що за умов демократії саме толерантність виступає механізмом консолідації гетерогенного суспільства, стало розроблення в давньогрецькій думці поняття *politeia* як концептуалізації моделі участі й згоди [3, с. 120].

У новітній час Ф. Тьонніс, розділивши відносини в спільноті і відносини в суспільстві, показав, що другі спираються на раціональний обмін через усвідомлювану корисність для його учасників. Завдяки цьому суб'єкти всіх рівнів можуть плідно взаємодіяти на практиці попри розходження і навіть взаємну несумісність. Ця думка набула в Е. Дюркгейма вигляду вчення про органічну солідарність, що заснована на розподілі праці і виникаючої з цього взаємній залежності членів суспільства. В світлі цього толерантність постала не як зумовлена якимись індивідуальними властивостями чи збігом обставин доброзичливість у взаєминах, а як похідна від самої природи міжсуб'єктних трансакцій в умовах сучасного типу суспільства з його всезагальною (прямою чи опосередкованою) залежністю одних від інших і корисною віддачею від цього для всіх.

З утвердженням інституту прав людини як моральної та культурно-правової основи ставлення до життя та свободи кожного, як того, що окреслює кордони між приватним простором як зоною невтручання з боку інших і тим, на що поширюється державна влада, з перетворенням суспільства на «*community of communities*» (А. Етціоні) – спільноту спільнот [4, р. 204], толерантність як принцип взаємодій у такому плюралістичному середовищі перетворюється фактично на єдиний надійний їх фундамент, оскільки орієнтує його учасників на силу раціонального аргументу, який перемагає у громадському дискурсі, до якого, в свою чергу, можуть вільно долучатись усі зацікавлені суб'єкти.

Однак цілком очевидним є той факт, що не всі суперечності можуть бути описані і розв'язані логіко-раціональним шляхом. Дослідниками формулюється парадокс толерантності – коли одночасно стверджується її необхідність в демократичних суспільствах, і її неможливість як зреалізованого ідеалу, що, зокрема, свідчить про недостатньо глибоке усвідомлення ролі феномену відмінності [5, р. 1]. Інший парадокс виникає, коли у разі дилеми, що постає перед індивідом, як поєднати прагнення максимізувати власні вигоди з вимогою дотримуватися рівності з іншим, як сумістити коло дозволених дій щодо до Іншого, якщо виходити з Кантівської вимоги бачити в ньому не засіб, а мету, адже в трансакціях такий Інший за визначенням постає як об'єкт, а не як мета? [6, р. 14-17].

У зв'язку з цим у руслі критики класичної ліберальної толерантності висловлюється Е. Макінтайр, який вказує, що спір навколо моральних цінностей спір «відбувається постійно ... і ... не може завершитися. Схоже, що в нашій культурі не існує раціональної гарантії моральної згоди» [7, с. 11]. На прикладі співставлення аргументів на користь абортів, вчений показує їх принципову несумірність, адже один з них апелює до поняття справедливості, другий – до прав людини, а третій – до свободи. Не існує якоїсь ієрархії значущості всіх цих аргументів і тому неможливо відповісти на питання, який з них є більш важливим. Але відповідь така має бути – вона необхідна і для окремого індивіда, і для соціуму. Підміна толерантного, як заснованого на силі морального аргументу, ставлення до деякої сукупності людей інститутом групових прав різноманітних меншин, на основі яких здійснюється багато соціально-духовних практик мультикультуралізму, призводить до внутрішньо суперечливого переплетення імперативів моралі і вимог права, і врешті-решт – до конфлікту між ними. Назовні він маніфестує себе як розчарування у можливостях мультикультуралізму як політики, яку проводили європейські країни щодо мільйонів своїх нових постійних мешканців і громадян з числа колишніх мігрантів. Розв'язання його на основі компромісу завжди можна інтерпретувати як несправедливі і тому неவிпадково від офіційних осіб вже звучали публічні відмови від такої політики.

Як видно з наведеного вище, може скластись враження стосовно обмеженого соціоконструктивного потенціалу толерантності. У зв'язку з цим скажемо, що критика її цінності з вуст деяких теперішніх політиків Україні не є абсолютно новим явищем. Свого часу ще в марксизмі був сформульований принцип непримиренності до буржуазної ідеології: «Питання стоїть так: буржуазна або соціалістична ідеологія. Середина тут немає» [8, с. 39], який перетворився в сталінській системі на засіб духовно-морального виправдання винищення будь-якої свободи думки, репресій

проти тих, хто терпимо ставився до інакомислення. Іншим супротивником толерантності як здобутку лібералізму став консерватизм. Р. Керк писав, що лібералам бракує мудрості, вони не зважають на ризик непередбачуваних негативних наслідків і не розуміють, що існує трансцендентний моральний порядок у суспільних справах, який встановлений і керується Божественним провидінням. Тому не слід людині вдаватися до нововведень у моралі, а в політиці «краще покладатися на прецедент, заповіт чи навіть на упередження» [9, с. 7].

Ми маємо розуміти, що будь-яке догматично-авторитарне мислення і побудована ньому практика політичного радикалізму та/або ідеологічної винятковості, є закритими системами з жорстко фіксованою бінарною опозицією «свій» і «чужий» з неодмінними апіорними преференціями для перших. Носії такого типу свідомості фактично приречені проявляти нетерпимість, адже для них як членів закритої спільноти будь-які несистемні судження постають як порушення фундаментального нормативного очікування, що несуть небезпеку цілісності і якісній визначеності всієї групи [10, с. 75]. Дані обставини, на наш погляд, зайвий раз підкреслюють соціальну цінність толерантності та її нагальну практичну затребуваність. Звернемося у зв'язку з цим до ідей ряду виданих мислителів сьогодення. Дж. Роулз в «Теорії справедливості» виходить з раціональності людини і вірить можливість раціонального принципу упорядкування життя суспільства. Вихідним принципом в ньому виступає справедливість, яка стосовно індивіда втілюється як вираження рівності його з іншими, що й означає рівну свободу рівних громадян. Така свобода можлива тільки за умови нейтральності держави і влади щодо світогляду чи способу життя будь-яких груп людей чи окремих індивідів. Цього, власне, й вимагає толерантність. Держава у такому разі стає спроможною виступати гарантом свободи, справедливості і рівності. На переконання Дж. Роулза, єдиним обмеженням свободи, є зазіхання на саму свободу. Питання ж, які стосуються метафізичної чи релігійної проблематики, не можуть бути за своєю природою достовірно визначені, і тому є хибними самі абстрактно-метафізичні підстави для обмеження свободи і для релігійної нетерпимості.

Інше питання, на яке прагне відповісти Дж. Роулз, чи потрібна терпимість до тих, хто сам виявляє нетерпимість? Якщо порушується конституція і гарантовані нею свободи та права інших людей і виникає загроза їхній безпеці, то справедливі громадяни «можуть відповідним чином примусити нетерпимих поважати свободу інших» [11, с. 196]. Обмеження ж свободи одних не означає надання більшої свободи іншим. Тому хоча відмінності між людьми дуже суттєві, і ніхто не знає, як їх

примирити за допомогою розуму, все ж такі люди можуть погодитись на принцип рівної свободи як критерій надання режиму толерантності чи відмови в ній. При цьому американський політичний філософ робить, з нашого погляду, вкрай важливе і дещо неочікуване як для прибічника раціоналізму застереження: якщо люди взагалі здатні погодитись на будь-який принцип, тобто, усвідомити пріоритет загального принципу над їхніми віруваннями. Якщо ж у них немає відчуття смирення, немає стиду і відповідно їм бракує людяності, то до них треба ставитись вже не згідно з вимогами справедливості. Але залишається відкритим питання, хто, яким чином, де і на яких підставах буде визначати як «недостатній» рівень моральності, аби винести вирок про недоцільність справедливого до когось ставлення?

У пізнішій роботі «Політичний лібералізм» Дж. Роулз також виходить з того, що існує множинність концепцій блага як факт сучасного життя, і що ця множинність є сприятливою для самого суспільства, «куди кожен може зробити свій власний внесок і перевагами якого кожен може скористатися» [12, с. 223]. Оскільки саме суспільство можливе лише на засадах соціальної кооперації, то люди як моральні істоти володіють здатністю розуміти, застосовувати, підкорятись вимогам справедливості як чесності. Значення останньої в тому, що вона є тлом, на якому тільки й можлива соціальна єдність у демократичній державі. Виходячи з пріоритетності забезпечення єдності та справедливості в державі, Дж. Роулз вважає за нормальне існування різних концепцій блага, в тому числі, ірраціональних і навіть безумних, аби вони не підривали ці ключові принципи. Способом, який забезпечує їх цілісність, є розгортання дискусій у термінах загально важливого для всіх громадян, без посилення на власні концепції блага як на безумовні докази. В результаті цього формується *public reason* «суспільний розум», одним із виявів і водночас передумовою якого є толерантність. В такому «суспільному розумі» поєднуються згода всіх розумних громадян, яка й утворює можливість, що дозволяє добре упорядкованому суспільству вирішувати проблему своєї стабільності на моральних аргументах, а не просто на авторитетах чи балансі групових інтересів. Цим визначається також дієвість досягнутого консенсусу, а разом з ним – і усталеність справедливо упорядкованого суспільства.

Інші вчені виходять з ситуації ціннісного плюралізму, що ставить під сумнів можливість шляхом застосування режиму толерантності (коли щось вимушені терпіти, хоча й вважають це меншовартісним порівняно з соціально прийнятим) пом'якшати відмінності у віруваннях та життєвих практиках людей, а значить і забезпечити співіснування через відсутність деякого спільного для всіх них розуміння. Апеляція до мови моралі у

визнанні чогось як еталону, як норми, а іншого – як терпимого, хоча й недосконалого, на погляд Дж. Грея, також більше не відповідає сучасним реаліям, де розмовляють різними моральними мовами і де орієнтуються на несумісні моральні цінності. Тому ліберальна толерантність має бути замінена на практику *modus vivendi*, коли сторони відмовляються від пошуку спільного в своїх інтересах і від досягнення на цій основі консенсусу, а забезпечують співіснування на основі слідування принципу рівноваги сил. Звідси й вимога до влади «дотримання політичної нейтральності, а не толерантності по відношенню до конкуруючих концепцій благого життя» [13, с. 48]. Якщо йдеться про бажання та інтереси, то ними можна взаємно поступитись і тим самим досягти примирення між опонентами. Але якщо причиною суперечності є ідеали, яким притаманна власна універсалізація, то вони чинять опір спробам моралі примирити їх. Тому, вважає Р. Гее, з уведенням у політику ідеалів конфлікти не піддаються розв'язанню [14, с. 166]. Дж. Рез, однак, є менш категоричним у необхідності виключення апеляції до ідеалів. Стосовно морально поганого, коли йдеться про вибір між добром і злом, то «моральний плюралізм не вимагає толерантності» до всього, що є аморальним, і держава «може примусово зазіхати на автономію одних, щоб захистити автономію інших» [15, с. 441].

Крім того, слід пам'ятати, що власне толерантність зародилась із необхідності позначення чогось другорядного за суспільним визнанням і тому в певному сенсі є корелятом *second-best*. Цікаві аргументи у цьому смислі наводить німецький вчений Райнер Форст. Оскільки те, що претендує на толерантне до себе ставлення, відрізняється і прийнятними, і неприємними рисами, то не принцип однакового відношення, а саме толерантність, що поєднує в собі і дозвіл, і незгоду, виступає доречною формою легітимації цього неприємного. Через властивий їй момент незгоди ми сигналізуємо про наше особливе, а саме толерантне ставлення до неприємного [16].

У зв'язку із зазначеним виникає проблема можливості суворой політичної нейтральності держави. Зазначається, що нейтралітет може бути питанням міри, коли йдеться про ставлення до різноманітних концепцій блага, сповідуваних різними людьми, адже «все те, що робитиме уряд, матиме неоднаковий відгук у носіїв відмінних концепцій *a good life* або в середовищі різних конфесій» [17, р. 816]. Крім того, запровадження практики толерування чогось в даний час містить в собі елемент невизначеності щодо майбутніх позитивних результатів, адже часто лише з часом виявиться чітко їхня цінність [18, р. 74].

У підсумку зазначимо, що толерантність є явищем соціальним за своїм походженням і функціонує в соціумі як принцип відносин між взаємодіючими в ньому суб'єктами, що затребуваний самим життям, як соціальна якість індивідів і важлива соціокультурна норма і моральна цінність, що слугує цілям мінімізації трансакційних витрат в умовах гетерогенного суспільства, в ім'я його деконфліктизації шляхом врахування та примирення суперечливих групових інтересів в суспільстві. Толерантність постає засобом протидії соціальної ентропії і відновлення єдності та соціальної солідарності соціуму на основі легітимації з боку державної влади інакшості, протидії політичному радикалізму, тероризму, дискримінації, ксенофобії, негативному впливу стереотипів, упереджень, забобонів, що випливає з вимог загальноновизнаних цінностей свободи, основоположних прав людини, демократії, плюралізму. Як форма соціальності толерантність базується на засадах, які продукують відносини взаємної лояльності, діалогу і партнерської відповідальності за загальне благо. Цінність толерантності особливо стає помітною на фоні її антиподів – соціальної нетерпимості, етосу войовничості і насилля, монополії на світогляд, соціально-психологічних настроїв дискримінації, відрази, презирства, які всі разом роздмухують ворожнечу у суспільстві, підриваючи його цілісність і загрожуючи правам і свободам людини.

Література

1. Сучасна політична лексика : енциклопедичний словник-довідник/ за наук. ред. Хоми Н.М. – Львів : Новий Світ-2000, 2015. – 396 с.
2. Фукидид История / Фукидид ; [пер. Г. А. Стратановского]. – М. : Ладомир; АСТ, 1999. – 736 с.
3. Завершинский К. Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие концепта / К. Ф. Завершинский // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 113-131.
4. Etzioni A. The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society. – London : Profile Books, 1997. – 314 p.
5. McKinnon C., Castiglione D. Introduction: reasonable tolerance // The culture of toleration in diverse societies (Ed. by McKinnon C., Castiglione D.). – Manchester: Manchester University Press, 2009. – P. 1 – 9.
6. Waldron J. Toleration and reasonableness // The culture of toleration in diverse societies (Ed. by McKinnon C., Castiglione D.). – Manchester : Manchester University Press, 2009. – P. 13 – 37.
7. Макінтайр Е. Після чесноти : Дослідження з теорії моралі / Е. Макінтайр. – К. : Дух і літера, 2002. – 436 с.
8. Ленин В.И. Что делать? / В.И. Ленин // Полное собрание сочинений. –Т.6. – С. 1-192.
9. Керк Р. Основи і принципи консерватизму // Консерватизм : Антологія / уряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 3 – 19.

10. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас ; [пер. с нем. под. ред. Д. В. Складнева]. – СПб. : Наука, 2000. – 379 с.
11. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск : Изд-во Новосибир. ун-та, 1995. – 536 с.
12. Роулз Дж. Політичний лібералізм / Дж. Ролз // Сучасна політична філософія : Антологія ; [пер. з англ. – упоряд. Я. Кіш]. – К. : Основи, 1998. – С.192 – 238.
13. Грей Дж. Толерантность: постлиберальная перспектива / Дж. Грей // Поминки по просвещению: Политика и культура на закате современности / [пер. с англ. под общ. ред. Г. В. Каменской]. – М. : Праксис, 2003. – 368 с.
14. Гее Р. Свобода і розум / Р. Гее // Сучасна політична філософія: Антологія [пер. з англ. – упоряд. Я. Кіш]. – К. : Основи, 1998. С.137-190.
15. Рез Дж. Лібералізм, автономія та політика нейтрального ставлення / Дж. Рез // Сучасна політична філософія : Антологія / [пер. з англ. – упоряд. Я. Кіш]. – К. : Основи, 1998. – С.400 – 447.
16. Forst R. Toleranz im Konflikt: Geschichte, Gehalt und Gegenwart eines umstrittenen Begriffs. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003. – 816 s.
17. Macedo S. Toleration // A Companion to Contemporary Political Philosophy / ed. by R.E. Gooding, P. Pettit. – Oxford : Blackwell Publishers, 2007. – P. 813-819.
18. Williams B. Tolerating the intolerable // The politics of toleration in modern life / ed. by S. Mendus. – Durham: Duke University Press, 2000. – P. 65-75.

В статье отмечается, что толерантность по своему происхождению есть явление социальное. Она функционирует как цивилизованный принцип межсубъектных отношений в гетерогенном обществе. Аппелируя к ценностям свободы, основных прав человека и плюрализма, толерантность выступает средством деонтологизации общественно-политической жизни и тем самым ориентирует его развитие на достижение демократического единства и социальной солидарности.

Ключевые слова: толерантность, общество, общность, социальная ценность, свобода, дискурс.

The paper emphasized that tolerance is a social phenomenon by its origin. It functions as a civilized principle of intersubjective relationships in a heterogeneous society. It appeals to the values of freedom, human rights and pluralism and it can on its base help to reduce conflict in social and political life and thus to focus its development to achieve democratic unity and social solidarity.

Key words: tolerance, society, community, social value, freedom, discourse.

Ханстантинов Віталій Олександрович – завідувач кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського національного аграрного університету, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Токовенко О. С.

УДК 323.111 (477, 87): 316.347

**Стряпко І. О.,
м. Ужгород**

РІВЕНЬ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена дослідженню рівня толерантності та ксенофобії українців Закарпатської області щодо етнічних груп. На основі соціологічних досліджень, проведених за методикою вимірювання соціальних дистанцій Е.Богардуса, автором було проаналізовано ставлення до російськомовних українців, угорців, румун, росіян, ромів, словаків, євреїв, американців та індусів. Результати дослідження вказують, що українці Закарпатської області найбільш толерантне ставлення демонструють щодо словаків, американців та російськомовних українців. Соціальна дистанція схарактеризована як відчуження – до угорців, румунів, євреїв, індусів. Відверто ксенофобське ставлення – щодо росіян та ромів.

Ключові слова: толерантність, міжетнічна толерантність, етнічна група, етнічні відносини, ксенофобія, Закарпатська область.

В останні роки Україна стикнулася з рядом нових явищ та процесів, які мають великий вплив на розвиток внутрішньої політики країни. Мова йде про масштабні переміщення – міграцію, що призводить до зростаючої етнокультурної та етноконфесійної різноманітності суспільства. Неминучим результатом масових міграцій стають різні варіанти взаємовідносин мігрантів із приймаючою етнічною більшістю. Культурно-комунікативна та соціально-психологічна своєрідність, що властива кожній етнічній спільності, на практиці зумовлює проблемний характер міжетнічного спілкування. Його учасники тією чи іншою мірою стикаються з труднощами взаємодії з тими, чия культура відрізняється від їх власної.

Початок військового протистояння на Сході України та агресія Росії під виглядом захисту російськомовного населення, актуалізували дослідження міжетнічної взаємодії та міжетнічної толерантності в українському суспільстві, а також змін у ставленні до етнічних груп викликаних війною.

Дослідження рівня толерантності в українському суспільстві проводилися регулярно різними дослідниками. Протягом 1992-2002 рр. українська вчена Н.Паніна [4; 5] модифікувала шкалу Е.Богардуса та проводила дослідження рівня толерантності в Україні. Відтак вона зробила

висновок, що рівень толерантності знижувався. У 2012 р. було здійснено комплексне дослідження рівня толерантності в українському суспільстві [13]. Його результати виявили досить високий рівень відчуженості в Україні та визначили етнічні/расові групи, ставлення до яких було найбільш негативним. В Закарпатській області вимірювання рівня толерантності здійснював О.Пелін [7; 8], який прийшов до висновку, що рівень толерантності населення Закарпатської області дещо вищий, ніж загалом по Україні. Усі дослідження були проведені до 2014 р., а отже не враховували нового фактору – агресії Росії. Наше дослідження ставило за мету визначити зміну в ставленні українців Закарпатської області до етнічних груп в умовах війни.

Відтак, метою нашого дослідження є дослідження рівня міжетнічної толерантності українців Закарпатської області на основі соціологічного дослідження проведеного в листопаді 2014 – лютому 2015 р.

В Україні журналісти, державні службовці та громадські діячі здебільшого намагаються уникнути визнання проблеми міжетнічної толерантності, наголошуючи лише на позитивному характері таких взаємодій. До прикладу, традиційним для Закарпаття стало вживання формулювання «Закарпатська область є одним з найбільш характерних поліетнічних регіонів України, на теренах якого в мирі й злагоді проживають представники понад 100 національностей» [12]. Таким чином, наголошується на двох чинниках – поліетнічності регіону та високому рівню толерантності. Відтак, ми маємо на меті визначити рівень толерантності українців Закарпаття щодо представників етнічних меншин.

Виклад основного матеріалу. Толерантність (від лат. *tolero, tolerare*) – переносити, тримати, терпіти, утримувати [7, с. 349]. В соціології толерантність розуміють як соціальне явище, обумовлене певними соціально-економічними й політичними відносинами, традиціями міжетнічного спілкування, рівнем політичної і гуманітарної культури суспільства.

Український дослідник М.Дзера зазначає «толерантність» – як терпиме ставлення політичних сил до думок і діяльності політичної опозиції, вміння визнавати свою поразку в політичній боротьбі [1, с. 72]. Інший український дослідник Ю. Шведа дає визначення толерантності як терпимому ставленню до чужих думок, позицій, поглядів, вірувань, розглядаючи її як обов'язковий принцип правової держави, демократичного стану суспільства [11, с. 413].

Якщо ж звернутись до нормативно-правової бази, то «Декларація принципів терпимості» визначає терпимість як повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших

форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань [2]. Таким чином, міжетнічна толерантність означає терпиме ставлення до представників інших етнічних груп, відсутність їх дискримінації.

Найбільш типовим та надійним методом соціологічного вимірювання рівня толерантності вважається шкала соціальних дистанцій Еморі Богардуса (Emory Bogardus). Автор теоретичної концепції вимірювання етнічних (расових) дистанцій – Роберт Парк (Robert Park), вважав соціальні та расові дистанції продуктом упередженого ставлення до «інших». «Ми зазвичай звертаємося до упередження, що здається потім приблизною, інстинктивною і мимовільною диспозицією, щоб підтримувати соціальні дистанції. Ці дистанції у нашому демократичному суспільстві прагнуть перейти на виключно індивідуальний рівень» [15, с. 344].

Вперше вимірювання міжетнічних дистанцій, було здійснено Е.Богардусом у 1925 р. Воно виявило практичну відсутність дистанцій між етнічними групами, що розмовляють англійською мовою (англійцями, шотландцями та ірландцями) та значну дистанцію щодо турків, негрів, мулатів та японців. Е.Богардус такі результати пояснював тим, що уявлення про ці етнічні чи расові групи ґрунтувалися на стереотипах, а не на власному досвіді спілкування [7]. Таким чином, вже перше експериментальне вимірювання міжетнічних дистанцій повністю підтверджувало теоретичні припущення Р.Парка про упередженість в оцінці міжетнічних дистанцій та рівня міжетнічної толерантності.

В Україні методологія Е.Богардуса була доопрацьована та адаптована Н.Паніною. Досліджуючи міжетнічну толерантність в Україні протягом 1992-2002 рр., вона прийшла до висновку, що толерантність погіршувалася. Таку тенденцію дослідниця пояснювала тим, що Україна, як новостворена держава, потребувала посилення своєї незалежності, а це спричиняло негативному ставленню до представників меншин [4; 5].

Інший український дослідник В.Паніотто прийшов до подібних висновків. На його думку з 1991-го по 2007 рік рівень ксенофобії в Україні суттєво зріс. Найменш неупереджене відношення серед населення України до україномовних українців, потім ідуть російськомовні українці, потім росіяни і білоруси. Потім з великим відривом слідує євреї, французи, канадці, американці, а потім – з деяким відривом – негри та роми» [6, с. 211].

У 2012 р. були оприлюднені результати дослідження «Регіональна толерантність, ксенофобія і екстремізм в Україні в 2012 році», проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Інституту

прав людини і запобігання екстремізму та ксенофобії (IHRPEX). Його автори характеризували міжетнічні відносини як помірно відчужені. Протягом 2012 року вони зазнали незначних змін, головним чином у напрямку зменшення дистанції стосовно представників слов'янських етносів, євреїв і кавказців (при опитуванні використовувалася етнічна класифікація, зрозуміла більшості респондентів, тобто повсякденна етнічна категоризація, яка транслюється, зокрема, через ЗМІ). Найменша соціальна дистанція зберігається по відношенню до українців (індекс міжетнічної дистанції вище для російськомовних українців у порівнянні з україномовними) і росіян. Найбільша дистанція за шкалою Богардуса спостерігається за такими групами як цигани (5,8), негри (5,6), азіати і араби (5,5), кавказці (5,3). По відношенню до всіх цих груп в українському суспільстві існує латентна ксенофобська установка [13].

Закарпатський соціолог В.Пелін стверджував, що міжетнічна толерантність населення Закарпатської області загалом була вищою, ніж по Україні. Таке твердження ґрунтувалося на тому, що етнічні групи, які проживають на території Закарпатської області, не мали якихось значних конфліктів протягом 1991-2013 рр. [8].

Опосередковано ці результати підтверджуються висновками громадської організації «Українська миротворча школа». Досліджуючи потенційні конфліктні точки Закарпатської області, експерти визначили найбільш ймовірні: громадянське суспільство – влада, міжконфесійні конфлікти, політичні конфлікти. Проте, експерти не зауважили міжетнічні конфлікти як серйозну загрозу для Закарпатської області [11].

Протягом листопада 2014 року – лютого 2015 р. ми проводили в Закарпатській області дослідження з метою визначення рівня міжетнічної толерантності. Дослідження проводилося на основі шкали Е.Богардуса. До переліку етнічних груп були включені: українці, російськомовні українці, угорці, румуни, росіяни, роми (цигани), словаки, євреї, американці та індуси. Виділивши російськомовних українців у окрему групу, ми намагалися перевірити гіпотезу про те, що з початком війни мова стала маркером виявлення свій/чужий. Угорці є найбільшою меншиною в Закарпатській області, вони компактно проживають вздовж кордону з Угорщиною та є найбільш політично активними. Політична активність підкріплюється існуванням двох угорських партій, які насправді є політизованим крилом їх громадських організацій. Хоч політичні партії й конкурують між собою, але в стратегічних питаннях вони мають порозуміння. Стратегічною метою діяльності угорців є досягнення територіальної автономії – зокрема шляхом створення окремого

Притисянського району. Румунська меншина є однією з найбільш закритих та компактно проживає вздовж кордону з Румунією.

Росіяни, за результатами перепису 2001 р., четверта за чисельністю меншина, яка має виразну тенденцію до скорочення чисельності. Впродовж 2000-х рр. впливовість російської меншини послабилася. Проте, вона сприймалася українцями Закарпатської області досить позитивно. В ході дослідження ми намагалися перевірити яким чином вплинула війна на сприйняття російської меншини українцями.

За результатами перепису населення 2001 р. ромів нараховується 14 тис. осіб. Проте, ромські активісти заявляють про цифру у 40 тис. осіб [3, с. 29]. Інформація дільничних лікарів також вказує на цифру близьку до 40 тис. Тому, на наш погляд, цифра у 40 тис. є реальною. Звернемо увагу на той факт, що під час перепису населення 2001 р. більшість ромів вказали своєю рідною мовою угорську – 62,3% [14, с. 23]. Враховуючи негативне ставлення населення до ромів, ймовірно, більшість з них намагалися обрати більш «престижну» національність. Зрештою, лідери угорської меншини також підтримували її розширення, адже це збільшувало чисельність, а отже й вплив угорців. Словацька меншина є нечисельною та добре інтегрована в українське суспільство. Ми включили її у дослідження для визначення ставлення, враховуючи інтенсивне транскордонне співробітництво зі Словаччиною. Ще одна етнічна група – євреї, яка традиційно вважається дискримінованою, була включена у дослідження для визначення ставлення українців Закарпаття до євреїв. При цьому варто зазначити, що чисельність євреїв протягом 1990-2000-х рр. сильно скоротилася й наразі складає 568 осіб.

До нашого дослідження також були включені американці, таким чином ми намагалися перевірити як змінилося ставлення українців щодо американців в умовах військової агресії Росії. Ми висловили припущення, що американці отримають компліментарне ставлення внаслідок підтримки, яку надають США Україні. В дослідження ми включили індусів – збірне поняття, до якого входять громадяни Індії, Пакистану, Шрі-Ланки. Вони не є традиційною меншиною для Закарпатської області, але через військові дії на Сході України велика кількість студентів-індусів опинилася в Закарпатській області, де й продовжили навчання. Нас цікавило, яким буде ставлення українців Закарпатської області до етнічної групи, яка є новою та досвіду спілкування і взаємодії з якою немає.

В дослідженні ми використовували шкалу соціальної дистанції Богардуса, адаптовану Н.Паніною, для оцінки стану міжетнічних відносин в Україні та відносного рівня етнічної/расової ксенофобії. Значення індексу

в інтервалі 1-3 інтерпретуються як близькість, 4-5 як відчуженість, 5-6 як латентна, а більше 6 як відкрита ксенофобія.

Група	Місто	Село	Середній показник
російськомовні українці	2,7	3,2	2,9
угорці	3,2	3,8	3,5
румун	4,0	4,0	4,0
росіяни	5,5	5,2	5,35
роми (цигани)	5,8	5,9	5,85
словаки	2,3	2,5	2,4
євреї	3,4	4,2	3,8
американці	2,2	3,6	2,9
індуси	3,7	4,2	3,95

За результатами дослідження дистанція з російськомовними українцями склала 2,9, що інтерпретується як близькість. Проте, спостерігається певна недовіра до російськомовних українців. Ми схильні це пояснювати зовнішньополітичними факторами, дискримінацією україномовного населення на Донбасі та поширенням регіональними ЗМІ інформації про небажання переселенців зі Сходу соціалізуватися в Закарпатській області. В основному мова йде про небажання вчити українську мову та чутки про велику кількість чоловіків серед переселенців, які ухиляються від мобілізації. Насправді на час проведення опитування в Закарпатській області було зареєстровано 3623 біженці. З них 279 – з Криму та 3339 із зони АТО. З них: 1573 – дієздатні, тобто здорові та здатні самостійно себе забезпечити працюючи, 987 – діти, 1063 – каліки. Тобто більшість переселенців складають особи з дітьми та інваліди. Загалом їх чисельність одна з найнижчих серед областей України. Тож частково ми отримали підтвердження нашої гіпотези, що мова стала маркером свій/чужий.

Дещо більша дистанція спостерігається до угорців. Вони є традиційною та найбільшою меншиною. Загалом українці добре сприймають угорців вважаючи їх охайними, сімейними та багатими. Дещо вища відчуженість до угорців можна пояснити їх замкненістю, слабкою інтеграцією в українське суспільство. Румун компактно проживають у Тячівському та Рахівському районах загалом у 18 населених пунктах. Відчуженість щодо них пояснюється тим фактом, що чимало українців ототожнюють їх з ромами. Варто також наголосити на замкненості румунської етнічної групи. Хоч варто підкреслити, що румунська меншина,

насамперед завдяки позиції своїх лідерів, завжди висловлювала підтримку українській більшості.

Ставлення до росіян можна схарактеризувати як приховану ксенофобію. Зауважимо, що соціологічні дослідження проведені до 2014 р. вказували, що ставлення до цієї етнічної групи було близьким. В ході дослідження ми встановили, що основним фактором який вплинув на негативне сприйняття росіян стала агресія Росії проти України, анексія Криму та війна на Донбасі. Відтак, зовнішньополітичні чинники стали визначальними у формуванні ставлення до російської етнічної групи. Зазначимо, що зміни у ставленні до цієї групи характеризуються найбільшим динамізмом. Ймовірно, що припинення війни дещо знизить рівень негативного ставлення до росіян, але кардинального поліпшення не варто очікувати.

Найвищий рівень відчуження, латентну ксенофобію ми спостерігаємо щодо ромів. Хочеться наголосити абсолютне неприйняття ромів притаманне усім без винятку віковим групам. Дещо вище відчуження спостерігаємо серед сільських жителів, дещо нижче серед міських. Основними причинами відчуження респонденти вказали спосіб життя, який характеризували як соціальний паразитизм, в основному жебрацтво, відмова працювати, залучення до жебрацтва дітей тощо. Другим фактором вказано неохайний зовнішній вигляд і третім агресивна поведінка представників ромської меншини. Загалом, дослідники визначали подібні проблеми серед ромського населення [3, с. 22-27].

Найбільшу близькість українці Закарпатської області визначили щодо словацької меншини, що виявилось дещо несподіваним. Цей феномен можна пояснити доброю інтеграцією словацької меншини в українське суспільство, а також близькістю мови та відсутністю конфліктів.

Індекс близькості до євреїв склав 3,8, він нижчий у містах та значно вищий у сільській місцевості. Більшість респондентів характеризували євреїв як розумних та освічених людей, проте негативна реакція була викликана уявленням про надмірно високу кількість євреїв серед українського політикуму та звинуваченням їх у тяжкому економічному становищі в країні.

Високий рівень толерантності щодо американців пояснюється виключно зовнішньополітичними факторами. Під час військового конфлікту США тисне на Росію та висловлює підтримку щодо територіальної цілісності України. Відтак більшість респондентів вбачають у США гаранта незалежності України. Саме цим пояснюється високий рівень компліментарності щодо американців. При цьому варто відзначити, що серед міського населення ми фіксуємо більш позитивне ставлення до

американців, ніж в сільській місцевості. Цей факт ми можемо пояснити тим, що міське населення більше переймається проблемами політичними проблемами.

Індуси є новою етнічною групою для Закарпаття. Вони зосереджені у місті Ужгород, де навчаються в університеті. Більшість населення не могло чітко висловити своє ставлення до індусів, а тому їх сприйняття було дуже обережним. Найбільша поляризація спостерігалася серед мешканців Ужгорода, частина з яких позитивно висловилися про індусів, а інша вкрай негативно, пояснюючи це побоюванням щодо поширення екзотичних хвороб.

Таким чином, рівень толерантності українців Закарпатської області носить вибіркового характер. Найбільш толерантне ставлення ми спостерігаємо до словацької меншини, що зумовлене її інтеграцією до українського суспільства, а також відсутністю конфліктів. Високий рівень компліментарності щодо американців пояснюється винятково зовнішньополітичними чинниками та сподіванням на політичну підтримку України з боку США. Ставлення до російськомовних українців загалом визначається як близькість, але ми спостерігаємо зростання дистанції щодо цієї групи.

Ставлення до угорців, румунів та євреїв можна схарактеризувати як відчуження. Перші дві етнічні групи досить слабо інтегровані в українське суспільство й на загал на відносини з ними впливають як внутрішні чинники, так й зовнішні. Наприклад, стан відносин між Угорщиною та Румунією з Україною та їх позиція щодо російської агресії в Україні. Євреї є малочисельною групою населення, але визначальним чинником у ставленні до них є загальноукраїнська ситуація та стереотипи.

Разом з тим відверто ксенофобське ставлення українців Закарпатської області ми можемо спостерігати щодо двох етнічних груп – росіян та ромів. Відношення до перших є прямим наслідком російської агресії проти України. При цьому до війни ставлення до росіян характеризувалося як близькість. Ксенофобське ставлення до ромської етнічної групи зумовлене складним комплексом соціальних чинників, які впливають на сприйняття ромів в українському суспільстві.

Література

1. Дзера М. М. Політологічний словник / М. М. Дзера. – Львів: Вільна Україна, 2007. – 80 с.
2. Декларація принципів толерантності [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_503 (дата звернення 27.01.2015) – Назва з екрана.

3. Дослідження проблем ромського населення (за результатами моніторингу в Автономній Республіці Крим, Одеській та Закарпатській областях) [Електронний ресурс] / Валентина Новакова. – Режим доступу : www.chirikli.com.ua/index.../27_0843b01f6b95db77994b59ea874f732..
4. Паніна Н.В. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг – К. : ТОВ «Видавництво Софія», 2005. – 160 с;
5. Панина Н.В. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – №. 4. – С. 26-45.
6. Паниотто В. Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994-2007) / Владимир Паниотто // Социология: теория методы, маркетинг. – 2008. – №1. – С. 197-214.
7. Пелін О.В. Міжетнічні дистанції як проєкції на можливі міжнаціональні стосунки / О.В.Пелін // Вестник Одесского національного университета. Том 16. - Выпуск 10. Социология і політичні науки, 2011. – С. 348-353.
8. Пелін О. Міжетнічна толерантність як показник консолідації українського суспільства [Електронний ресурс] / Олександр Пелін. – Режим доступу: <http://a-pelin.info/?go=pub&item=61>
9. Пелін О.В. «Нелегальні мігранти»: виклик часу чи регіональна проблема Закарпаття? / О.В.Пелін // Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Вип. № 9. – 2008. – С. 195-198.
10. УМШ. Конфліктні лінії в Закарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://peace.in.ua/umsh-konfliktni-liniji-v-zakarpatti/>
11. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. – Львів: Астролія, 2005. – 488 с.
12. Шуганіч Н.І. Етнонаціональна політика України: досвід Закарпаття [Електронний ресурс] / Наталія Іванівна Шуганіч. – Режим доступу: <http://centerkultur.xtreemhost.com/archives/1419?ckattempt=1>
13. Региональная толерантность, ксенофобия и экстремизм в Украине в 2012 году [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ihrpex.org/upl/doc/zvit_sich_2013_58_ros_60.docx
14. Molnár J. Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében / József Molnár – István D. Molnár. – Beregszász : Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Matematika és Természettudományi Tanszék, 2005 – 115 s.
15. Park R.E. The Concept of Social Distance As Applied to the Study of Racial Attitudes and Racial Relations // Journal of Applied Sociology, 1924. - Vol. 8. - P. 339–344.

Статья посвящена исследованию уровня толерантности и ксенофобии украинцев Закарпатской области в отношении этнических групп. На основе социологических исследований, проведенных по методике измерения социальных дистанций Е. Богардуса, автором было проанализировано отношение к русскоязычным украинцам, венграм, румынам, русским, цыганам, словакам, евреям,

американцам и индусам. Результаты исследования указывают, что украинцы Закарпатской области наиболее толерантное отношение демонстрируют к словакам, американцам и русскоязычным украинцам. Социальная дистанция охарактеризована как отчуждение – по отношению к венграм, румынам, евреям, индусам. Откровенно ксенофобское отношение - к россиянам и цыганам.

Ключевые слова: толерантность, межэтническая толерантность, этническая группа, этнические отношения, ксенофобия, Закарпатская область.

The article investigates tolerance and xenophobia of Ukrainian population in Transcarpathian region regarding ethnic groups. On the basis of opinion polls conducted by the method of measuring of social distance (invented by E. Bogardus), the author analyzed the attitude to the Russian speaking Ukrainians, Hungarians, Romanians, Russians, Roma, Slovaks, Jews, Americans and Hindus. The survey results indicate that most Ukrainians in Transcarpathian region demonstrate tolerance towards Slovaks, Americans and Russian-speaking Ukrainians. Author determined social distance alienation - towards Hungarians, Romanians, Jews, Hindus. Openly xenophobic attitude – towards Russians and Roma.

Key words: tolerance, ethnic tolerance, ethnic group, ethnic relations, xenophobia, Transcarpathian region.

Стряпко Іван Олександрович – доцент кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету, кандидат історичних наук, доцент.

Рецензент: проф. Барановський Ф. В.

УДК 32:316.61

**Пашина Н. П.,
м. Маріуполь**

КОНЦЕПТ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ

Аналізується розвиток концепту політичної ідентичності в політичній науці, визначаються актуальні проблеми і напрямки досліджень.

Ключові слова: політична ідентичність, політична ідентифікація, політика ідентичності, консолідація суспільства, вектор суспільного розвитку.

Соціально-політичні трансформації сучасного світу, процеси глобалізації, інтеграційні та дезінтеграційні процеси в регіонах, крах старих і утворення нових політичних режимів зумовили необхідність звернутися до категорії ідентичності в її політичному вимірі. Проведений науковий аналіз категорії ідентичності показав, що остання вивчалась вченими в рамках філософії, психології та соціології. Сьогодні по праву ми можемо констатувати, що концепти ідентичності стали предметом політичного аналізу багатьох вчених, активно викликаний політичною практикою. Як пише І. Семененко «Зіткнувшись із завданням концептуалізації синтезу ціннісних, емоційних і раціонально мотивованих підстав політичної дії на рівні індивідуальному, груповому і соціальному, політична наука звернулася до концепту ідентичності» [1, с. 11].

Проблеми політичної ідентичності, фактори формування, особливості, рівні і функції досліджені в працях П. Бергера, Г. Беста, З. Брандта, Ф. Конверса, М. Емерсона, Е. Еріксона, Е. Кемпбелла, Т. Лукмана, І. Нойманн, Е. Ноель-Нойман, Д. Стоукса, А. Турена та ін. [2].

Процеси формування загальних орієнтирів розвитку країни на основі ідентичності, що розділяється її громадянами, стали предметом дослідження Ю. Габермаса, М. Кастельса, Ю. Качанова, В. Лапкіна, В. Лота, Є. Мелешкіної, У. Мішлер, І. Нойманна, С. Перегудова, О. Попової, Т. Райсс, Р. Роуз, І. Семененко, Б. Страта, С. Хантінгтона, Ф. Черутті та ін.

Істотний внесок в осмислення процесів політичної ідентифікації, значення політичної ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності в Україні внесли В. Андрусів, В. Веселовський, С. Горобчишина, В. Землюк, О. Картунов, І. Кресіна, І. Курас, Л. Нагорна,

М. Обушний, І. Оніщенко, Г. Палій, Б. Попов, В. Ребало, С. Римаренко, Ю. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико, Ю. Тищенко та ін. [3].

Метою статті є аналіз етапів розвитку концепту політичної ідентичності у зарубіжній та вітчизняній політичній науці.

Увага вчених до феномену ідентичності виявилась у формуванні різних підходів до визначення її сутності, змісту, структури і функціональності. Російська дослідниця Ольга Попова визначає три етапи («хвилі») концептуалізації політичної ідентичності [4].

Перша хвиля – початок 1960-х – середина 1980-х років – період безумовного домінування американської концепції партійної ідентичності, розробленою «мічиганською четвіркою», яка за допомогою «воронки причинності» пояснювала стійку електоральну поведінку і здійснювала середньострокові прогнози результату виборів у країнах з двопартійною системою.

«Друга хвиля» концептуалізації політичної ідентичності починається в Європі на початку-середині 1970-х років і пов'язується з: а) початком емпіричних досліджень формування загальноєвропейської ідентичності (програма «Євробарометр», публікації Дж. Уелша); б) оцінкою впливу на політичну поведінку різних моделей соціальної ідентичності, насамперед етнічної (Р. Картер, Дж. Хелмс, Ф. Шлезінгер), гендерної, конфесійної, професійної; в) дослідженням впливу явищ глобалізації/глокалізації і становлення інформаційного суспільства на особливості політичної ідентичності (М. Кастельс). У цей період з'являються роботи, присвячені кризовим проявам політичної ідентичності.

«Третя хвиля» теорії політичної ідентичності зароджується на рубежі 1990-х – початку 2000-х років, коли політики усвідомили практичний сенс вивчення різних моделей політичної ідентичності в країнах Євросоюзу і змінився вектор обговорення цієї теми в науковому середовищі. Розвивається концепція «політики ідентичності», відбувається подвоєння об'єкта аналізу. Поряд з вивченням стереотипів і установок масової та індивідуальної політичної свідомості, активну увагу вчені починають приділяти наслідкам політики мультикультуралізму та толерантності відносно мігрантів та представників нетрадиційних для європейських країн релігій.

Дійсно, дослідження концепту політичної ідентичності в політичній науці відбувалось певними хвилями, залежно від завдань, які стояли перед суспільством. Серед причин особливої уваги до категорії «політична ідентичність» учені називають зростаючу конкуренцію між партіями в демократичних суспільствах, ускладненням політичного життя та електоральної поведінки, підвищення ролі суб'єктивного фактору в

політичному процесі. У той же час досвід розвитку політичного процесу на сучасному етапі вимагає певного уточнення та доповнення цієї періодизації з урахуванням неоднозначних результатів демократичного транзиту та кризових явищ в економічній та соціально-політичній сферах.

Політологічний аналіз ідентичності передбачає вивчення сутності і змісту цього феномена в контексті провідних політичних процесів локального, національного і глобального рівнів. Саме актуальний соціально-політичний розвиток формує спрямованість і структуру ідентифікації громадян, активізує ті чи інші механізми її реалізації.

Виходячи з визначення актуального соціально-політичного контексту як провідного чинника дослідження ідентифікації громадян, найбільш продуктивною, на наш погляд, є класифікація концепцій, заснована на сутнісних домінантах наукового пошуку. У цілому на підставі основних домінант у напрямках дослідження можна виділити наступні етапи розвитку концепту політичної ідентичності [5, с. 34-72]:

Перший етап – 60-70-ті рр. XX століття. Для цього періоду суспільного розвитку характерний розвиток і удосконалення виборчих процесів як демократичного механізму формування влади, і посилення ролі політичних партій як суб'єктів електорального вибору. Тому і політична ідентичність визначається, перш за все, як партійна («мічиганське» трактування). Для пояснення електоральної поведінки, яка розглядається з точки зору біхевіоризму, розробляється модель «воронки причинності», де основними показниками політичної ідентичності громадян визначаються партійна ідентифікація і класове голосування (Е. Кемпбелл, Д. Стоукс, У. Міллер, Ф. Конверс).

Другий етап 80-ті роки – початок 90-років XX століття. Характеризується збереженням розуміння партійної ідентичності як підстави ідентичності політичної. У той же час, коли відбувається ускладнення аналізу мотивів електоральної поведінки, були запропоновані ще дві моделі «воронки причинності» (схема М. Шенкса – У. Міллера, модель Т.Дж. Колтона), які включали не тільки партійні уподобання на основі класової приналежності виборців, але й когнітивні здібності виборців, позиції з актуальних питань, їхні особистісні характеристики, оцінку персональних якостей політичних лідерів і психологічну складову (Е. Ноель-Нойман).

Важливим компонентом теорії політичної ідентичності стає обговорення впливу міжособистісної комунікації та довіри між людьми, що мають спільні погляди й установки (Р. Барт, Е. Кармініс і Р. Хакфельд, Е. Даунс, Дж. Спрагі).

Третій етап – початок 90-х рр. – кінець першого десятиліття 2000-х рр.). У цей період на перший план виходять наукові дослідження процесів політичної трансформації держав, що підвищує інтерес до концепту ідентичності. Значно розширюється розуміння політичної ідентичності як предмета дослідження, розглядаються різні аспекти і рівні політичної ідентичності. Характер політичної ідентифікації розглядається дослідниками цього періоду як вагома і ключова характеристика політичного життя суспільства, а національній ідентичності надається домінуюча роль, порівняно з усіма іншими ідентичностями. Підкреслюється роль культури і держави у формуванні національної ідентичності (С. Хантінгтон).

Поряд з традиційними дослідженнями політичної ідентичності, що стосуються класової і партійної ідентичності, вивчаються особливості політичної ідентифікації окремих соціально-демографічних, етнічних та релігійних груп, з'являються дослідження, спрямовані на вивчення проблем і детермінант формування загальноєвропейської, наднаціональної ідентичності як інтегративного механізму.

З кінця 90-х років XX століття увага дослідників фокусується, в основному, на політиці ідентичності: концепціях, моделях, механізмах реалізації, основних акторах цього процесу, особливостях формування в різних країнах. Політика ідентичності набуває цілком прагматичного, утилітарного значення і зосереджується на аналізі двох наступних аспектів: на проблемах взаємозв'язку загальногромадянської, етнічної та регіональної ідентичностей (В. Суханов, О. Старостін) і на проблемах формування ідентичності наднаціонального характеру в інтегрованих групах держав, у першу чергу, в Європейському Союзі (Ю. Габермас, Ж. Дерріда, Ф. Черутті, Л. Зідентоп, В. Лот, М. Емерсон, Б. Страт, І. Нойманн та ін.).

Науковий аналіз політичної ідентичності розширюється дослідженнями останньої як рушійної сили соціальної боротьби (А. Турен). Досліджується вплив політичної ідентичності на становлення демократичних політичних режимів у країнах Східної Європи (Р. Роуз, У. Мішлер, Н. Монро, Кр. Харпфер) і на пострадянському просторі (О. Попова), актуалізується тема кризової, негативної і позитивної політичної ідентичності.

У цей період стають затребуваними роботи щодо проблеми зіткнення ідентичностей та їхньої сумісності, ролі довіри й уміння домовлятися на основі спільних цінностей (суспільний капітал) між групами та індивідами, державами і цивілізаціями, мирного співіснування різних (у тому числі і

політичних) ідентичностей, як у рамках окремої держави, так і в глобальному масштабі (Ф. Фукуяма).

З'являються роботи, що аналізують проблеми ідентичності в умовах глобалізованого світу: роль мережевих структур (М. Кастельс) у процесі самоідентифікації особистості (І. Семененко, І. Тимофєєв, С. Картунов).

Сучасний етап – з кінця першого десятиліття XXI століття. Увага дослідників зосереджується на проблемах впливу процесів глобалізації на політичну ідентичність. Акцентується на багатовимірності і ускладненні структури політичної ідентичності, розмивання міждержавної політичної ідентичності, висувається на перший план її громадянська складова (В. Лапкін, І. Семененко, В. Пантін, С. Картунов). У той же час з'являються дослідження політичної ідентичності як основного чинника збереження державних орієнтирів у свідомості громадян, суспільної трансформації та модернізації (В. Суханов).

Розглядаються проблеми формування нових моделей та інструментів політичної ідентичності, консолідації суспільства. Актуального звучання набуває проблема національної ідентичності як найважливішого потенціалу державотворення і побудови демократичного суспільства. Формування такої ідентичності відбувається в результаті відповіді на зовнішні і внутрішні виклики, що виникають перед громадянським суспільством у конкретний період історичного розвитку (Г. Бест, Ф. Шіммельфенніг).

У сфері уваги вчених зберігаються і проблеми, пов'язані з формуванням європейської ідентичності, роллю загальнолюдських цінностей як ядра ідентифікації. Однак автори набагато глибше й об'єктивніше підходять до «конструювання» наднаціональних ідентичностей. Формується розуміння того, що створення масових ідентичностей – це не довільний процес побудови, а потім нав'язування певної системи цінностей і норм населенню. Суть і ефективність цього процесу залежить від конкретних специфічних особливостей національного характеру, історичного досвіду і соціально-політичного контексту того чи іншого суспільства.

Поряд із численними європейськими науковими роботами з проблем ідентичності українська політична думка також звертається до аналізу цього концепту. Інтерес вітчизняних дослідників до проблематики політичної ідентичності був обумовлений практикою суспільно-політичного розвитку. Труднощі трансформації політичного режиму та боротьба за владу діаметрально протилежних політичних сил призвели до ускладнення політичного життя в Україні, посилили диференціацію політичних ідентичностей українського населення. А президентські та

парламентські вибори першого десятиліття XXI ст. яскраво продемонстрували розмежування українського електорату за регіональним принципом, на основі відмінностей в оцінках історичних подій, політичних цінностях, геополітичних орієнтирах. Україна вперше зіткнулася із загрозою територіальній цілісності, активізацією сепаратистських тенденцій, з перспективою їх переростання в міжетнічні конфлікти. Зіткнувшись із завданням стабілізації суспільної системи для вирішення важливих завдань консолідації українського суспільства на основі базових цінностей, українська політична наука звернулася до концепту політичної ідентичності [6].

Актуальною темою української політичної науки сьогодні стають проблеми політики ідентичності, що пов'язано з гострою необхідністю консолідації українського суспільства як однієї з необхідних умов успішної модернізації України. У науково-аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Політика ідентичності в Україні: концептуальні підходи, основні завдання та механізми реалізації» [7]. підкреслюється, що недостатній рівень спільної ідентичності в країні створює або критично посилює низку загроз національній безпеці країни.

Автори доповіді М. М. Розумний, В. В. Андрусів, В. О. Бакальчук, Л. І. Мазука, М. О. Паламарчук та І. М. Симоненко детально розглядають теоретико-концептуальні засади, функції та завдання політики ідентичності, актуальні для України за сучасних умов. Автори визначають пріоритети реалізації політики ідентичності в умовах формування української політичної нації та підкреслюють, що її важливість серед інших сфер суспільного управління та державної політики, зокрема, визначається функціями, що виконує механізм національної ідентифікації у системі суспільної організації та саморегулювання.

Предметне поле політики ідентичності, на думку авторів, утворюють такі сфери, як: основні атрибути та символи державності, культурний ландшафт, режим функціонування та статус мов, академічна наука, література та мистецтво, система освітніх і виховних закладів, бібліотечна, клубна та просвітницька діяльність, музейна та архівна справа, туристична інфраструктура, воєнна організація, конфесійні відносини, спорт, діяльність мас-медіа та інші сфери суспільного життя, які функціонально пов'язані з відтворенням загальнонаціональної ідентичності, колективних субідентичностей (національних, етнічних, конфесійних). Основою політики ідентичності автори вважають нормотворення та інформаційну діяльність [8, с. 11-14].

У доповіді визначено напрямки і пріоритети політики ідентичності в Україні, успішність реалізації яких вирішальним чином залежить від дії

внутрішніх і зовнішніх чинників [9, с. 28-29]. До внутрішніх чинників автори відносять: незавершеність національного проекту, інерцію форм колективного самоусвідомлення, стагнацію сфери національного самоусвідомлення та самопроектування, неадаптованість основної моделі національної ідентичності до критеріїв політичної нації та реалій постмодерну, політизацію питань ідентичності.

Зовнішні чинники, на думку авторів, складають: глобалізація культурних і політичних процесів та інформаційно-психологічне протистояння основних гравців геополітичного суперництва.

З урахуванням чинників внутрішнього і зовнішнього впливу та світового досвіду, у доповіді визначено низку актуальних завдань політики ідентичності в Україні [10, с. 33-35]:

- корекція типу ідентичності – перехід від ексклюзивної моделі до інклюзивної, а також від ретроспективного способу її тлумачення до перспективного;
- наповнення національної ідентичності актуальним змістом;
- формування та закріплення консенсусних і компромісних рішень з конфліктогенних питань;
- формування просвітницького дискурсу та інтерпретаційної культури довкола гострих питань ідентичності;
- уведення мораторію на використання питань ідентичності в маніпулятивних соціальних технологіях;
- обмеження на радикальні зміни у національному законодавстві.

Автори доповіді окреслюють в загальних рисах нову модель ідентичності, що відповідає сучасним викликам і світовим тенденціям, а також пропонують основні принципи її змістовного наповнення та кроки до подолання кризових явищ у сфері національного самоусвідомлення й міжетнічних відносин в Україні.

В цілому, українській політичній науці можна виділити наступні напрямки дослідження політичної ідентичності:

- дослідження політичної ідентичності як чинника консолідації українських громадян, формування української політичної нації;
- вивчення специфіки регіональних політичних ідентичностей, заснованих на історичних, соціокультурних, етнокультурних та мовних особливостях;
- криза ідентичності в сучасній Україні та її фактори;
- розробка державної ідентифікаційної політики, пошук оптимальної моделі загальнонаціональної і загальногромадянської ідентичності в Україні на основі спільних базових цінностей;

- роль громадянського суспільства в процесі формування національної політичної ідентичності;
- вплив політичних еліт і лідерів на політичну самоідентифікацію громадян України;
- формування європейської політичної ідентичності в Україні;
- трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації, геополітичні орієнтири української держави.

Аналіз показує, що в українській політичній науці сьогодні накопичено достатньо досвіду і знань у дослідженні політичної ідентичності. У той же час слід зазначити, що багато актуальних проблем політичної ідентичності ще не знайшли належної уваги серед українських дослідників, наприклад, особливості політичної ідентичності в інформаційному суспільстві, роль соціальних параметрів у політичній ідентифікації суб'єкта, ступінь впливу ідентичності на політичну поведінку та ін.

Найбільш актуальним, на наш погляд, сьогодні є вивчення політичної ідентичності як ресурсу суспільного розвитку, чинника консолідації та демократизації українського суспільства.

Література

1. Семененко И. С. Гражданская идентичность как ресурс инновационного развития [Электронный ресурс] / И. С. Семененко // Тезисы доклада на Ученом совете ИМЭМО РАН 23 апреля 2008 г. — Режим доступа : http://identityworld.ru/load/kategorii/stati/semenenko_is_grazhdanskaja_identichnost_kak_resurs_innovacionnogo_razvitiya/2-1-0-9. — Назв. с экрана.
2. Пашина Н. П. Развитие теории политической идентичности в современной европейской политической науке / Н. П. Пашина // Політологічні записки: Збірник наук. праць. — Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2012. — Вип. № 2 (6). — С. 138-149.
3. Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці / Н. Пашина // Політичний менеджмент : наук. журнал. — 2012. — № 4-5. — С. 180-191.
4. Попова О. В. Развитие теории политической идентичности в зарубежной и отечественной науке / О. В. Попова // Идентичность как предмет политического анализа : сб. ст. по итогам Всероссийской научн.-теор. конф., 21-22 окт. 2010 г. / ИМЭМО РАН. — М. : ИМЭМО РАН, 2011. — С. 13-29.
5. Пашина Н. П. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства: Монографія / Н. П. Пашина. — Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2013. — 416 с.
6. Пашина Н. Концепт політичної ідентичності в українській політичній науці. Там само.
7. Політика ідентичності в Україні: концептуальні підходи, основні завдання та механізми реалізації / М. Розумний, В. Андрусів, В. Бакальчук [та ін.] // Україна:

політичні стратегії модернізації : зб. науково-аналітичних доп. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. — К. : НІСД, 2011. — 328 с.

8. Там само.
9. Там само.
10. Там само.

Анализируется развитие концепта политической идентичности в политической науке, определяются актуальные проблемы и направления исследований.

Ключевые слова: *политическая идентичность, политическая идентификация, политика идентичности, консолидация общества, вектор общественного развития.*

Development of political identity concept political science is analyzed, the issues of the day and directions of researches.

Key words: *political identity, political identification, consolidation of society, vector of social development.*

Пашина Наталія Полікарпівна — професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, доктор політичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК 321.323

Костира І. О.,
м. Київ**РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ СУБ'ЄКТІВ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ**

Проаналізовано роль та місце політичної комунікації, загалом, та комунікативної компетентності, зокрема, в сучасному політичному процесі в Україні. Розкрито особливості стадій формування нової політичної системи: стадія передумов (або початку) виникнення нової політичної системи; стадія первинного виникнення нової політичної системи; стадія формування нової політичної системи; стадія зрілості нової політичної системи.

Ключові слова: політична комунікація, комунікативна компетентність, політична система, політичний процес.

Перше десятиліття XXI століття стало для нашої країни періодом динамічних, масштабних змін. За відносно короткий період в Україні кардинально змінилися основні принципи побудови влади і функціонування політичної системи. Невід'ємним елементом життя держави став політичний плюралізм, існування численних груп інтересів і більш-менш стійких об'єднань, що виражають різні погляди як на поточну політику, економічний і соціальний розвиток, так і на устрій суспільства в цілому. Політичне поле перестало бути монолітним. Розходження в інтересах і їх конфлікт подолали рівень латентності. Політична боротьба, конкуренція, відкритий конфлікт стали нормою української політичної дійсності.

Постійним чинником політичного життя сучасної України стали вибори органів законодавчої та представницької влади, а також вибори Президента України. Вибори перетворилися на форму впливу суспільства на політику і канал часткового оновлення правлячих еліт.

Підкоряючись логіці трансформацій суспільно-політичного, економічного та соціального життя, політичні суб'єкти змушені змагатися за лідерство в публічній боротьбі. Плюралізм, відсутність ідеологічних заборон, зростання кількості політичних суб'єктів, які представляють різні інтереси різних груп суспільства посилили необхідність узгодження політичних позицій, що призвело до різкого розширення та підвищення інтенсивності політичної комунікації. *Під політичною комунікацією автор*

розуміє компонент, складову частину політичної системи в суспільстві, яка встановлює зв'язки між інститутами політичної системи.

Істотний вплив на інтенсифікацію взаємодії політичних суб'єктів зробив розвиток засобів масової комунікації. В результаті демократизації інформаційного середовища на зміну директивному інформаційному впливу прийшла взаємодія комунікатора і реципієнта. У міру вибудовування демократичних політичних відносин діяльність політичних суб'єктів на інформаційному ринку стала все більшою мірою підкорятися логіці взаємовпливу попиту та пропозиції, стимулюючи розвиток нових форм політичної комунікації, зокрема, лобізм, політичну рекламу, паблік рілейшнз тощо (та їх інфраструктури).

Однак, як свідчить український досвід, боротьба за підтримку співгромадян, здійснювана політичними конкурентами на інформаційному полі, здатна за певних умов поставити під загрозу громадський порядок і політичну стабільність в окремих регіонах і в країні в цілому.

Трансформація та зміна інформації або процесів її функціонування використовується деякими суб'єктами для здійснення впливу на психіку людей і зміни їх поведінки, для психологічних маніпуляцій і здійснення маніпулятивного впливу на особистість. Тобто специфічним чином організована зміна інформаційного середовища виступає як своєрідне інформаційна зброя, яка, зокрема, досить активно використовується в політичній боротьбі.

Тому не випадково сьогодні як ніколи гостро заявляють про себе проблеми інформаційної безпеки, комунікативної компетентності політичних суб'єктів, адекватного державного регулювання відносин на інформаційному ринку, ініціювання та розвитку корпоративного самоконтролю з боку професійних учасників масових комунікацій тощо. *Під комунікативною компетентністю політичного суб'єкта автор розуміє його здатність до здійснення ефективної інформаційно-психологічної взаємодії з учасниками сучасного політичного процесу.*

Складність і висока динаміка перетворень, що торкнулися політико-комунікаційного простору, виявили невідповідність значної частини населення до існування в умовах «комунікативної революції», виявили комунікативну некомпетентність багатьох політичних суб'єктів, які у спішному порядку змушені адаптуватися до нових умов ведення політичної боротьби, освоювати сучасні форми, засоби і способи презентації і відстоювання своїх інтересів.

Фрагментарність спроб теоретичного осмислення в описі спостережуваних форм політичних комунікацій оголило потребу в більш детальному відображенні специфіки різних форм комунікативної

діяльності, розробці відповідних актуальних інформаційних механізмів, пошуку оптимальних засобів презентації на інформаційному ринку зацікавленими політичними суб'єктами власних ідей, поглядів, оцінок.

Актуальність даної роботи, таким чином, визначається необхідністю дослідження закономірностей сучасного політичного процесу та політичної комунікації як його істотної складової. Особливе значення в цьому контексті має дослідження змісту комунікативної компетентності учасників політичного процесу та її впливу на сучасний політичний процес.

Незважаючи на досить великий масив теоретичної літератури, присвяченої проблемам комунікації, політичної комунікації, політичної реклами, іміджології, зв'язкам з громадськістю тощо, дослідження комунікативної компетентності як чинника сучасного політичного процесу в Україні носить фрагментарний характер. Практично відсутні спеціальні роботи, присвячені дослідженню цього питання. У зв'язку з цим автор даного дослідження звернувся до публікацій досить широкого тематичного спектру, керуючись при цьому їх теоретико-методологічною значимістю для аналізу окреслених вище проблем, а також прагненням виявити зміст, роль, значення та тенденції розвитку комунікативної компетентності як чинника сучасного політичного процесу в Україні.

Перш за все, це автори, чиї роботи стали класичними для всіх, хто цікавиться масовою комунікацією, пропагандою, а також публік рілейшнз і іміджології: Г. Лебона, Е. Бернейса, С.Блек, Боулдинга, Г. Лассвелла, Д. Рісмена та інших.

Загальнотеоретичні аспекти політичної комунікації представлені у дослідженнях з комунікативістики, присвячених основам теорії соціальної комунікації. Вони містять методологічну та понятійну базу для пошуку, предметом яких виступають ті чи інші різновиди інформаційних транзакцій, зв'язків, що формують простір суспільної комунікації, включаючи і політичну комунікацію. Це «Соціологія масової комунікації» Ю.Буданцева, «Сучасна американська комунікативістика» Л.Землянова, «Соціологія комунікації» В.Конецкої, «Теорія і практика комунікації» Г.Почепцова та інші.

Після 1991 року у вітчизняній науковій літературі сформувався напрям, в рамках якого політична комунікація досліджується як відносно самостійне явище у зв'язку з проблемами підготовки виборів, психологією електоральної поведінки, різними виборчими технологіями. Автори, роботи яких внесли значний внесок у розробку даної тематики: В.Н. Амеліна, Л.Я. Гозман, Е.В. Сгорова-Гантман, А.І. Ковлер, В.С. Комаровський, Г.І. Марченко, Д.В.Ольшанській, А.Н. Чуміков, Є.Б.Шестопап та інші.

Істотний внесок у розробку теорії політичної комунікації внесли дослідження останніх років з різних аспектів комерційної реклами, паблісіті і паблік рілейшнз. Важливе значення мають твори, які присвячені спеціалізованому опису політичної реклами. До цієї групи робіт безпосередньо примикають дослідження, обмежені рамками журнальних публікацій і націлені на аналіз відмінних особливостей вітчизняного та зарубіжного досвіду використання політичної реклами та організації контролю за її поширенням, а також інших конкретних проблем.

Метою даної роботи є аналіз ролі та місця політичної комунікації, загалом, та комунікативної компетентності, зокрема, в сучасному політичному процесі в Україні.

Незважаючи на досить велику кількість робіт, присвячених вивченню політичного процесу, в політичній науці до тепер відсутнє загальне теоретичне уявлення про політичний процес, істотно розрізняються трактування даного поняття.

Прихильники інституціонального підходу (наприклад, Р. Міхельс, С. Хантінгтон) пов'язують політичний процес, переважно, з трансформацією інститутів влади. Соціокультурним, психологічним сторонам функціонування політичних інститутів в цьому випадку відводиться другорядний характер. Вони виводяться за межі предметного поля власне політичного аналізу. Інституціоналізм в аналізі політичних процесів найбільш ефективний лише в тих випадках, коли ми маємо справу із стійкими політичними системами, в яких основні політичні інститути не втратили своє функціональне призначення [15; 16].

Біхевіористський підхід до дослідження політичного процесу характерний тим, що політичні зміни постають як результат зіткнення політичних воль, інтересів, ціннісних орієнтацій суб'єктів політичної дії. Представники біхевіоризму (Ч. Мерріам, Г. Ласуелл) в аналізі політичних процесів віддавали пріоритет не функціонуванню та еволюції органів влади та управління, а політичній поведінці груп інтересів, трансформації статусів і впливу окремих угруповань політичної еліти. Біхевіористські методи політичного дослідження особливо ефективні в аналізі локальних політичних процесів, оскільки висувують на передній план організаційні, структурно-функціональні аспекти політики [13; 14].

Структурно-функціональний підхід (Д. Літер, С.Ейзенштадт) здатний ефективно описувати політичні процеси в складних суспільствах з ефективними каналами представництва зацікавлених груп у політичній сфері в умовах, коли еліта має стійкі форми політичної участі, де відносини в громадянському суспільстві базуються на розвинутій нормативно-правовій основі [5; 8; 16].

Проте, надійність структурно-функціональної методології не достатня, якщо ми маємо справу з політичними процесами, де жорстко домінують традиції, де тривалий час діють самобутні соціокультурні актори, а їх політична поведінка заснована на соціальних і етнічних чинниках.

У зв'язку з вищевикладеним, найбільш плідним у політичному аналізі, з нашої точки зору, є системний підхід, який дозволяє уникнути багатьох недоліків попередніх підходів. Один із засновників системної методології в політичному аналізі Д.Істон трактує політичний процес як сукупність реакцій політичної системи на вплив навколишнього середовища з метою формування рішень, прийнятих для провідних груп інтересів.

Політичні зміни, за Істоном, являють собою результат складної взаємодії «вхідних і вихідних факторів» залежно від політичного характеру суспільства, його ладу, форми правління, а також від рівня активності зовнішніх факторів. Політична система і середовище нерозривно пов'язані. Останнє впливає на суб'єкти прийняття рішень за допомогою вимог, тиску і підтримки. Система ж готує, приймає і підтримує рішення, коригує їх залежно від результатів лобістських зусиль зацікавлених груп [16, с. 132-133].

Підхід Д. Істона плідний тим, що орієнтує дослідника на вивчення взаємодії політичної системи із зовнішнім середовищем. Це дозволяє подолати уявлення про самодостатність політичних інститутів як таких для розгортання політичного процесу.

Можна виділити ряд сучасних соціологічних і політичних теорій, в рамках яких в даний час найбільш інтенсивно розробляються різні аспекти комунікацій в політичному процесі. Це перш за все теорія комунікативної дії Ю.Хабермаса, структурна теорія обміну Дж.Хоманса і П.Блау, теорія самореферентних систем Н.Лумана, соціологічна теорія Бурдьє, теорія поліархії Р.Даля.

У науковий пошук в галузі теорії та методології дослідження політичного процесу все більш активно включаються російські учені. Помітним явищем стали, зокрема, роботи А. Пшеворського, в яких політичний процес інтерпретується як політична соціалізація громадян і постійне прагнення влади до досягнення соціального компромісу. Іншими авторами під політичний процесом розуміється послідовна, внутрішньо зв'язаний ланцюг політичних подій і явищ, а також як сукупність послідовних дій різних суб'єктів політики, спрямованих на завоювання, утримання, зміцнення і використання політичної влади в суспільстві [9].

У визначенні Д.Растоу політичний процес - це сукупність різних політичних подій, до яких відносяться «події, так чи інакше стосуються

життя держави, всього суспільства», що мають загальнонаціональний масштаб [10].

Наведені підходи до політичного процесу, не зважаючи на їх різноманіття, розглядають його в першу чергу з точки зору функціонування політичних інститутів. У той же час недостатньо враховується генетичний аспект, вельми важливий для розуміння внутрішньої логіки розгортання політичного процесу.

Згідно В.Троянику, політичний процес являє собою «цикл політичних змін, послідовну зміну станів політичної системи, що фіксує рівень і характер політизації соціального організму». Важливе наукове значення має розробка В. Трояником принципів типологізації політичного процесу і методологічних основ його аналізу [12].

С.Тимошенко, який трактує політичний процес переважно як управлінську діяльність державних органів, зосереджує зусилля на розробці проблем прийняття та реалізації управлінських рішень [11].

О. Мазур акцентує увагу на факторах, що визначають національну специфіку та особливості генезису політичного процесу [6].

Наведені дефініції політичного процесу відображають різноманітність існуючих підходів до його дослідження. У той же час виділяються дві основні інтерпретації, що базуються на різних концепціях політичного розвитку - ліберальних або консервативних. Дискусія між представниками відповідних течій визначає сучасний стан вітчизняної політичної науки. У центрі цієї дискусії стоїть питання про цивілізаційну специфіку українського суспільства, про її роль і вплив на характер і спрямованість політичного процесу. У цьому зв'язку є необхідним відзначити, що полеміка між прихильниками інституційного та соціокультурного підходів є одним з невід'ємних аспектів цієї широкої дискусії.

Вивчення сучасних досягнень в галузі дослідження політичного процесу дає базу для висновків про загальну природу і взаємообумовленості його інституціональних і соціокультурних підстав. Теоретико-методологічною основою таких досліджень виступає трансформаційна парадигма, що дозволяє прояснити питання про джерела, сутність, структуру, механізми розгортання та функціонування політичного процесу.

На думку більшості вчених, сучасний українських політичний процес є процесом трансформації тоталітарної в своїй основі політичної системи в демократичну. Разом з тим дослідники відзначають, що, незважаючи на включеність України в загальносвітову демократизацію суспільного життя, цей процес протікає в ній зі своїми особливостями. Вони пов'язані з

соціокультурною своєрідністю традиційного українського суспільства, що накладає відбиток на характер її модернізації [2; 3].

Національні риси політичного процесу України характеризуються, зокрема, наявністю потужних механізмів придушення державою приватних інтересів особистості, глибоким розколом в духовній і політичній культурі нації, слабкістю механізмів досягнення політичного компромісу між різними політичними силами. Ці історично сформовані риси політичного процесу стійко зберігаються, впливають на його сучасний розвиток, сприяють наростанню авторитарних тенденцій.

Демократичні тенденції в політичному процесі сучасної України пов'язані з виникненням елементів демократичної політичної системи, формуванням громадянського суспільства, становленням і ресоціалізацією середніх верств населення.

Разом з тим сформовані за роки реформ політичні механізми останнім часом вже не цілком сприяли зміцненню інститутів громадянського суспільства та їх інтеграції в загальну систему політичних взаємодій. У цьому зв'язку постала проблема реформування політичної системи, яка сформувалася вже в період реформ, розробки конституційних механізмів, що забезпечують включення соціальних груп у вирішення масштабних проблем соціально-політичного розвитку, а також реалізацію їх інтересів і вимог у політиці держави [7].

Для правильного розуміння сутності проблем, пов'язаних з функціонуванням і розвитком української політичної системи, необхідно сформулювати чіткі завдання, а вже потім і в міру вирішення яких, проблеми почнуть урегульовуватися.

Становлення ефективної політичної системи пов'язане з виникненням і зміцненням нових економічних і політичних відносин. Воно відбувалося в умовах жорсткої політичної боротьби представників старих і нових соціально-політичних та економічних відносин. Нові політичні та економічні відносини повинні були завоювати собі «місце під сонцем» в умовах жорсткої боротьби зі старими, звичними формами. У ситуації реальної загрози руху назад перетворення мали проводитись швидко і радикально - з метою виключення соціальної, економічної, політичної та законодавчої бази реставрації.

Отже, політичний процес як процес виникнення нової політичної системи може бути поділений на ряд стадій, кожна з яких має свої особливості, завдання та закономірності:

1) стадія передумов (або початку) виникнення нової політичної системи;

2) стадій первинного виникнення нової політичної системи;

3) стадія формування нової політичної системи;

4) зрілість нової політичної системи.

На стадії передумов нової політичної системи ще немає, формуються лише передумови її виникнення всередині старої політичної системи. Вони з'являються в результаті розвитку її внутрішніх протиріч. З точки зору розвитку сучасної української політичної системи це період горбачовських реформ - час усвідомлення необхідності змін, проголошення гласності, прискорення, часткового введення елементів демократії, свободи слова, визнання можливості співіснування різних форм власності, вибори з'їзду народних депутатів СРСР тощо. На цій стадії власне немає нової політичної системи, але відбувається формування розуміння її необхідності, починають утворюватися її окремі елементи, «зріють» політичні сили, які усвідомлюють необхідність і можливість зміни старої політичної системи, формується соціальна база зміни старої політичної системи.

У міру загострення суперечностей старої політичної системи і створення передумов нової відбувається перехід до наступної стадії розвитку. Це стадія початкового виникнення нової політичної системи. На цій стадії демократична політична система вперше виникає. Початкове виникнення демократичної політичної системи в Україні полягає насамперед у появі нової системи вищих органів державної влади. Хронологічно це найбільшою мірою пов'язано з роботою Верховної Ради України, перемогою над ГКЧП і, особливо, обранням першого Президента України. Головна особливість виборів Президента України полягає в тому, що вперше вища посадова особа - керівник органів влади - обирається не на партійному з'їзді або з'їзді радянських і партійних працівників, а загальним прямим голосуванням. Таким чином, утворився найважливіший елемент нової політичної системи - всенародно обраний глава держави, з'явився новий, демократичний механізм формування влади. Характерною для цієї стадії є слабкість нової політичної системи. Незважаючи на те, що вона, виникнувши, стала провідною (з точки зору майбутнього) політичною силою, безпосередньо панує ще стара, радянська політична система. Проте нова політична система з'явилася й почала поступово перетворювати владні та політичні відносини в цілому у відповідності зі своєю сутністю.

Початок перетворення новою політичною системою старих політичних відносин являє собою перехід до третьої стадії розвитку нової політичної системи - стадії її формування. Головною відмінністю цієї стадії розвитку є те, що основний її зміст становить перетворення новою демократичною системою тієї успадкованої системи, з якої і на ґрунті якої вона виникло. І тут виявляється найголовніша обставина, що знаходилася

раніше, так чи інакше, в тіні. Виявляється, що перед новою владою стоїть завдання зміни не тільки свідомості населення, старих політичних відносин, а всіх громадських відношень в Україні. Або, кажучи інакше, для того щоб повністю перетворити стару політичну систему і створити нову, справді демократичну політичну систему, необхідно перетворити всі суспільні відносини в державі (економічні, соціальні, юридичні, соціокультурні тощо). Стало ясно, що політична система і політичні відносини являють собою тільки вершину соціального організму, без перетворення якого в цілому неможливо створення справді вільної демократичної держави. Виявилось, що не тільки політичні інститути, закони, населення не готові до існування в нових політичних (і економічних) умовах, а й самі ініціатори слабо до них підготовлені.

Ініціатори соціально-економічних і політичних змін добре уявляли, як боротися проти недоліків старої системи політичних відносин. Вони мали зразки наслідування у вигляді західних демократій, але не уявляли собі реальних шляхів, закономірностей отримання таких результатів на українському ґрунті. Ця обставина виявилось, як тільки з'явилася необхідність перейти від негативної задачі (зміни старого суспільно-економічного ладу) до позитивної (будівництво нових відносин, нової суспільно-економічної системи).

Ця проблема більш складна, ніж руйнування старої системи. Загальна причина цієї складності полягає в тому, що потреба і здатність зміни старої політичної та соціально-економічної системи формується в результаті розвитку протиріч старої системи, тобто передумови зламу старої системи формуються в ній самій. Тоді як власне нову політичну та соціально-економічну систему необхідно створювати заново. Спроби створення нової системи без урахування економічного, політичного, соціального, культурного контексту попереднього розвитку призвели до провалу радикальних реформ.

Зокрема, форми і методи проведення приватизації досі розбурхують думку суспільства і різних політичних сил, які не можуть вважати придбану таким чином власність священною і недоторканою. У результаті інститут приватної власності в Україні нестійкий, а отже, нестійкі економічні та політичні відносини, що базуються на ньому.

Це доводить досвід не тільки української модернізації, а й модернізації інших країн. Спроба тотальної модернізації традиційних суспільств «третього світу» за західноєвропейськими стандартами - там, де це відбувалося з використанням методів суцільного впровадження політичних інститутів, механізмів, зразків культури - завжди призводило до потужної реакції відторгнення останніх, навіть якщо суб'єкти політичних змін

досконало володіли політичними технологіями, тактикою політичного маніпулювання. У кращому випадку переймався лише фасад насадженої політичної системи із збереженням суті колишніх структур та інститутів. У гіршому - виникала небезпека розколу суспільства, громадянської війни.

Така ситуація зумовлена обмеженістю запропонованих моделей модернізації, нездатністю (або небажанням) акумулювати соціокультурний досвід конкретного суспільства. Тому проблема обліку та використання в політичних змінах соціокультурних факторів не може не перебувати в полі зору дослідника політичного процесу. Усвідомлення цієї обставини сталося не відразу. Довгий час соціокультурний опір суспільства введенню нових порядків не відрізнялося від боротьби старого, комуністичного з новим, демократичним.

За відсутності реального досвіду перетворення командно-адміністративної системи в ринкову цілі, засоби і способи перетворення могли бути сформовані або в умовах старої соціально-політичної системи, або запозичені з досвіду розвинених демократичних країн, або утворитися поступово у міру просування на шляху перетворення старих відносин в нові.

Всі ці моменти діяльності взаємопов'язані, тобто для отримання необхідного результату, скажімо побудови демократичного суспільства, важливо не тільки поставити таку мету, а й мати відповідні до поставленої мети предмет перетворень, засоби, здатні перетворити цей предмет у предмет у відповідності з метою. Необхідно також знати способи використання ресурсів таким чином, щоб отримати бажаний результат, а також мати суб'єкта (суб'єктів), здатного правильно поставити мету, що володіє засобами і способами, необхідними для перетворення існуючого предмета перетворення у відповідності з поставленою метою.

Якщо уважно подивитися на політичний процес перетворень в Україні, можна без зусиль виявити, що на початку його немає і не могло бути ні подібних суб'єктів, ні засобів і способів, ні предмета, з якого завтра можна отримати необхідний результат, розвинене демократичне суспільство. Всі і кожен з цих елементів політичного процесу як процесу перетворення минулого не виникають в минулому в готовому вигляді, а поступово і послідовно формуються в процесі його перетворення в сучасність [1: 7; 8].

Таким чином, політичний процес в Україні як процес перетворення попередніх політичних (і соціально-економічних) відносин у нові - демократичні (і ринкові) для своєї реалізації вимагає постановки таких цілей, для досягнення яких у країні є відповідні суб'єкти, засоби і способи, а також предмет, з якого можна отримати визначений метою результат. Предметом в даному випадку є економічні, політичні та інші відносини і

соціокультурні особливості українського суспільства, що склалися в минулому. Те, що відбувається, коли ці умови не дотримуються або не враховуються, показують спроби модернізації за західноєвропейськими стандартами країн третього світу і вітчизняний досвід проведення реформ.

Як висновок, зазначимо, що, незважаючи на помилки, промахи і високу ціну, двадцятиліття незалежності України є періодом динамічних, масштабних змін практично у всіх сферах існування держави і суспільства. Відбулася зміна політичної системи, йде трансформація політичної культури суспільства і суспільної свідомості, утвердилися нові форми власності і економічні відносини. З'явилися нові політичні та громадські організації, зруйнувалися або перетворилися більшість старих соціальних інститутів, виникли нові форми політичної активності, почався процес стратифікації суспільства за іншими, ніж раніше, чинниками.

За відносно короткий період в нашій державі кардинально змінилися основні принципи побудови влади і функціонування політичної системи. Партійне керівництво, засноване на повному злитті влади та власності, поглинання суспільства владою і жорсткої ідеологічної доктрини мобілізаційного типу, поступилося місцем новій політичній моделі. І хоча сучасна система включає в себе різноманітні, часом взаємовиключні тенденції і принципи - авторитаризм, демократизм, олігархічні елементи, але, принаймні, за формою склалася політична система демократичного типу з колосальним потенціалом для подальшого розвитку.

Важливим напрямком сучасного політичного процесу стали зміни в галузі політичної комунікації та політико-комунікаційної системи в Україні. Зокрема, в ідейно-політичній області жорстке протистояння комуністичної та ліберально-демократичної ідеологій змінилося на пошуки шляхів конструктивної конкуренції на ґрунті патріотизму, відбулися зміни в медіа-політичній сфері, наприклад загальнодержавні телеканали «Перший Національний», «Інтер», «1+1» - найпотужніші засоби впливу на політичні процеси в Україні – втратили свою монополію на громадську думку, відбулися й інші зміни: наприклад, зміна власників ряду потужних медіа-корпорацій, поширення впливу на медіа-простір України іноземних акторів з Росії та інших країн.

Владні відносини доповнюються або в значній мірі замінюються інформаційним і політичним тиском, тому комунікативна компетентність політичних суб'єктів нерідко стає вирішальним фактором, який визначає результат політичної боротьби, перемогу тих чи інших поглядів, програм, інтересів, лідерів. Однак ні населення, ні соціальні інститути, ні велика частина політичних лідерів, як свідчить політична практика останніх років, до нових технологій по-справжньому не підготовлені. Це перешкоджає

встановленню збалансованого співвідношення різних політичних інтересів, які існують у суспільстві, не сприяє стабільності функціонування політичної системи, що може стати предметом подальших досліджень у цій сфері.

Література

1. Бане В. Элементы неопределённости в переходный период / Бане В. – Полис. – 1993. - № 1. – С. 57.
2. Доннелл Г. Делегативная демократия / Бане В. - Пределы власти (Journal of Democracy), 1994. - № 1. – С. 32-38.
3. Ковадло Н.П. Політичний традиціоналізм та інновації в процесі демократизації України: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Ковадло Ніна Петрівна; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». - Одеса, 2011. - 16 с.
4. Линц Хуан Дж. Достоинства парламентаризма / Линц Хуан Дж. - Пределы власти (Journal of Democracy), 1994, - № 2-3. – С. 39-45.
5. Линц Хуан Дж. Опасности президентства / Линц Хуан Дж. - Пределы власти (Journal of Democracy), 1994, - № 2-3. – С. 46-52.
6. Мазур О.Г. Виборча система: генеза і сучасний політичний процес: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Мазур Оксана Геннадіївна ; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. - К., 2004. - 19 с.
7. Політичний процес в Україні: ключові питання і суперечності: матеріали «круглого столу», 19 травня 2004р. / Національний ін-т стратегічних досліджень ; [наук. ред. О. В. Литвиненко]. - К. : НІСД, 2004. - 58 с.
8. Проїсс У. Модели конституционного развития и перемены в Восточной Европе / Проїсс У. – Полис. – 1996. - №4. – С. 40-48.
9. Пшеворский А. Переходы к демократии / Пшеворский А. – Путь. – 1993. - №3. – С. 10-17.
10. Растоу Д. А. Переходы к демократии: Попытка динамической модели / Растоу Д. А. – Полис. – 1996. - №5. – С. 12-18.
11. Тимошенко С.О. Демократія як культурно-історичний процес: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Тимошенко Сергій Олександрович ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 1996. - 21 с.
12. Торяник В.М. Політичний консумеризм у сучасному політичному процесі: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Торяник Володимир Миколайович ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. - Донецьк, 2012. – 29 с.
13. Di Palma Tocraft democracies: an essay on democratic transitions / Di Palma. - Berkeley, 1990. – P. 7-8.
14. Donnel G. Tentative conclusions about uncertain democracies: Transitions from authoritarian rule: prospects for democracy / Donnel G., Schmitter Ph. - Baltinwr, 1986. – P. 54-58.
15. Huntington S. P. The Third wave: Democratization in the Late / Huntington S. P. - Berkeley, 2010. – P. 140-142.

16. Linz J. Jf. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe / Linz J. Jf., Stepan A. - The John Hopkins University Press (USA), 1996. – 280 p.

В статье проанализированы роль и место политической коммуникации, в общем, и коммуникативной компетентности, в частности, в современном политическом процессе в Украине. Раскрыты особенности стадий формирования новой политической системы: стадия предпосылок (или начала) возникновения новой политической системы; стадия первичного возникновения новой политической системы; стадия формирования новой политической системы; стадия зрелости новой политической системы.

Ключевые слова: политическая коммуникация, коммуникативная компетентность, политическая система, политический процесс.

Analyzed the role and place of political communication in general, and communicative competence, particularly in the current political process in Ukraine. The features of the stages of formation of a new political redundant system: the stage backgrounds (or start) the emergence of a new political system, the initial stage of a new political system, the step of forming a new political system, stage of maturity of the new political system.

Key words: political communication, communicative competence, the political system, the political process.

Костиця Інна Олександрівна – завідувач кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв, кандидат політичних наук, доцент.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК 321.01:177.72]:316.3

**Пивнева Л. Н.,
г. Харьков**

ФИЛАНТРОПИЯ КАК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ РОЛИ ГОСУДАРСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Трансформация роли государства в условиях глобализации вызвала ослабление его социальной функции, что способствовало развитию филантропии. Рассмотрены категория филантропии, основные вехи ее развития, некоторые особенности филантропии в Украине. В условиях глобализации происходит формирование новой фондовой политики по отношению к государству. Филантропия как социальный институт может взять на себя частично осуществления социальной функции государства.

Ключевые слова: трансформация государства, филантропия, социальная функция государства, фондовая политика.

Постановка проблемы. Актуальность темы исследования обусловлена возрастающей ролью филантропии, которая все больше выполняет те функции, которые традиционно возлагались на государство. В условиях глобализации филантропия является ответной реакцией общества на сложившуюся социально-экономическую ситуацию, которая характеризуется не только обнищанием сравнительно большей части населения, но и ослаблением потенциала государства. В конце XX – начале XXI столетия современное государство значительно сузило свои функции в регулировании и развитии социальной сферы, что вызвало к жизни рост благотворительных фондов, организаций, которые пытаются решить многие социальные проблемы.

Анализ исследований и публикаций. Изучение филантропии в западной социологии и политологии идет со времен Аристотеля и Платона. Имена П. Лафарга, Дж. С. Милля, Ф. М. Достоевского, П. Сорокина, Л. Брандт, А. Берли, Э. Эндрюса, В. Нильсена, С. Фабрикант, внесших весомый вклад в исследование филантропии в обществе, широко известны. Так, Э. Эндрюс сформулировал тезис – «матерью филантропии является религия», В. Нильсен изучал крупнейшие американские филантропические фонды, С. Фабрикант выделял в числе мотивов филантропии налоговое законодательство и повышение уровня доходов, что позволяет людям делать добро.

В современный период феномен филантропии, анализ и мотивы благотворителей пытаются осмыслить многие российские ученые - Р.Г.Апресян, Л.В. Быкасова, И. М. Модель, Б. С. Модель, Э.А.Фомин и др. Теоретические исследования филантропии в Украине, ее воздействие на государственную социальную политику базируются на трудах С. И. Поляруша, Ф. Я. Ступака, Ю. И. Гузенко, О. М. Доника, Г. В. Степаненко, которые рассматривали становление и функционирование благотворительности в Украине на региональном уровне в XIX - начале XX века.

Цель исследования. Сложившиеся подходы к анализу закономерностей и тенденций развития филантропии в современных государствах в условиях глобализации не дают достаточного представления этой проблемы в ракурсе политологической науки. В данной статье мы рассмотрим взаимодействие филантропии с государством в условиях трансформации роли государства, а также роль филантропии в решении социальных проблем общества в системе современных рыночных отношений.

Изложение основного материала. Роль государства в обществе – одна из важнейших проблем при рассмотрении существующих концепций политической власти. Каким должно быть государство, какую роль оно должно играть, какие выполнять обязанности - предмет постоянных дискуссий, которые ведутся с незапамятных времен.

Среди многочисленных функций государства большинство исследователей выделяют поддержание общественного порядка и стабильности с помощью комплекса институтов. Государство неоднородно, его разные ветви включают политическую и исполнительную власть, судебную, бюрократическую и т.д. Развитие и обогащение общества ведет к расслоению его на бедных и богатых. Формальное провозглашение равенства не исключает материального неравенства, которое генерирует кризисы и острые социальные конфликты в обществе.

Социальная функция государства призвана обеспечить социальную защищенность личности, нормальные условия жизни для всех членов общества. Она предполагает распределение социальных благ независимо от трудового вклада в целях обеспечения достойного уровня жизни для тех, кто в силу различных объективных причин не может полноценно трудиться (больные, инвалиды, пожилые люди, студенты, дети). Выделяя необходимые средства на здравоохранение, культурный отдых, просвещение, строительство жилья, работу транспорта и связи, государство обеспечивает реализацию прав граждан на охрану здоровья, на отдых, на жилище, на образование, на пользование достижениями культуры.

Социальное государство дополняет формальные гарантии свободного развития личности материальными гарантиями социальной защищенности. Ведь если граждане государства удовлетворены своим социальным и материальным статусом, считают, что государство о них заботится, то это способствует укреплению порядка и стабильности. В случае ослабления этой функции, в обществе появляется определенная прослойка населения, которая может выступить детонатором нестабильности, создавать угрозу существованию общественного порядка. И одним из социальных институтов, который может снизить этот элемент напряженности в государстве, может быть *филантропия*.

В переводе с греческого языка филантропия означает человеколюбие. В научном дискурсе существуют разные представления о значении этого термина. Филантропию часто называют благотворительностью. Наиболее распространено её определение как «бескорыстное пожертвование для помощи тем или иным нуждающимся людям или группам людей. Жертвователями могут быть как частные лица, так и благотворительные организации, специальные фонды или даже коммерческие компании, что позволяет говорить о существовании корпоративной филантропии» [1].

Среди видов филантропии – жертвования денег благотворительным организациям, прямые пожертвования незнакомым людям, волонтерство. Есть мнение, что с нею можно соотнести меценатство, спонсорство, социальную ответственность, социальные инвестиции, партнерство ит.д. Следует различать филантропию как пожертвования частных лиц и как деятельность благотворительных учреждений, для которых это является основным видом деятельности. Благотворительные фонды имеют более широкие возможности для занятия филантропией, нежели отдельные жертвователи.

Однако существует мнение, что «деятельность государства по оказанию помощи населению является социальной политикой и не может считаться благотворительной. Субъектами благотворительности могут выступать только частные лица и общественные организации. Другая позиция подчеркивает необходимость различия, из каких фондов осуществляются те или иные акции государственных структур. К благотворительной следует отнести только ту помощь, которую государство оказывает из внебюджетных фондов» [2].

Истоки филантропии мы наблюдаем в семье, в заботе матери о ребенке, в уходе за престарелыми членами семьи. Важнейшим институтом филантропии вплоть до XIX в. выступала церковь. На протяжении столетий меняется отношение государства к филантропии. Наиболее значимые вехи этого изменения связаны с разделением церкви и

государства, Реформацией в Западной Европе. К XVII веку Церковь утрачивает свои позиции единственного благотворителя, происходит переход от церковной благотворительности к государственной. Начиная с периода разделения функций церкви и государства, поддержка малоимущих стала в основном прерогативой государства, а также частных лиц, которые создавали приюты, богадельни, школы для детей-сирот и т.д., решая таким образом многие проблемы малообеспеченных.

С начала XIX века государство начинает искать свои подходы к решению важнейших социальных проблем, а в конце XIX века во многих странах вводятся частное и муниципальное посредничество по обеспечению работой, обязательное государственное обучение населения, специальные системы ухода за больными, профсоюзные кассы помощи больным и безработным, государственные формы помощи освобожденным из мест заключения и т.д. [3]. Несомненно, эти меры оказывали свое влияние на процесс снижения радикализма в политической борьбе в конце XIX века.

В XX веке происходит бурный рост филантропии, прежде всего, в США. Многие исследователи связывают этот процесс с появлением и упрочением филантропических фондов, в проводимой ими политике в обществе. «В политическом плане широкое развитие филантропических фондов в Америке можно рассматривать как демократическую реакцию на закрытость для общества государства, в котором ключевые роли принадлежат судам и партиям. Основание фондов открывало новый путь – в обход государства – к власти: к власти как способности воздействовать на социальные процессы, влиять на общественное мнение, определять движение социальных благ.

Конечно, развитие фондов в США (а история американских негосударственных филантропических фондов представляет в этом отношении наилучший пример) было обусловлено не столько политическими и не только филантропическими мотивами. Это развитие может показаться спонтанным. Особый рост количества негосударственных фондов в США более, чем в два раза – наблюдается после Второй мировой войны до середины 50-х годов, что объясняется общим экономическим ростом и налоговыми привилегиями [4].

Именно наличие налоговых привилегий является наиболее убедительным доказательством тесной взаимозависимости института филантропии и государства. Наиболее очевидно она прослеживалась на крупнейших фондах США, начиная с Карнеги и Форда, которые использовали свою финансовую мощь для развития здравоохранения, образования и искусства. В этот период социал-демократические

государства провозглашают курс на создание «общества всеобщего благоденствия». В числе его показателей - экономический рост, полная занятость, создание эффективной системы социальной поддержки, ориентация на повышение уровня жизни своих сограждан в середине XX столетия. Новые тенденции конца XX - начала XXI столетия, связанные с глобализацией, изменением функций управления государством, вызвали появление и распространение новых видов добровольной помощи нуждающимся людям, что явилось результатом развития гражданского общества, взявшего на себя решение ряда социальных функций, осуществлявшихся ранее исключительно государством.

Однако новая социальная политика государства «всеобщего благоденствия», деятельность филантропических фондов в тот период внесли и свою негативную лепту в общественное развитие. В индустриально развитых странах Запада выросло несколько поколений людей, не желавших социальной самостоятельности и ожидавших постоянной помощи извне. Фонды всячески стремились расширить размеры материальных субсидий неимущим гражданам, они действовали в русле социальной политики государства, провозгласившего курс на создание «общества всеобщего благоденствия». Просветительские и образовательные программы, проводимые этими фондами, были ориентированы на этнокультурные меньшинства. Внешне вполне прогрессивные, они тем не менее способствовали размыванию традиционных для этих меньшинств ценностей, обостряли их социально-экономические и социально-психологические проблемы, связанные с адаптацией к реалиям общественной жизни. Став могущественными институтами гражданского общества, эти фонды, сами того не желая, стали изнутри расшатывать американскую систему.

Пагубность осуществления такой фондовой политики заставило по-новому взглянуть на их роль в обществе и переосмыслить ее. Это привело к смене принципиальных и прагматических приоритетов филантропии, к изменению взгляда на нее как фактора общественной жизни. Возникшая ориентация на деятельность, имевшую в виду планомерное развитие общества и широкомасштабное улучшение жизни людей независимо от их расовой, этнической или культурной принадлежности, легла в основу государственной политики многих социал-демократических государств. Произошло региональное разделение направлений осуществления филантропической помощи. При этом новые акценты филантропии варьируются в зависимости от региона. «Так, американские филантропы предпочитают жертвовать на религиозные институты и медицинские исследования, азиатские – на пропаганду толерантности и общественное

развитие, а латиноамериканские – на образование. Благотворители из Европы тратят свои личные средства, более равномерно распределяя их по различным направлениям» [5].

В мире огромное богатство существует наряду с бедностью широких масс на местном, локальном и интернациональном уровнях. Это глобальная проблема, с которой сталкиваются практически все страны. Государства пытаются преодолеть этот разрыв различными способами, в том числе и с помощью филантропии. Для обсуждения насущных проблем филантропии в мире проводятся различные конференции, посвященные решению многочисленных вопросов, посвященных, прежде всего, проблемам взаимодействия государства и филантропии. Так, летом 2012 г. по инициативе Билла и Мелинды Гейтс и Уоррена Баффета состоялась беспрецедентная встреча богатых международных благотворителей. В ней приняли участие более 150 миллиардеров и около-миллиардеров. Она задумывалась для частного обсуждения путей решения самых сложных мировых проблем. Произошел обмен мнениями коллегами и равными, обмен передовым опытом и знаниями, что оказало воздействие на привлечение внимания к теме благотворительности на глобальном уровне. Ставилась задача, чтобы встреча и состоявшиеся на ней обсуждения привели к серьезным изменениям в практике благотворительности наиболее влиятельных филантропов мира.

В том же году в Белагио (Италия) был организован саммит «Будущее филантропии и развития в поисках благосостояния индивида». Одна из ключевых тем, которая звучала на саммите, касалась необходимости учитывать риски неожиданного политического развития в филантропической деятельности. Примеры современного мира, события, например, в Египте, Греции являются собой примеры неожиданных поворотов в деятельности государств, что, естественно, вызывает озабоченность и у политиков, и у филантропов. По мнению участников саммита, в условиях непредвиденных политических рисков следует обращаться к таким факторам как бизнес, частный сектор, а не к традиционным политическим организациям, которые направляют свои усилия на развитие общества. На саммите также обсуждался вопрос, может ли филантропия играть лидирующую роль в продвижении ее эффективности, отчетности, дипломатии, способствовать устойчивому политическому развитию. Участники саммита пытались ответить на вопрос, не является ли филантропия сейчас очередной попыткой решить накопившиеся в обществе социальные проблемы?

Этот вопрос актуален и для современного украинского общества. Филантропическая деятельность также начинает занимать свое место в

решении социальных проблем, расширять масштабы своего взаимодействия с государством. В украинских СМИ нет точных данных о деятельности филантропов. Наше законодательство не требует от благотворительных фондов обязательной отчетности, как это принято в большинстве европейских стран и США. Тем не менее, в 2011 году журнал *Корреспондент* определил десять главных частных филантропов Украины. Ринат Ахметов, Виктор Пинчук и Александр Фельдман – так выглядит тройка главных филантропов страны. Кроме них в ТОП-10 благотворителей вошли Дмитрий Фирташ, Петр Порошенко, Елена Пинчук, Борис Колесников, братья Виталий и Владимир Кличко, а также Александр Онищенко и Игорь Воронов. По подсчетам *Корреспондента*, участники ТОП-10 за 2011 год потратили на благие цели почти 550 млн. грн. По мнению журнала, это небольшая сумма в масштабах страны, и она ярко демонстрирует, что филантропия в Украине не самое популярное дело [6].

В Украине в преддверии избирательной кампании 2012 г. фонд братьев Кличко совместно с крупнейшими благотворительными организациями страны поддержал новую редакцию Закона Украины «О благотворительности и благотворительных организациях», который, на их взгляд, отвечает всем требованиям европейской практики регулирования подобной деятельности [7].

Проблемы филантропии в различных странах являются предметом многочисленных рейтингов, которые пытаются дать ответ на вопрос, как развивается данный феномен в мире и каковы его перспективы. Так, крупнейшая британская благотворительная организация Charities Aid Foundation (CAF) опубликовала мировой рейтинг благотворительности, в котором оценила развитие филантропии в различных странах. Украина заняла одно из последних мест в списке. На первой строчке оказались сразу две страны — Австралия и Новая Зеландия. Далее идут Канада, Ирландия, Швейцария, США, Нидерланды, Великобритания, Шри-Ланка и Австрия. Украина оказалась на 150-й позиции, Россия — 138-я. Замыкает список из 153-ти стран Мадагаскар. При составлении рейтинга использовались три основные модели благотворительного поведения: финансовые пожертвования, отдача собственного времени (волонтерство) и помощь незнакомым людям. Затем выводился средний показатель [8].

Каковы причины подобного состояния филантропии в Украине? На наш взгляд, важнейшие среди них следующие:

ментальность населения, унаследованная с советских времен, когда традиции благотворительности не развивались в десятилетия советской власти;

низкий уровень доходов подавляющего числа граждан, который напрямую связан с филантропией. Так, только 8% населения Украины делают донорские пожертвования в благотворительные фонды, а 28% предпочитают помогать нуждающимся напрямую. При этом счастливые» жертвуют больше, чем «богатые»;

недоверие к благотворительным фондам, которые использовались для отмывания денег, что отбивало охоту нести деньги в эту организацию для помощи нуждающимся;

несовершенство законодательства, которое не стимулирует частную филантропию. Не прописаны принятые в современном мире схемы работы благотворительных фондов с донорскими деньгами. Многочисленные попытки внести изменения в закон оканчивались фиаско. На данный момент, кто желает делать добрые дела, сталкивается с таким парадоксом: благотворитель от налога освобожден, а вот благополучатель — нет. Понятно, что тот, кто дает семье больного ребенка деньги на покупку, например, инвалидной коляски, платит налог за благополучателя [9];

«государственный рэкет», (общепринятый термин), что означает выдавливание государственным аппаратом средств на реализацию общегородских или общерегиональных социально-политических программ.

За последние годы в украинской филантропии произошли не только количественные изменения, но и качественные. Изменился подход к филантропии, а крупнейшие игроки пришли к пониманию того, что ею надо заниматься профессионально, системно, а главное — прозрачно. Для эффективной работы благотворительных программ нужны поддержка и понимание со стороны общества, властных структур, рядовых граждан. Тогда эффект её осуществления будет неизмеримо выше, что позволит решать многие социально-политические проблемы без помощи государственных средств.

События Майдана 2013-2014 гг., война на Донбассе показали, что филантропия и, прежде всего, такой ее ресурс как волонтерство, могут помочь в решении накопившихся социальных проблем государства и послужить важным фактором для качественных изменений общества, пытающегося идти дорогой демократизации. Именно равнодушие благотворительных фондов и отдельных частных лиц повысили уровень доверия населения к благотворительности несмотря на примеры использования всевозможных благотворительных фондов для отмывания денег. В Украине взаимодействие института филантропии с государством нуждается в улучшении правового регулирования, а также в развитии среднего класса, который сможет оказать влияние через институты гражданского общества на государственные органы. Определенная часть

среднего класса приобретает все больший опыт в новых формах гражданской активности, среди которых филантропическая деятельность занимает не последнее место.

Выводы. Филантропия призвана в какой-то мере компенсировать недостатки государственного управления, дефициты бюджетов, постоянное стремление «сильных мира сего» решать проблемы финансов государства в ущерб решения насущных социальных потребностей населения. В условиях глобализации крупные благотворительные фонды становятся связующим звеном между обществом и государством. Происходят трансформации при выполнении социальной функции государства, которые обусловлены: изменением характера зависимости бизнеса от государства, уменьшением этой зависимости; нехваткой финансовых ресурсов, нерасторопностью государственных структур и чиновников, коррупцией в госструктурах; принятием в государстве тех или иных социальных программ в связи с инвестициями, а не административно — бюрократическими рычагами.

Трансформация роли государства в глобализующемся мире вызвала ослабление его социальной функции, частичной передачей ее другим общественным институтам, среди которых не последнее место занимает филантропия. В условиях глобализации формируется новое отношение института филантропии к деятельности государства, основанное на кооперации, участии в партнерских и сетевых программах. Новые крупнейшие филантропы мира пытаются увидеть результаты своей благотворительной деятельности еще при жизни, и ставят в качестве мега задачи создание финансового ресурса для следующего поколения. Их деятельность объясняет то, почему современные государства передали часть выполнения своих социальных функций институту филантропии.

Существуют мнения за и против того, может ли филантропия изменить наше общество, создать альтернативу государству в осуществлении протекционистской политики. Благотворительная деятельность — идеальное поприще для социального партнерства в нашем мире. Её реализация зависит от характера государства, его форм и особенностей устройства. На наш взгляд, именно демократическое государство, которое пытается устранить причины появления социальных проблем, ставит задачу избавиться от равнодушия и пессимизма, развивать такие потенциально успешные и массовые формы благотворительной деятельности как, к примеру, волонтерство.

Література

1. Чукарина Е. Филантропия, или благотворительность [Электронный ресурс] // Режим доступу : <http://blfond.ru/filantropiya-ili-blagotvoritelnost/>
2. Антонович И. В. Благотворительность как социокультурное явление: социологический анализ (на примере Алтайского края) [Электронный ресурс] // Режим доступу : http://nashaucheba.ru/v19404/антонович_и.в._
3. Филантропия и благотворительность на различных этапах развития общества [Электронный ресурс] // Режим доступу : <http://soc-work.ru/article/155>
4. Апресян Р. О роли частной благотворительности в современном обществе. – Меценат – 2002. – № 4 [Электронный ресурс] // http://www.maecenas.ru/doc/2002_4_6.html
5. Тихонович Л., Сучилин А. Богатая жертва [Электронный ресурс] // Режим доступу : http://philanthropy.ru/analysis/2012/10_АНДРЕЙ_/05/8539
6. Корреспондент составил ТОП-10 украинских филантропов // Корреспондент.net [Электронный ресурс] // Режим доступу : <http://korrespondent.net/business/financial/1295148-korrespondent-sostavil-top-10-ukrainskih-filantropov>
7. Старостенко А. Филантропам под силу изменить наше общество [Электронный ресурс] // Режим доступу : <http://www.klichkofund.org.ua/news/index/id/48>
8. Филантропия в Украине отсутствует [Электронный ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrudprom.ua/news/Ukraine_otstaet_v_.html - 09 сентября 2010 год
9. Украина в мировом рейтинге благотворительности на последних местах // Режим доступу : <http://darjangola.org.ua/o-nas/ukraina-v-mirovom-rejtinge-blogo>

Трансформація ролі держави в умовах глобалізації викликала ослаблення його соціальної функції, що сприяло розвитку філантропії. Розглянуто категорію філантропії, основні віхи її розвитку, деякі особливості філантропії в Україні. В умовах глобалізації відбувається формування нової фондової політики по відношенню до держави. Філантропія як соціальний інститут може взяти на себе частково здійснення соціальної функції держави.

Ключові слова: трансформація держави, філантропія, соціальна функція держави, фондова політика.

The transformation of the state's role in globalization caused a weakening of its social function, contributing to the development of philanthropy. Considered category philanthropy milestones of development, some features philanthropy in Ukraine. Philanthropy as a social institution can take over part of the implementation of the social functions of the state.

Key words: transformation of the state, philanthropy, social function of the state, stock policy.

Півнева Любов Миколаївна – професор кафедри політології, соціології та культурології Харківського педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, доктор політичних наук, професор.

Рецензент: проф. Михайлюк В. П.

УДК 342.3 – 048.44

**Маслов Ю. К.,
м. Одеса**

СОЛІДАРНІСТЬ ЯК ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ КРАЇН: ОСНОВНІ СЕГМЕНТИ, РІВНІ ТА ДУАЛІЗМ РОЗУМІННЯ

Розглянуто ідею солідарності, її основні функціональні механізми здійснення та узгодження інтересів членів суспільства як головна мета. Принцип солідарності поряд з субсидіарністю та децентралізацією закріплений в європейській системі права як один з найважливіших принципів побудови дієвої політичної системи сучасного демократичного зразка. Обґрунтовано, що, розвиваючись на теренах країн старої Європи, дана ідея стала основою для набуття якостей ефективності у новоутворених системах влади країн – молодих демократій Європи.

Ключові слова: солідарність, солідаризм, колективізм, молоді демократії, гармонійний розвиток, соціальної саморегуляції, держава, влада, принцип політичного представництва.

Актуальність сучасної ідеї солідарності полягає у її здатності виступати як сила, яка спроможна розбудовувати суспільство. Її завдання – узгоджувати інтереси членів суспільства, які суперечать один одному і гуртувати суспільство для досягнення спільних цілей. В свою чергу, спільними цілями для суспільства є ті, що гарантують його існування та гармонійний розвиток, чого можна досягнути лише шляхом солідарної взаємодії, що ґрунтується на ідеї справедливості.

Солідарність на сучасному етапі розвитку владних систем слід розглядати як механізм соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку владного організму, який дозволяє максимально використовувати можливості всіх структурних елементів системи влади для індивідуального і загального блага.

Термін «солідаризм» вперше вжив П'єр Леру в 1840-х роках у Франції. У новітні часи цією проблемою серйозно займалися французькі філософи, серед них Селестін Шарль Альфред Бугле, який у своїй праці «Le Solidarisme» заклавав основу ідеї солідаризму. У подальшому вчення про солідарність розвинули юрист Леон Буржуа, соціолог Еміль Дюркгейм та інші представники французької школи суспільствознавства.

Лауреат Нобелівської премії миру, французький державний діяч Л. Буржуа розрізняє два види солідарності – природний і фактичний. При цьому природна солідарність немає ніякого відношення до справедливості, адже одні незаслужено користуються перевагами, внаслідок чого інші потерпають. Ця несправедливість виникає по причині природжених здібностей: спадковість, рівень освіти, професія, соціальний статус тощо. Внаслідок цього кожна людина до певної міри морально зобов'язана тим, що вона має і тим, ким вона є, своїм попередникам і сучасникам. Таким чином, щойно людина народжується, вона вже має обов'язки перед суспільством.

Ідея солідаризму, так, як її задекларував Л. Буржуа, намагається врахувати подвійний рух розуму і сумління, що червоною ниткою проходить через події нашого часу. Цей рух, з одного боку, – апелює до звільнення «духа від аргіогі систем», від неперевіреного вчення релігії, через традиційні комбінації передання авторитету і заміни їх такими, які впливають з вільних досліджень і піддані постійній критиці. А з другого боку, – цей рух спонукає сумління поза можливими моделями і не вельми обґрунтованими виправданнями якнайретельніше дошукуватись законів управління.

Звідси, згідно з Л. Буржуа, солідарність є обов'язком, який впливає з приналежності до суспільства, а саме як квазіконтрактовий обов'язок, який у крайньому разі був би виконаний за допомогою державної сили. Л. Буржуа будує теорію так званого «квазіконтракту», зробивши спробу надати ідеї солідарності юридичної форми. Ця теорія виходить з дуалістичного розуміння солідарності. Крім того, що природна солідарність має тенденцію бути несправедливою, вона виключена з моделі «квазіконтракту», який ґрунтується на принципі фактичної солідарності, тобто на солідарності, яка зустрічається в повсякденному житті соціуму. Л. Буржуа насамперед вказує на принцип добросусідства, при якому здійснюється фактичне єднання, яке природно спонукає до солідарної та спільної діяльності. За певних обставин ця фактична солідарність може бути і вимушеною, як, наприклад, солідарність між сусідами по земельних ділянках або між квартирантами в одному будинку. Внаслідок цієї ситуації всі вони мають обов'язки і права щодо одне одного [Цит. за : 1, с. 12].

Крім того, одна з актуальних проблем сучасного солідаризму полягає в побудові адекватної ієрархії, в якій долалися б протиріччя між різними типами солідарності – скажімо, дозволявся б класичний для Нового часу конфлікт між соціальною і національною (етнокультурною) солідарністю.

З проблемою ієрархії солідарностей пов'язане й найскладніше питання солідаризму – громадянське суспільство як механізм солідаризації та узгодження інтересів.

Видається, що на сучасному етапі розвитку солідаризм має великий арсенал інтеграційних і когнітивних механізмів: по-перше, соціально-економічного характеру (податкова політика, профспілки як посередники між працівниками і роботодавцем, соціальні гарантії держави, точкове втручання держави в економіку, державне фінансування цільових проектів); по-друге, політичного характеру (технології «м'якої влади» і рефлексивного управління, технології самоорганізації, широкий інструментарій вирішення соціальних конфліктів – наприклад, технологія наративної медіації); по-третє, ціннісного характеру (етика ненасильства і «заборони зла», соціальна довіра, вільна лояльність) [Див. детал.: 2].

Якщо в епоху Модерну передбачалася інтеграція та солідаризація інтересів на основі інститутів, то в нинішніх умовах мова може йти про інтеграцію на основі і інститутів, і цінностей одночасно.

Основні умови, найбільш сприятливі для встановлення і стабільного відтворення політичної солідарності, за Р. Мироновим, – це: відсутність такого сегмента суспільно-політичної системи, який представляв би собою абсолютну більшість; відсутність значущої соціально-економічної нерівності між сегментами; приблизно однакові розміри сегментів (чисельність груп), що дозволяє забезпечити рівновагу сил між ними; обмеженість числа груп, щоб переговори між ними не перетворилися на занадто складний процес; наявність загальних, єдиних для всіх сегментів суспільства орієнтацій, що пом'якшують орієнтації окремих його сегментів; наявність історичних традицій досягнення компромісу і злагоди [3, с. 13].

Держава, політична система якої найбільшою мірою орієнтована на формування і відтворення політичної солідарності, визначається через чотири її характерних елемента, з яких першим і найважливішим є здійснення влади великою коаліцією політичних лідерів усіх значних сегментів багатоскладового суспільства. Три інших важливих елемента – це (1) право вето, виступає як додаткова гарантія життєво важливих інтересів меншості; (2) пропорційність як головний принцип політичного представництва, розподілу постів в державному апараті і коштів державного бюджету і (3) високий ступінь автономності кожного сегмента в управлінні своїми внутрішніми справами [4, с. 14].

Якщо визначення основних сегментів солідарності є загальноприйнятою позицією, то відзначення її рівнів є досить спірною в політичній науці. Автор статті поділяє точку зору А. Окара, який визначає 12 основних рівнів солідарності: 1) загальногромадянська

(загальнонаціональна чи солідарність політичної нації; 2) етнічна, етнокультурна, мовна, расова, конфесійна солідарність; 3) локальна, регіональна, субетнічна; 4) громадянська солідарність; 5) повсякденна солідарність; 6) трудова; 7) професійна; 8) класова; 9) кастово-станова солідарність; 10) історична; 11) цивілізаційна; 12) екзистенціальна солідарність [5].

Загальногромадянська солідарність розвивається за допомогою символічного і культурного ряду (гімну, герба та інших символів державності), національної ідентичності, національної культури, національного інформаційно-комунікативного поля. Сюди ж відноситься загальнодержавна солідарність різних регіонів країни. Етнічна, етнокультурна, мовна, расова, конфесійна солідарність розвивається за аналогією з загальнодержавною солідарністю, однак кордони спільнот, що солідаризуються, можуть не збігатися з державними.

Локальна і регіональна солідарність: виявляється в культурних і політичних аспектах. Так, наприклад, у вимогах автономізації регіону або федералізації країни. Одним із проявів може бути і таке негативне явище як сепаратизм.

Громадянська солідарність громадян і громадських організацій як членів громадянського суспільства: реалізується в створенні системи недержавних структур, що володіють соціальною суб'єктністю і можливістю впливати на державу і державну політику. Громадянське суспільство вибудовується саме як механізм солідаризації та узгодження приватних інтересів. Повсякденна солідарність громадян: виявляється, зокрема, проти держави, її органів і представників.

Щодо трудової солідарності працівників і роботодавців, то вона, як правило, реалізується в поліпшенні роботодавцем умов праці, в підвищенні зарплати, у розподілі серед них частини прибутку тощо. Тісно з нею пов'язана професійна (внутрішньогалузева) солідарність, яка реалізується в створенні профспілок, що повинні бути здатними відстоювати, захищати та лобювати професійні та трудові інтереси. При цьому роботодавці і робітники можуть разом солідаризуватися проти держави.

Класова солідарність: реалізується шляхом створення політичного суб'єкта (партії, руху), готового виражати і відстоювати класові інтереси – аж до входження у владу або захоплення її. Кастово-станова солідарність: виявляється в ієрархічності побудови суспільства, в паралельному існуванні декількох «поверхів» культури, в різноманітності етичних норм, характерних для різних станів.

Історична солідарність виявляється в культивуванні зв'язку народу з майбутніми і минулими поколіннями, у так званій політиці пам'яті,

заснованої на ідеологічно вмотивованій інтерпретації історичного процесу і системі уявлень про «спільне минуле». Цивілізаційна солідарність країни з іншими країнами, які належать до одного цивілізаційного ареалу, реалізується в створенні економічних і політичних блоків і союзів, в об'єднанні зусиль на міжнародній арені.

І, нарешті, екзистенціальна солідарність чи, як її визначає А. Окара, «співтворчість» (синергія) людини і Творця. Тобто, вона може сприйматися і як єдність людини і Творця, і як соборність членів церкви, реалізуючись у духовних практиках та культурній сфері [Див.: 6].

Відтак, принцип солідарності поряд з субсидіарністю та децентралізацією закріплений в європейській системі права як один з найважливіших принципів побудови дієвої політичної системи сучасного демократичного зразка. Цей принцип і заснована на ньому ідея солідарності пройшла певний еволюційний шлях. Розвиваючись на теренах країн старої Європи (Франція, Німеччина та інші), дана ідея стала основою для набуття якостей ефективності у новоутворених системах влади країн – молодих демократій Європи.

Солідарність прийнято визначати як принцип соціального існування, що передбачає об'єднання ресурсів і можливостей суб'єктів та відносин між ними для досягнення спільних цілей, при цьому інтереси кожного із суб'єктів знаходяться в рівновазі з інтересами спільності.

Еволюція уявлень про солідарність як принцип та ідеологічне підґрунтя функціонування новітніх систем влади, дозволила сформувати певну систему знань щодо солідарності як багатогранного явища, що має власні види, рівні прояву та умови здійснення. Солідарність також може реалізовуватися у просторі й у часі.

Основними умови, найбільш сприятливими для встановлення і стабільного відтворення політичної солідарності, визнаються: відсутність такого сегмента суспільно-політичної системи, який представляв би собою абсолютну більшість; відсутність значущої соціально-економічної нерівності між сегментами; приблизно однакові розміри сегментів (чисельність груп), що дозволяє забезпечити рівновагу сил між ними; обмеженість числа груп, щоб переговори між ними не перетворилися на занадто складний процес; наявність загальних, єдиних для всіх сегментів суспільства орієнтацій, що пом'якшують орієнтації окремих його сегментів; наявність історичних традицій досягнення компромісу і злагоди тощо.

Даний принцип виходить за межі національної системи влади і перетворюється на принцип побудови взаємин між державами-членами та інституціями ЄС в Європейському Союзі, а також між органами влади та інституціями громадянського суспільства та приватного бізнесу тощо.

Солідарність на сучасному етапі розвитку владних систем виконує функцію механізму соціальної саморегуляції, самозбереження і саморозвитку владного організму, який дозволяє максимально використовувати можливості всіх структурних елементів системи задля загального блага.

Література

1. Гай-Нижник П. П. Солідаризм як соціально-політична концепція : нарис історії розвитку в Європі та в Україні / П. П. Гай-Нижник // Гілея : науковий вісник. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 44. – С. 5-24.
2. Окара А. Социальная солидарность как основа нового «миростроительного» проекта [Електронний ресурс] / Андрей Окара // Синергия. – 2010. – № 9. – Режим доступа : <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=51931>
3. Миронов Р. В. Категория «солидарность» как фактор современного политического процесса России : автореф. дис. ... к. полит. н. : спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Р. В. Миронов. – Нижний Новгород, 2010. – 20 с.
4. Миронов Р. В. Указ. автореферат дисертації.
5. Окара А. Вказ. стаття. Електронний ресурс.
6. Окара А. Вказ. стаття. Електронний ресурс.

Рассматривается идея солидарности, ее основные функциональные механизмы осуществления и согласования интересов членов общества как основная цель. Принцип солидарности наряду с subsidiarностью и децентрализацией закреплён в европейской системе права как один из важнейших принципов построения действенной политической системы современного демократического образца. Обосновано, что, развиваясь на территории стран старой Европы, данная идея стала основой для создания эффективной системы власти стран – молодых демократий Европы.

Ключевые слова: солидарность, солидаризм, коллективизм, молодые демократии, гармоничное развитие, социальная саморегуляция, государство, власть, принцип политического представительства.

The idea of solidarity, its main functional mechanisms of implementation and coordination of interests of members of society as the main goal are considered. The principle of solidarity, along with subsidiarity and decentralization enshrined in European law as one of the most important principles of building an effective political system of a modern democratic model. It is proved that, in the territory of developing countries of old Europe, this idea was the basis for an effective system of power - the young democracies of Europe.

Key words : *solidarity, solidarism, collectivism, young democracy, harmonious development, social self-regulation, the state power, the principle of political representation.*

Маслов Юрій Костянтинович – професор кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 329.17 (477).044.8

**Максимець Б. В.,
м. Івано-Франківськ**

МІСЦЕ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Визначається місце Миколи Міхновського у трансформаційних процесах українського націоналізму, виокремлюються та аналізуються його основні засади, показується М. Міхновський ідеологом радикального соціал-націоналізму демократичного типу.

Ключові слова: Микола Міхновський, український націоналізм, трансформація, радикальний соціал-націоналізм демократичного типу.

Постановка проблеми. Для того, щоб вирішувати різні політико-національні, соціально-економічні проблеми сьогодення в Україні, варто звертатися до політико-ідеологічних засад українського націоналізму. Адже, пройшовши значну політико-ідеологічну трансформацію, український націоналізм запропонував досить досконалу програму національно-визвольного руху, яка стосувалася всіх аспектів політичного, національно-культурного, соціально-економічного життя. Вона торкалася питань політичного режиму та організації державно-владного апарату, соціально-економічних аспектів української державності, етнонаціонального й культурно-релігійного розвитку держави, що може бути використано в партійно-політичній діяльності сучасними українськими політичними партіями і не лише націоналістичного спрямування. Доволі важливою є також проблема ставлення українського

націоналізму до російського народу, російсько-українських взаємин, російського імперіалізму.

У даний період часу висвітлення політичних поглядів відомого націоналіста та самостійника Миколи Івановича Міхновського є вкрай актуальною темою. Адже саме в його працях можна чітко простежити основні засади українського націоналізму, який носив демократичний характер і передбачав встановлення справедливого соціального ладу. Окрім того, теоретична спадщина та й практична діяльність М. Міхновського здійснили вагомий вплив на політико-ідеологічні трансформаційні процеси в українському націоналізмі протягом першої половини ХХ ст. Тому необхідно дані аспекти детальніше вивчити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оригінальні політичні погляди Миколи Міхновського досліджували А. Бутенко, М. Кармазіна, Г. Касьянов, С. Лінецький, В. Мартинець, П. Мірчук, О. Тимошенко, Ю. Ткаченко, Ф. Турченко. Проте у працях цих учених недостатньо висвітлено місце Миколи Міхновського у трансформаційних процесах українського націоналізму, не проаналізовані його засади. Потребує розгляду питання про Миколу Міхновського як творця радикального соціал-націоналізму демократичного типу.

Мета дослідження – визначити місце Миколи Міхновського у трансформаційних процесах українського націоналізму, виокремити та проаналізувати його основні засади, показати відомого ідеолога творцем радикального соціал-націоналізму демократичного типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення українського націоналізму як ідеології та політичного руху пов'язують із постаттю Миколи Міхновського. Його називають «батьком українських націоналістів», «піонером українського націоналізму», «апостолом української державності», пояснюючи це тим, що він перший сформулював основи українського націоналізму та створив перші націоналістичні організації та першим почав вживати термін «український націоналізм» [13, с. 127; 5, с. 249; 6, с. 50].

Прояви націоналістичної ідеології в українській політичній думці вперше можна простежити у промові «Profession de foi молодих українців» («Визнання віри молодих українців»), яка була виголошена Іваном Липою у 1893 р. в Харкові на Шевченківських поминках та опублікована у галицькому часописі «Правда». Це був власне програмний документ Братства Тарасівців – нелегального об'єднання національно свідомої політизованої молоді, яке виникло у підросійській Україні 1891 р. [15, с. 80]. До нього належав, зокрема, Микола Міхновський, тоді студент юридичного факультету Київського університету святого Володимира

Великого, який цілком імовірно був причетний до написання програмної промови підпільної організації та активно працював над втіленням її у життя [14, с. 51].

У «Визнанні віри молодих українців» досить чітко було окреслено цілий ряд постулатів українського націоналізму, які трохи згодом обґрунтовував у своїх працях М. Міхновський. У цьому документі не тільки наголошено на приматі інтересів нації над інтересами індивідуальними чи груповими, але також визначено як першорядне завдання української людини змагатися за політичне визволення української нації. У «Визнанні віри...» читаємо зокрема: «Доля кожної людини залежить насамперед від долі її нації. Нація у свою чергу може вільно розвиватися лише тоді, коли має власну державу. Ось чому завдання кожного українського патріота полягає в тому, щоб віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гніту, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користі людської ще одну вільну духом одиницю [11, с. 20]». Для досягнення цього ідеалу висувалася вимога встановлення такого суспільно-політичного устрою, при якому немає місця нації пануючій і нації підвладній, що забезпечило б українській рівні права «через встановлення федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля [11, с. 24–25]». Як бачимо питання про самостійність тут не ставилося, мабуть з тактичних міркувань.

У даній промові висловлені досить цікаві думки щодо нації. Вона розглядається як спільнота, що має свою мову, історію, культуру і взагалі свій світогляд, одним словом, власне психічне «я», як «жива істота» [11, с. 19]. Звідси можна зробити висновок, що нація трактувалася як окрема особистість, а це є однією з найяскравіших особливостей націоналістичної ідеології. Крім того, нація постає суто етнічною категорією. Підтверджує наші міркування й те, що мова визначалася однією з найважливіших прикмет нації, «органом духу і виявлячем психології народної» [11, с. 23]. Тому у промові боротьба за її утвердження у всіх сферах життя українського народу проголошувалася одним з найголовніших політичних завдань.

У «Визнанні віри молодих українців» окреслено ще низку постулатів, важливих для українського націоналізму. По-перше, було висунуто гасло єдності українського народу між Австрією та Росією, у чому проглядається й зародок майбутніх концепцій соборної української держави: «Для нас, свідомих українців, єсть один українсько-руський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, Духа

розірвати на два шматки не можна [11, с. 23]». По-друге, було започатковане негативне ставлення до тодішнього українофільства, близького до малоросійства, яке носило, на думку тарасівців, шароварницький, культурницький характер. Вони добре розуміли небезпеку анекдотів «про багату сторону, де галушки самі падають в рот, де люди сало їдять і сало п'ють», бо-ж «від краю до краю лунають українофільські співи», оскільки ті віддаляли українців від політичних гасел [11, с. 22]. Боротьба з цим малоросійством визначалась ще одним важливим завданням для українського політичного руху, яка повинна була проводитися дуже рішучими методами, особливо з молодими людьми, які свідомо вирішили йти старим шляхом українофільства. Вони проголошувалися у «Визнанні віри...» «ворогами, зрадниками, перевертнями, ренегатами України» [11, с. 22]. По-третє, висувалася вимога справедливого соціального ладу в майбутній українській державі, де «немає місця ні панові, ні мужикові..., а є місце ціле вкраїнській національній родині, що складається з рівних поміж себе правом [11, с. 25]». Тобто, цей лад мав бути соціалістичним, прихильником якого виступав Микола Міхновський, що впливає з таких праць видатного самостійника, як проект «Основного закону «Самостійної України» спілки народу українського» (1905 р.) та програма УНП (1906 р.). Так, у програмі Української народної партії зазначено, що вона «визнає соціалістичний ідеал яко єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'я [10, с. 20]». Правда вже у 10-х рр. XX ст. Микола Міхновський, як твердять деякі науковці, поступово відходить від соціалістичних поглядів, оскільки він почав уявляти майбутню українську державу із повною соціальною структурою, в якому має бути і патріотична ліберальна буржуазія [2, с. 33]. Тобто, М. Міхновський дистанціюється від соціалістів і переходить на консервативні позиції, залишаючись переконливим самостійником [15, с. 92].

Таким чином, у «Profession de foi молодих українців» український націоналізм проявляє себе, за висловом Снайдера «двосічним мечем, одне лезо якого може бути силою для об'єднання, а друге – енергією для руйнування» [4, с. 209].

Ширше і докладніше нова націоналістична ідеологія була викладена вже у брошурі М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900 р.). У цьому документі, написаного у формі промови, на відміну від попереднього уже не фігурують вимоги справедливого соціального ладу та федералізації державного устрою, а всі основні положення підпорядковані одній ідеї – необхідності державної незалежності України «від гір Карпатських аж по Кавказ» [7, с. 54].

Передовсім М. Міхновський в емоційній формі характеризує утиски українського народу в царській Росії, які проявляються у тому, що «урядовцями призначено виключно росіян (москалів) або змоскалізованих ренегатів», по школах з дітей готують ненависників власного народу, у церкві панує «мова наших гнобителів», здерті з українських земель гроші імперський уряд витрачає на користь російської нації, а також він видає для України свої закони [7, с. 33–34].

Відповідаючи на ці питання, М. Міхновський доводить, що Росія порушує майже всі статті Переяславської угоди 1654 р., зводячи нанівець українську автономію. З цього робиться логічний висновок про те, що невиконання договору однією стороною позбавляє іншу юридичного обов'язку дотримуватися його положень. Отже, Україна має повне право відмовитися від союзу з Росією і повернутися до статусу незалежної держави.

У брошурі «Самостійна Україна», окрім ідеї незалежності України, Микола Міхновський чітко окреслив ще низку засад, які поряд з вище охарактеризованими постулатами із «Визнання віри молодих українців», стали одними з найголовніших для українського націоналізму. Насамперед у ній висунутий принцип національної держави, адже саме «державна самостійність є головна умова існування нації», яка «може дати своїм членам нічим необмежану змогу всестороннього розвитку духовного і осягнення найліпшого матеріального гаразду [7, с. 32]».

Поряд з цим принципом М. Міхновський визначив ще одну важливу засаду українського націоналізму про те, що національне визволення прийде внаслідок переможної революційної боротьби з поневолювачами. У брошурі зазначається, що «доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець,... доти всі покоління українців йтимуть на війну. Війна проводитиметься усіма засобами, і боротьба культурна так же відповідно, як і боротьба фізичною силою [7, с. 53]». Розкриваючи постулат революційної боротьби за самостійну Україну, М. Міхновський визначає ще принцип орієнтації на власні сили, «бо нам ні на кого надіятися і нічого озоратися назад!» [7, с. 56].

У «Самостійній Україні» була підтверджена також теза соборності українських земель: «Наша нація у своєму історичному минулому часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією подією: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ» [7, с. 53–54]».

Ще однією ключовою засадою українського націоналізму, яку сформулював Микола Міхновський, правда у вище згаданому «Основному

законі «Самостійної України» спілки народу українського», було бачення української держави демократичною федеративною республікою, «спількою вільних і самоправних земель» – Чорноморської України, Слобідської України, Степової України, Лівобережної України або Гетьманщини, Північної України, Полісся або Гайової України, Підгірської України, Горової України і Понадморської України [9, с. 60].

Однією з важливих рис націоналізму, сформованого М. Міхновським, була русофобія, оскільки головним ворогом України розглядалася Росія. Це простежується не тільки у «Самостійній Україні», але й у «Десяти заповідях УНП (Української народної партії)» (1905 р.). Зокрема, в останньому документі були висунуті гасла «Україна для українців», «Усі люди твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами і визискують нас» [7, с. 263]. Щодо першого гасла – «Україна для українців» – не слід його сприймати буквально. Мова йде тут не лише про українців в етнічному розумінні, а й про всіх жителів – громадян України, котрі дотримуються її законів, дбають про її добробут, є її патріотами. У цьому ми ще більше переконуємося, проаналізувавши складений М. Міхновським проект «Основного закону «Самостійної України» спілки народу українського» (1905 р.). У його статті 51 читаємо: «Право вибирати належиться кожному громадянину чи громадянці, які мають 25 років сповна і живуть у тій самій громаді не менше року. Право бути вибраним належиться кожному українцеві, що вміє говорити, читати й писати по-українськи, має 25 років і ще не дійшов 70 років [9, с. 63]». Тобто, у вище викладеному М. Міхновський ототожнює термін «українець» із громадянином держави, а громадянство за статтями 11, 117 міг отримати за бажанням будь-який чужинець (не українець за походженням). До того ж навіть було наголошувати на володінні українською мовою, якби він використовував його в етнічному розумінні? Звичайно, окрім широкого, громадянського, Міхновський вкладав у поняття «українець» і вузький зміст. Але при цьому він уточнював його іншими словами, виокремлюючи «природних українців», «українців зроду», а не просто українців. Цю думку підтверджує стаття 76 Основного закону, яка передбачає, що ніхто не може бути міністром, коли він не є українцем зроду [9, с. 64].

Друге вище наведене гасло дало підстави звинувачувати М. Міхновського у ксенофобії, апології національної виключності, навіть у антисемітизмі, а його націоналізм називати зоологічним [3, с. 103, 106]. Однак, якщо проаналізувати інші документи, то можна висувати, що Микола Міхновський у царині міжнаціональних відносин на перший план висував принцип чесності: «Треба пам'ятати, аби два чи більше народів

жили в злагоді та любові, треба: 1) аби вони користали рівними правами; 2) аби один народ другому не тільки не перешкоджав, а помагав досягнути його цілі [8, с. 92]». На жаль, обидві ці умови стосовно росіян, поляків, мадяр, румунів та євреїв (у їх ставленні до України) на початку ХХ ст. не «спрацювали», тому М. Міхновський і закликав з ними боротися, мотивуючи це тим, що вони вороги нашого народу доти, доки визискують і гноблять Україну. Його можна було б звинуватити у ксенофобії лише тоді, коли б він проголосив певні народи ворогами України і на цьому поставив крапку. Проте саме цього й не сталося – отже, закиди в расизмі і людодержстві позбавлені сенсу [8, с. 91–104].

Ще більше наші сумніви розвіються, коли звернутися до згаданого «Основного закону «Самостійної України» спілки народу українського». У ньому гарантуються всім громадянам України необхідні права і свободи, а громадянство може одержати будь-який іноземець (стаття 11), «офіційна мова є українська, але всі мови уживані на Вкраїні, суть вільні (стаття 28)» [9, с. 61–62]. Таким чином, ураховуючи положення проекту конституції, складеного М. Міхновським, можна зробити висновок, що «Десять заповідей УНП» були спрямовані проти чужинців-експлуататорів та тих, хто прагнув зденационалізувати українців [12, с. 332].

Заслугує на увагу брошура Миколи Міхновського «Справа української інтелігенції у програмі УНП» (1906 р.). У ній автор передусім критикує москвофільство української інтелігенції. Вже у котрий раз твердить, що в ніякій російській державі українцям ніколи не буде забезпечена повна свобода, оскільки «не існує і не може існувати спільної державної конституції для нації пануючої і поневоленої, не існує такої конституції, котра одночасно задовольняла би націю-пана і націю-раба [7, с. 101]». Тому український народ повинен прагнути до створення незалежної національної держави. Міхновський правильно визначає, що «головна причина нещастя нашої нації – брак націоналізму серед широкого загалу її [7, с. 228]», який він розумів як загальний національно-визвольний рух, прагнення всього народу до національної незалежності. У трактуванні Миколи Міхновського, націоналізм – це велетенська і непереборна сила, яка надто яскраво почала проявлятися з ХІХ ст., під натиском якого розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи [7, с. 228]. З іншого боку націоналізм породжує альтруїзм, симпатії поміж членами поневоленої нації та ненависть до тих, що поневолили [7, с. 229].

Вище означені засади українського націоналізму, обґрунтовані Миколою Міхновським, знайшли своє втілення у чинному націоналізмі Д. Донцова, в організованому націоналізмі ОУН (Організації українських націоналістів) 1920–1930-х рр., правда окрім ідей про демократичну і

соціалістичну спрямованість українського націоналізму. Проте після 1943 р. ОУН на українських землях схилилася до радикального соціал-націоналізму демократичного типу, як можна окреслити політико-ідеологічні погляди Миколи Міхновського, обґрунтовані ним в його працях на початку ХХ ст. [1, с. 332; 2, с. 37].

Висновки. Отже, Микола Міхновський був основоположником українського самостійництва, засновником нової політико-ідеологічної течії в Україні – націоналізму, який можна визначити як радикальний соціал-націоналізм демократичного типу. Він ґрунтувався на таких засадах: ставлення нації на перше місце в системі соціально-політичних цінностей, однією з найважливіших прикмет якої визначалася мова; заперечення права будь-якої нації поневолювати іншу націю; незалежна національна держава в етнічних кордонах українського народу, яка мала бути демократичною федеративною республікою зі справедливим соціально-економічним ладом, – як найвищий ідеал; революційна боротьба як головний засіб для досягнення незалежності; висунення принципу орієнтації на власні сили у боротьбі за політично-соціальне визволення України; погляд на Росію як на найбільшого ворога України; критика «малоросійства», тобто комплексу меншовартості, характерного для частини українців в Російській імперії; поєднання національної ідеї із соціалістичною, принаймні на початку ХХ ст.; вкладання у поняття «українець» етнічного («природний українець», «українець зроду») та громадянського (просто «українець») розуміння.

Література

1. Бутенко А. Еволюція поглядів М. Міхновського на українську державність та шляхи її практичної реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України»/А. П. Бутенко – Черкаси : [б. в.], 2006. – 20 с.
2. Кармазіна М. Між історією і політикою / М. Кармазіна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса. – 560 с.
3. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть : соціально-політичний портрет / Г. Касьянов – К. : Либідь, 1993. – С.176–178.
4. Лінецький С. Міхновський: міфи історіографії та правда історії / С. Лінецький // Молода нація : альманах / гол. ред. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 1996. – Вип. 1. – С. 215–217.
5. Мартинець В. Микола Міхновський – піонер українського націоналізму / В. Мартинець // Політологічні питання. – 1995. – № 2. – С. 249–263.
6. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державності / П. Мірчук. – Філадельфія : Т-во укр. Студіюючої молоді ім. М. Міхновського, 1960. – 136 с.
7. Міхновський М. Самостійна Україна; Справа української інтелігенції / М. Міхновський. – К.: МАУП, 2007. – 351 с.

8. Невідомі документи про М. Міхновського (Вступна стаття, підготовка документів до друку та примітки Сергія Квіта) // Українські проблеми. – 1994. – № 2. – С. 91–104.
9. Основний закон «Самостійної України» спілки народу українського // Слюсаренко А., Томенко М. Історія української конституції. – К. : Знання, 1996. – С. 60–67.
10. Програма Української народної партії (витяг) // Україна в ХХ столітті (1900–2000) : збірник документів і матеріалів / упоряд. А. Слюсаренко та ін. – К. : Вища школа, 1996. – С. 20–22.
11. Програмові засади Братства Тарасівців. Profession de foi молодих українців // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті : в 3 т. – [Б. м.] : Сучасність, 1983. – Т. 1 : документи і матеріали / упорядкували Тарас Гунчак і Роман Сольчаник. – С. 19–25.
12. Тимошенко О. Розвиток української національної ідеї Миколи Міхновського в період діяльності УНП / О. Тимошенко // Дрогобицький краєзнавчий збірник : збірник наукових праць. – 2005. – Випуск IX. – С. 330–333.
13. Ткаченко Ю. Батько українських націоналістів / Ю. Ткаченко // Віче, 1995. – № 11. – С. 127–139.
14. Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і слово / Ф. Турченко – К. : Генеза, 2006. – 320 с.
15. Турченко Ф. Михайло Грушевський vs Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя) / Ф. Турченко // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С. 74–94.

Определяется место Николая Михновского в трансформационных процессах украинского национализма, выделяются и анализируются его основные принципы, показывается Н. Михновский идеологом радикального социал-национализма демократического типа.

Ключевые слова: Николай Михновский, украинский национализм, трансформация, радикальный социал-национализм демократического типа.

The place of Mykola Mikhnovskyyi in transformational processes of Ukrainian nationalism is determined, its basic principles are allocated and analyzed, M. Mikhnovskyyi as ideologue of the radical social-nationalism of democratic type are shown.

Key words: Mykola Mikhnovskyyi, Ukrainian nationalism, transformation, radical social-nationalism of democratic type.

Максимець Богдан Володимирович – викладач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

УДК 323.28+321.02

**Балацька О. Б.,
м. Старобільськ****ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ ЯК ЗАСОБУ
ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті аналізуються засади та детермінанти політичного насилля. Спираючись на вчення З. Фрейда, Е. Фромма, Т. Р. Гарра, Т. Парсонса, Д. Істона, С. Гантінгтона та ін., виокремлені основні групи детермінант політичного насилля, а саме – психологічні, соціальні, політичні, культурно-цивілізаційні фактори. Серед психологічних причин увагу зосереджено на таких, як інстинктивне прагнення до руйнування, доброякісна та злаякісна агресія, несприятливий вплив суспільного середовища, внутрішня психологічна напруга, фрустрація, відносна депривація, агресія як вивчена реакція. Соціальні детермінанти включають соціальну нерівність, дисбаланс системи соціальної стратифікації, поляризацію соціальної системи, девіантні тенденції у суспільній системі, дію системи соціального контролю, демографічний дисбаланс. Політичні фактори насилля представлені такими феноменами, як стрес політичної системи, невідповідність рівня політичного розвитку рівню політичної активності, кризи модернізації, послаблення легітимності державної влади тощо. До культурно-цивілізаційних детермінант віднесені цивілізаційні конфлікти, особливе місце серед яких посідає «ісламський фактор», етнічні суперечності та ін.

Ключові слова: політичне насилля, агресія, фрустрація, відносна депривація, соціальна нерівність, соціальна мобільність, девіація, демографічний дисбаланс, «лінія розлому», цивілізація.

Політичне насилля супроводжує політичну боротьбу протягом усієї історії людства. Воно приймає різні форми, реалізується різними засобами, а його інтенсивність та масштаби змінюються у залежності від історичного періоду та конкретної політичної ситуації. Суспільно-політичний прогрес, широке розповсюдження демократії не вирішують остаточно проблему насилля у політиці. І воно продовжує використовуватися політичними силами для досягнення власних політичних цілей як в стихійних, так і в організованих формах. Для пошуку та усвідомлення шляхів подолання проблеми політичного насилля необхідним є заглиблення у першопричини та джерела даного феномену, визначення та вивчення його детермінант та факторів.

Питання детермінант і причин політичного насилля висвітлюється у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених. У даній статті використані роботи З. Фрейда, Е. Фромма, Т. Р. Гарра, Т. Парсонса, Д. Істона, С. Гантінгтона, А. В. Дмитрієва, І. Ю. Залисіна та ін.

Метою статті є дослідження детермінант політичного насилля на основі аналізу різних теоретико-методологічних підходів.

Згідно з психологічним підходом до визначення природи політичного насилля причини його коріняться у глибинних засадах психіки. У залежності від базової теорії в якості таких джерел убачають ірраціональне прагнення до руйнування, агресію, фрустрацію, депривацію тощо. Так, з точки зору психоаналітичного підходу першопричини насилля криються у деструктивному спонуканні, що має ірраціональну природу. Засновник психоаналізу Зігмунд Фрейд (1856-1939) пояснює всі деструктивні феномени у людській поведінці через існування інстинктивного прагнення до смерті. І якщо в ранніх своїй роботах учений трактує насилля та агресію як прояви сексуального інстинкту, то на пізньому етапі своєї наукової діяльності він приходить до розуміння інстинкту життя (Еросу) та інстинкту смерті як двох протилежних засад [8 ; 9, с. 377 – 409].

На думку іншого видатного психоаналітика Еріха Фромма (1900 – 1980) в основі насилля лежить агресія. У своєму фундаментальному дослідженні агресії він розділяє її на два основні типи – доброякісну та злаякісну. Якщо перший тип виконує функцію біологічної адаптації та охоплює всі форми псевдоагресії, оборонної, конформістської та інструментальної агресії, то витоки другого типу коріняться у структурі характеру. Злаякісна агресія є справжньою ірраціональною деструктивністю і виражається у двох основних проявах – садистському та некрофільському характерах. Саме до цих типів відносяться такі одіозні політичні постаті, як Йосип Сталін (садистський характер) і Адольф Гітлер (некрофільський характер) [9, с. 162 – 318].

Протилежні позиції щодо питання пояснення причин та факторів агресії та насилля займають представники біхевіоризму та інстинктивізму. З точки зору біхевіористів (Дж. Б. Вотсон, Б. Ф. Скіннер, А. Басс та ін.) причини агресії та насилля мають зовнішнє по відношенню до індивіда джерело. Тобто, агресія та насилля – це певна форма поведінки, що є результатом впливу відповідних стимулів середовища. Агресивна поведінка індивіда має цілеспрямований утилітарний характер. Навпаки, для інстинктивістів (К. Лоренц та ін.) агресія виступає результатом зростання внутрішньої напруги, яка обов'язково потребує розрядки. Напруга має внутрішні джерела, є вродженою і присутня постійно [9, с. 33-35]. При цьому зовнішні фактори взагалі можуть бути відсутніми.

Витіснення агресії має вкрай негативні наслідки, такі як виникнення захворювань (спрямованість агресії на себе) або надмірна жорстокість (спрямованість агресії на інших).

У фрустраційних теоріях агресії (Дж. Доллард, Н. Е. Міллер, Л. Берковіц та ін.) причиною агресивної поведінки та насилля виступає фрустрація, тобто особливий психічний стан, що виникає внаслідок появи непереборних перешкод на шляху до досягнення мети або виконання бажання. Агресія та насилля – це захисна реакція на фрустрацію, спровокована зовнішнім впливом об'єкту, що вважається джерелом фрустрації [1].

У близької до фрустраційних теорій концепції відносної депривації (Т. Р. Гарр та ін.) причини політичного насилля криються у розбіжності між бажаним і дійсним суспільним станом індивіда, що виражається у таких явищах як дискримінація, соціально-економічна нерівність, сепаратизм, залежність від іноземного капіталу, релігійні розколи тощо. Дані розбіжності викликають фрустрацію. За теорією Т. Р. Гарра детермінантами політичного насилля виступають наступні змінні: інтенсивність і масштаб відносної депривації; афективність та утилітарність змісту символічних гасел до політичного насилля; тривалість політичного насилля; масштаб і густота агресивних символів комунікацій; легітимність режиму; ефективність режиму щодо пом'якшення відносної депривації [2, с. 417].

Величина, масштаб та інтенсивність політичного насилля безпосередньо пов'язані з якістю функціонування політичної системи, а саме такими її характеристиками як адаптивність, адекватність та ефективність. Дисфункції системи значно збільшують ймовірність виникнення насильницьких конфліктів. Спалахи насилля можливі з боку незадоволених мас, а також з боку опозиційних еліт, які активно включаються у політичну боротьбу в ситуації фрустрації влади, результатом якої може стати насильницьке її захоплення. Особливо це стосується недемократичних режимів. Інтенсифікації політичного насилля сприяє також слабкість державного суверенітету, що має наслідком конфлікти у лавах політичної еліти з приводу розподілу ресурсів та влади, несе у собі загрозу загострення екстремістських та сепаратистських тенденцій.

Ще одна група психологічних теорій розуміє агресію та насилля як вивчену реакцію (А. Бандура, Г. Левін, Б. Флейшман та ін.). Агресивна поведінка та схильність до насилля – це модель, що є результатом навчання. Наприклад, дитина може навчитися агресивності через родину, інститути соціалізації, засоби масової інформації, соціокультурне

середовище. А у разі тривалого позитивного підкріплення агресивна поведінка закріплюється. Важливими умовами виникнення насилля виступають також афект, фрустрація, стрес і наявність підходящого об'єкту для спрямування агресії та зняття напруги [4, с. 368].

Серед соціальних причин політичного насилля політологи виокремлюють соціальну нерівність, невірноваженість системи соціальної стратифікації, значну поляризацію соціальної системи та ін. [3]. Соціальна нерівність є базовою передумовою виникнення соціально-політичних конфліктів. Обмеженість ресурсів та нерівність у їх розподілі активізує боротьбу за соціальні блага, перш за все – за матеріальні цінності, престижні статуси та владу. При цьому ключове значення серед них має влада, адже володіння нею відкриває доступ та контроль за іншими найважливішими ресурсами. Саме боротьба за владу часто приймає найжорсткіші форми та призводить до насильницьких конфліктів.

Іншим важливим фактором політичного насилля виступає порушення у функціонуванні системи соціальної стратифікації. Такі порушення виникають під час масштабних соціально-політичних та економічних трансформацій і виражаються у різкому зростанні соціальної мобільності. Цей процес може мати як низхідний, так і висхідний характер. Зростання низхідної мобільності, як правило, має наслідком активізацію консервативно-реакційного, стихійного політичного насилля, суб'єктом якого виступають великі маси людей. Висхідна перервана мобільність, яку також називають блокованою, навпаки, породжує організоване політичне насилля, таке як державні перевороти та тероризм, ініціаторами якого виступають представники опозиційної еліти, радикально-екстремістських організацій [3, с. 69, 75 – 76].

Поляризація соціальної системи призводить до руйнування середнього класу та, як наслідок, значної маргіналізації суспільства, появи екстремальної нерівності. Дані обставини перешкоджають формуванню суспільного консенсусу, загострюють існуючі антагонізми, посилюють соціальне відчуження та призводять до значного зростання рівня політичного насилля у суспільстві. Згодом це може спричинити великі соціально-політичні потрясіння, такі як революції або державні перевороти [3, с. 78 – 79].

На системних детермінантах політичного насилля наголошував відомий американський соціолог, теоретик структурного функціоналізму Толкотт Парсонс (1902 – 1979). Згідно з його теорією насилля у політичній системі може проявлятися, з одного боку, як девіація, що несе у собі загрозу системного дисбалансу, з іншого боку – як інструмент механізму

соціального контролю, спрямований на відновлення та підтримання стабільності.

Девіантність у політологічному аспекті представляє собою таку поведінку акторів, що спрямована на порушення інституціоналізованих стандартів та соціально-політичної рівноваги. Насилля як девіація проявляється у неконвенційних формах політичної участі та протесту, діях, спрямованих на повалення політичного режиму, силове захоплення влади, аж до руйнування політичної системи. Причини девіантної поведінки коріняться у фрустрації Еґо, що породжує напругу, негативні установки відносно інших та має наслідком емоційний конфлікт [7, с. 361, 365]. Т. Парсонс указує на тісний взаємозв'язок між напругою і насиллям. Ці феномени взаємообумовлюють один одного, адже, з одного боку, зростання психологічної та соціальної напруги призводить до спалахів насилля, а з іншого – вже існуючі насильницькі конфлікти у суспільстві породжують ще більшу напругу.

Суб'єктом політичного насилля як елементу соціального контролю є держава. Таке насилля реалізується через примус, санкції, покарання, репресії, придушення опозиції, ізоляцію тощо. Спрямовуючись на відновлення суспільної рівноваги та стабільності, контроль може мати і зворотний ефект – провокувати нові сплески агресії та насилля по відношенню до політичної системи та її інститутів. Однак в цілому примус є необхідним і має велике значення для підтримання цілісності та нормального функціонування суспільства. Як і девіантні тенденції, він є природним і природженим феноменом суспільно-політичного життя [7, с. 442, 444]. Примус може проявлятися через фізичну силу, обмеження прав і свобод тощо, спрямовуватися на подолання як внутрішньої, так і зовнішньої загрози. Однак потенційним джерелом політичного насилля у державі може виступати не тільки зовнішній ворог або опозиція. Ще одну загрозу стабільності суспільства становлять владні конфлікти у середині самої системи. Адже влада є основним ресурсом, боротьба за який провокує насильницькі конфлікти. Отже, для нормального функціонування суспільства необхідним є не тільки контроль з боку влади, а й контроль за владою з боку громадянського суспільства. Т. Парсонс з цього приводу зазначив, що «не може бути єдиної інтегрованої структури, яка функціонувала б успішно у суспільстві, поки в основі його не лежить контроль за відносинами впливу взагалі й застосуванням примусу зокрема» [7, с. 253-254].

Інший теоретик системного аналізу, американський політолог Девід Істон (1917-2014) пов'язував виникнення системного дисбалансу з феноменом політичного стресу, який означає загрозу втрати системою

здатності пропонувати суспільству значущі цінності та примусово робити їх загальнообов'язковими [5, с. 635]. Політичне насилля по відношенню до стресу системи може мати два аспекти прояву, а саме – виступати причиною політичного стресу та грати таким чином дестабілізуючу роль або бути реакцією на нього та спробою стабілізувати систему.

Відомий американський соціолог і політолог Самуель Гантінгтон (1927-2008) при поясненні природи та причин політичного насилля зосередив увагу на політичних та культурно-цивілізаційних факторах. У своїй концепції зіткнення цивілізацій С. Гантінгтон наголошує на ескалації політичного насилля у сучасному світі за «лініями розлому» між цивілізаціями [12]. Подібні конфлікти мають перманентну природу, тобто не підлягають остаточному вирішенню, і після тимчасового спаду знову активізуються.

Серед детермінант політичного насилля вчений виокремлював невідповідність між ступенем політичного розвитку та рівнем політичної активності. Якщо розвиток політичних інститутів суперечить швидкості трансформації політичної системи, виникає загроза насильницьких конфліктів. Однак між цими процесами існує і зворотний зв'язок, адже політичне насилля й само може виступати фактором суспільно-політичних та соціально-економічних змін [6, с. 192].

Аналізуючи причини зростання рівня політичного насилля в останні десятиліття, С. Гантінгтон наголошував на негативній ролі такого соціального фактору, як зміни у демографічному балансі суспільства. Демографічний дисбаланс виникає внаслідок різкого зростання чисельності окремих соціальних груп при збереженні початкової чисельності інших спільнот. Домінуючі групи тиснуть на решту, що викликає реакцію у відповідь. Особливо це стосується так званих «молодіжних хвиль» (або «молодіжних піків»), що мали місце, наприклад, у Косово, у Чечні, на Шрі-Ланці під час сингальського та тамільського повстань. Такі «хвилі» грають значну роль у виникненні насильницьких конфліктів з кінця ХХ століття [11, с. 421-423].

Велика конфліктогенна роль у сучасному світі, на думку С. Гантінгтона, належить також «ісламському фактору», адже, згідно з дослідженнями вченого, мусульмани найчастіше вступають у збройні конфлікти як з іншими мусульманськими угрупованнями, так і з представниками немусульманських культур та цивілізацій. Ця культурно-цивілізаційна детермінанта особливо актуальна в останні десятиліття після закінчення «холодної війни». За словами С. Гантінгтона, «сторіччя мусульманських війн почалося у 1980-х, коли перспектива завершення холодної війни стала більш реальною», а саме тоді, коли у 1980 році Ірак

вторгся на територію Ірану [10]. У 1990-ті роки насильницькі конфлікти між мусульманами і немусульманами охопили такі країни та регіони, як Боснія, Косово, Македонія, Чечня, Азербайджан, Таджикистан, Кашмір, Індія, Філіппіни, Індонезія, Близький Схід, Судан, Нігерія. А згідно з даними, наведеними у журналі The Economist, мусульмани несуть відповідальність за 12 з 16 найбільш резонансних міжнародних терористичних актів, що сталися у період з 1983 по 2000 рік [10].

Також в якості однієї з політичних причин розповсюдження політичного насилля С. Гантінгтон називає кризу ідентичності. Даний феномен охоплює спільноти після різких трансформаційних змін, таких як повалення політичного режиму, розпад політичної системи тощо. Так, криза ідентичності виникла після руйнування великих політичних утворень, таких як Російська імперія, Радянський Союз, Югославія тощо. Результатом стало загострення більшості існуючих конфліктів, які перейшли з латентної форми у відкрити [11, с. 425].

Слід зазначити, що інші кризи суспільно-політичного розвитку також несуть у собі загрозу виникнення та загострення насильницьких конфліктів. Так, криза участі є наслідком порушення функціонування політичної системи і пов'язана з дисфункцією «входу». У авторитарних системах порушуються механізми політичної участі, інститути громадянського суспільства є слабкими та неефективними, а діяльність опозиції не врегульована. Такі умови можуть призвести до сплесків насилля, масових заворушень, намагань громадян артикулювати та реалізовувати свої вимоги у насильницький спосіб.

Криза проникнення, яка є проблемою «виходу» політичної системи і призводить до зниження ефективності влади, часто виступає наслідком конфліктності політичних еліт. Відсутність консенсусу породжує зростання напруги між урядовими та опозиційними колами, різними елітними угрупованнями, національною та регіональною елітами тощо. Про це свідчить їх неспроможність домовитися навіть із приводу найважливіших питань суспільного розвитку. Намагання влади ліквідувати кризу проникнення авторитарними методами може призвести до більшої дестабілізації. Ще гостріші суперечності здатна викликати криза розподілу, адже будь-який політичний конфлікт – це, перш за все, конфлікт з приводу розподілу ресурсів. Перерозподіл ресурсів є причиною більшості війн та інших насильницьких конфліктів. Усередині держави таке явище як непропорційно великий розрив у рівнях доходів громадян часто призводить до масових заворушень, протестів, дестабілізації ситуації у країні.

Суттєвим фактором виникнення насильницьких конфліктів виступає криза легітимності, яка виникає внаслідок недостатньої підтримки

державної політики з боку громадян. Причинами цього є неефективність влади, економічний занепад, ігнорування соціальних проблем, суперечність між цілями, інтересами та цінностями правлячої еліти та решти населення. Так, Т. Р. Гарр, називаючи легітимність режиму однією з детермінант політичного насилля, пов'язує її зі спроможністю режиму ефективно знижувати суспільну напругу через пом'якшення відносної депривації. Неадекватна реакція політичної системи на вимоги громадян знижує легітимність влади, що, у свою чергу, збільшує потенціал політичного насилля [2, с. 416].

Таким чином, детермінанти політичного насилля можна умовно розділити на певні групи, а саме – психологічні, соціальні, політичні, культурно-цивілізаційні та ін. У залежності від обраного теоретико-методологічного підходу серед психологічних причин учені виокремлюють: ірраціональний деструктивний інстинкт, агресію, фрустрацію, вплив середовища, внутрішню напругу, відносну депривацію, вивчену реакцію тощо. Усі ці підходи поєднує те, що сутність та джерела насилля пояснюються через властивості психіки індивіда або вплив на неї зовнішніх факторів.

Соціологічні пояснення витоків політичного насилля акцентують увагу на властивостях соціальної структури суспільства, таких як соціальна нерівність, дисбаланс у розподілі прибутків, невірноваженість системи соціальної стратифікації, гіпертрофована поляризація соціальної системи, демографічний дисбаланс та ін. При цьому базовою передумовою політичного насилля серед них виступає соціальна нерівність, з якої випливають інші соціальні причини, що у сукупності породжують небезпеку появи та ескалації насильницьких конфліктів.

На соціальних та соціально-психологічних детермінантах політичного насилля наголошував Т. Парсонс, який убачав його витoki у фрустрації, що породжує соціальну напругу і має наслідком девіантні тенденції, серед яких значне місце посідає й політичне насилля. З іншого боку, політичне насилля в якості примусу, різноманітних санкцій, покарань та репресій виступає інструментом механізму соціального контролю.

Підсумовуючи аналіз політологічних підходів до визначення джерел політичного насилля, можна виокремити такі його детермінанти як стан стресу політичної системи, невідповідність рівня політичного розвитку рівню політичної активності, кризи модернізації, послаблення легітимності державної влади, характер та ефективність політичного режиму тощо. Культурно-цивілізаційні фактори – це, перш за все, конфлікти за цивілізаційними «лініями розлому», у тому числі «ісламський фактор», етнічні суперечності та ін.

Література

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль [Электронный ресурс] / Леонард Берковиц // Психологос: энциклопедия практической психологии : [сайт]. – Режим доступа : http://www.psychologos.ru/articles/view/leonard_berkovic._agressiya_dvoe_zn_pric_hinyzpt_posledstviya_i_kontrol. – Загл. с экрана.
2. Гарт Т. Р. Почему люди бунтуют [Текст] / Тед Роберт Гарт. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.
3. Дмитриев А. В. Насилие: социо-политический анализ [Текст] / А. В. Дмитриев, И. Ю. Залысин. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 328 с.
4. Ильин Е. П. Эмоции и чувства [Текст] / Евгений Павлович Ильин. – СПб. : Питер, 2013. – 783 с. – (Серия «Мастера психологии»).
5. Истон Д. Категории системного анализа политики [фрагм.] / Дэвид Истон // Антология мировой политической мысли : в 5 т. / ред.-науч. совет : пред. совета Г. Ю. Семигин и др. – М. : Мысль, 1997. – Т. II : Зарубежная политическая мысль XX в. – 1997. – С. 629 – 642.
6. Кравченко В. Ю. Концептуальные подходы к пониманию политического насилия [Текст] / В. Ю. Кравченко // Науч. ведомости Белгородского гос. ун-та. Сер. : История. Политология. Экономика. Информатика. – 2013. – № 22 (165). – Вып. 28. – С. 187 – 193.
7. Парсонс Т. Социальная система [Текст] / Талкотт Парсонс // О социальных системах / Талкотт Парсонс ; под ред. В. Ф. Чесноковой и С. А. Белановского. – М. : Академический проект, 2002. – С. 73 – 520.
8. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Тотем и табу. «Я» и «Оно». Неудовлетворенность культурой [Текст] / Зигмунд Фрейд ; пер. с нем. – Харьков : Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга» ; Белгород : ООО «Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2012. – 480 с.
9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Эрих Фромм ; авт. вступ. ст. П. С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – 447 с. – (Мыслители XX века).
10. Хантингтон С. Век мусульманских войн [Электронный ресурс] / Самюэль Хантингтон // Новгородский государственный университет имени Ярослава Мудрого : [сайт]. – Режим доступа : <http://www.novsu.ru/npe/files/um/1412/bg/shell/arh/istoch/Hanтингтон%20C.%20Beк%20мусульманских%20войн.htm>. – Загл. с экрана.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С. Хантингтон ; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Электронный ресурс] / С. Хантингтон // Экологический постмодерн: журнал нетрадиционной экологической ориентации : [сайт]. – Режим доступа : <https://ecocrisis.wordpress.com/miscellanea/clash-civilization/>. – Загл. с экрана.

В статье анализируются основы и детерминанты политического насилия. Опираясь на учения З. Фрейда, Э. Фромма, Т. Р. Гарта, Т. Парсонса, Д. Истона, С. Хантингтона, выделены основные группы детерминант политического насилия, а именно – психологические, социальные, политические, культурно-цивилизационные факторы. Среди психологических причин внимание сосредоточено на таких, как инстинктивное стремление к разрушению, доброкачественная и злокачественная агрессия, неблагоприятное влияние общественной среды, внутреннее психологическое напряжение, фрустрация, относительная депривация, агрессия как выученная реакция. Социальные детерминанты включают социальное неравенство, дисбаланс системы социальной стратификации, поляризацию социальной системы, девиантные тенденции в общественной системе, действие системы социального контроля, демографический дисбаланс. Политические факторы насилия представлены такими феноменами, как стресс политической системы, несоответствие уровня политического развития уровню политической активности, кризисы модернизации, ослабление легитимности государственной власти. К культурно-цивилизационным детерминантам отнесены цивилизационные конфликты, особое место среди которых занимает «исламский фактор», этнические противоречия.

Ключевые слова: политическое насилие, агрессия, фрустрация, относительная депривация, социальное неравенство, социальная мобильность, девиация, демографический дисбаланс, «линия разлома», цивилизация.

The article analyzes the foundation and determinants of political violence. Based on the teachings of S. Freud, E. Fromm, T. R. Gurr, T. Parsons, D. Easton, S. Huntington et al., the main groups of determinants of political violence identified namely psychological, social, political, cultural, civilizational factors. Among the psychological reasons for the focus on such as the instinctive desire for destruction, benign and malignant aggression, adversely affect the social environment, the increase in internal psychological stress, frustration, relative deprivation, aggression as a learned is reaction. Social determinants include social inequality, imbalance of the system of social stratification, the polarization of the social system, deviant tendencies in the social system, action of the system of social control, the demographic imbalance. Political factors of violence represented by such phenomena as stress the political system, the disparity level of political development level of political activity, the crises of modernization, weakening the legitimacy of the government. For cultural and civilizational determinants attributed civilizational conflicts, particularly among which is «the Islamic factor», ethnic tensions.

Key words: political violence, aggression, frustration, relative deprivation, social inequality, social mobility, deviation, demographic imbalance, «fault line» civilization.

Балацька Олена Борисівна – докторант кафедри політології та правознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Зеленько Г. І.

УДК 324

Мазур О. Г.,
м. Сєверодонецьк**СТРАТЕГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ**

У статті аналізується стратегічний підхід у дослідженнях політичних процесів і практичне його застосування в умовах демократичної трансформації в Україні.

Ключові слова: політична стратегія, конституція, інтереси, політична практика, консенсус, влада, інститут, демократія.

Постановка проблеми дослідження. Основою стабільності політичного режиму з точки зору неоінституціонального підходу є реальна інституціоналізація, а не формальне створення інституційних каркасів без відповідного змісту. Таким чином, на перший план виходить проблема конгруентності формальних та неформальних інститутів, відповідності форми та змісту політичної діяльності. Висновки неоінституціоналізму про провідний вплив неформальних інститутів в умовах трансформації суспільства, неефективності та слабкої легітимності формальних структур дуже актуальні для сучасної політичної ситуації в Україні. Аналіз функціонування українських політичних інститутів влади під час трансформації політичного режиму свідчить про існування певних особливостей, притаманних сучасному політичному процесу. На наш погляд, головними завданнями на даному етапі трансформації політичного режиму в Україні є сприяння розвитку конституціоналізму через встановлення такого конституційного (політичного) порядку, який передбачає забезпечення дієвої стабільності чітко визначених і нормативно забезпечених інституціоналізованих політичних практик, створення традицій конструктивної взаємодії на основі суспільного консенсусу щодо основних цілей та динаміки розвитку держави, підвищення дієвості політичної участі громадян, яке буде сприяти розширенню горизонтальних складових політичного процесу, а відповідно і реальній демократизації українського суспільства. Для виконання визначених орієнтирів сучасна політична наука повинна вийти за межі критичної суспільної теорії і почати розробку стратегії вдосконалення механізмів взаємодії суспільства і держави на основі політико-правових конституційних норм. Відповідно,

нагальною потребою виступає стратегічний підхід до розробки програм і векторів розвитку демократичних перетворень в Україні, як складових формування оновленої моделі конституціоналізму. Оновлення конституційної моделі потребують також фундаментальні зміни, що сталися протягом 2013-2014 рр. Серед них найважливішими є: підписання угоди про асоціацію з ЄС, яка принципово змінює політико-економічну ситуацію в країні; виникнення збройної, економічної, інформаційної та дипломатичної агресії; порушення Будапештської Угоди, яка гарантувала Україні територіальну цілісність в обмін на відмову від ядерної зброї; втрата територіального суверенітету та розвиток регіонального сепаратизму. Усі ці події потребують стратегічного підходу до вирішення життєво важливих проблем у межах конституційного реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, **та виділення невирішених раніше питань.** Аналіз літератури, присвяченої безпосередньо застосуванню стратегічного підходу у політичному процесі, дозволив виділити кілька специфічних блоків, що відображають загальний теоретико-методологічний спектр вивчення політичних стратегій, а саме:

праці, що описують стратегії міжнародних відносин, зокрема, геополітичні стратегії, а також стратегії забезпечення національної безпеки, що є вкрай затребуваними з практичної точки зору в останні десятиліття, належать Р. Челлену, Х. Маккіндеру, Н. Спайкмену, Ф. Ратцелю, К. Хаусхоферу, К. Шмітту, С. Хантінгтону, Ф. Фукуямі, З. Бжезінському, Р. Стойкерсу, у вітчизняній традиції вони представлені дослідженнями Д. Базіва, С. Бодрука, О. Василевського, М. Вегеша, А. Гальчинського, О. Гриніва, М. Гончара, М. Кулініча, М. Михальченка, М. Требіна та ін. Геополітичні стратегії держави в контексті державного правління у сфері національної безпеки досліджують В. Абрамов, В. Богданович, М. Єжєєв, Д. Кучма, Н. Нижник, Г. Ситник, М. Шевченко та ін.;

дослідження стратегій електоральної поведінки П. Л. Лазарсфельда, А. Кемпбела, Ф. Е. Конверса, У. Е. Міллера, С. М. Ліпсета, С. Роккана, В. О. Кі та ін; в українській сучасній політології цей напрям представлений О. Вишняком, Є. Головахою, Н. Паніною, В. Паніотто, В. Полтораком, І. Бекешкіною, В. Вороною, В. Хмельком, Ю. Сурміним, В. Чигриним, І. Мартинюком, С. Макєєвим, А. Ручкою, М. Шульгою, В. Осовським та іншими вітчизняними теоретиками;

роботи, присвячені стратегіям партійного будівництва належать М. Дюверже, Дж. Сарторі, М. С. Шугарту, Р. Таагепері, М. Я. Острогорському, Дж. Адамі, Б. Грофману. До вітчизняних дослідників

партійних стратегій можна віднести А. Білоуса, О. Бойка, Є. Базовкіна, О. Голобуцького, В. Кременя, В. Литвина, С. Рябова, В. Якушика та ін.;

дослідницькі пошуки, що висвітлюють інформаційно-комунікаційні стратегії організації виборчих кампаній П. Діксона, М. Кастельса, М. Швертеля, в сучасній вітчизняній традиції це роботи В. Бебіка, О. Князева, О. Колесникові, В. Мокані, Л. Павлової, І. Поліщуки, А. Філатові, Є. Юрченка та ін.;

література, в якій аналізуються стратегії побудови іміджу політиків (Н. Макіавеллі, Т. Лукман, П. Бергер, Р. Барт), в українській політичній науці цією проблематикою займаються В. Королько, О. Петров, Г. Почепцов та ін.;

джерела, що розглядають стратегії ефективного управління, до яких ми відносимо класичні роботи Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля, М. Вебера, а також Дж. Шумпетера, Р. Даля, Дж. Малгана і ін., в сучасній вітчизняній традиції являють інтерес роботи Т. Алексєєвої, І. Антоновича, В. Афанасьєва, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Баркова, О. Бойка, К. Боришполец, В. Василькової, Д. Видріна, В. Ворони, Б. Гаврилишина, В. Горбатенка, А. Данілова, О. Долженкова, С. Катаєва, В. Кирика, А. Коваленка, В. Кременя, А. Кудряченка, І. Кураса, Б. Курашвілі, А. Медушевського, С. Наумкіної, Ю. Пахомова, Ф. Рудича, В. Токовенка, В. Цветкова, В. Чиркіна, Ю. Яковця та ін.;

твори, присвячені аналізу феномена стратегічного планування в політиці – А.А. Кокошина, Б.М. Кузика, В. Тертички та ін.

За роки незалежності в Україні було розроблено чимало стратегій і програм, основними з яких є визначені у щорічних посланнях Президента України і оприлюднені у доповідях «Про внутрішнє і зовнішнє становище України» завдання, напрями і орієнтири нової парадигми зовнішньоекономічної стратегії України, Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. «Шляхом європейської інтеграції» [1], Національна доповідь НАНУ «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави» [2], у якій пропонувалась стратегія після кризового зростання, Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2010 рік (Антикризова програма) [3], щорічні Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень «Україна: стратегічні пріоритети» [4], «Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні» [5] і новітня Стратегія сталого розвитку «Україна 2020» [6]. До розробки таких основоположних документів залучалися провідні українські вчені, експерти, фахівці урядових і неурядових аналітичних центрів та інституцій.

Проте на практиці стратегічне планування випробовує наразі глибоку кризу довіри з боку суб'єктів управлінської діяльності.

Невідповідність законодавчо закріплених і декларативно встановлених напрямів розвитку із реально здійснюваними і усталеними політичними практиками політичного управління вкрай негативно позначаються на якості державних доктрин, концепцій, програм. А.І. Семенченко констатує: «... Розробка стратегічних документів наразі здійснюється з порушенням базових принципів стратегічного планування: зокрема, не виконується принцип багатовекторності (органи державного управління обмежуються тільки одним варіантом стратегії), формування стратегічних рішень не базується на результатах стратегічного моніторингу та аналізу, в механізмі реалізації стратегій відсутні процедури їх призупинення та корекції. Крім того, ці документи не підтримуються реальними механізмами імплементації, недостатньо узгоджені з аналогічними загальнодержавними механізмами стратегічного планування інших сфер життєдіяльності суспільства та держави (різняться за часом, структурою, послідовністю процедур) тощо» [7].

Тому, головним завданням є оновлення конституціоналізму через встановлення такого конституційного (політичного) порядку, який передбачає забезпечення дієвої стабільності чітко визначених і нормативно забезпечених інституціоналізованих політичних практик.

Отже, метою написання даної наукової статті є спроба вироблення концептуальної моделі стратегічного конституціоналізму з метою підвищення ефективності режимної трансформації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний республіканський філософ Ф. Петтіт вбачає у конституції сукупність інструментів демократичної держави, які «повинні якомога меншою мірою бути придатні для маніпуляцій. Призначені сприяти певним суспільним цілям, вони мають бути максимально стійкими, щоб їх не можна було використати свавільно, можливо, на користь якихось фракційних інтересів. ... Республіканські інституції та ініціативи повинні унеможливити маніпуляції, рушієм яких є примхи індивіда» [8, с. 438].

Загострення уваги Ф. Петтіта на питанні про створення інституцій, незалежних від маніпулятивних впливів суб'єктів політичного процесу, підкреслює визначальність цього аспекту для побудови конституційного порядку в державі. Теоретична аргументація філософа підкріплюється вибудованими ним трьома загальними умовами, котрі «має задовольнити система, яка не піддається маніпуляціям». Так, згідно першій умові, «система повинна конституювати «панування права, а не людей»; друга постулює, «що система має розподіляти визначені правом повноваження

поміж різних сторін»; а третя умова має забезпечити захист права «від волі більшості». Адже, «Умова панування права впливає на характер і зміст законів; умова розподілу повноважень – на їхнє функціонування в повсякденному житті, а умова контрмажоритарності – на способи легітимної зміни законів» [8, с. 439].

У контексті мети і завдань нашого дослідження надзвичайної актуальності набуває змістовна сутність умови панування права. Згідно аргументації Ф. Петтіта, така умова має проявлятися у двох аспектах, відповідно першому, закони повинні набувати певної форми, тобто відповідати обмеженням, визначеним сучасними теоретиками верховенства права; другий аспект панування права обумовлюється обов'язковою загальністю і застосованістю законів до кожного, включаючи й самих законодавців. На думку філософа, закони «слід оприлюднювати й наперед ознайомлювати з ними тих, до кого їх застосовуватимуть; закони повинні бути зрозумілі, послідовні й не підлягати постійним змінам» [8, с. 439].

Саме ці аспекти української політичної дійсності характеризуються мінливістю і невизначеністю. Про це свідчить аналіз стабільності конституційно-правового забезпечення функціонування основних політичних інститутів в Україні (див. табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика стабільності конституційно-правового забезпечення політичного порядку в Україні

	Динаміка змін
Конституція України	1996 р. – прийнята Зміни пропонувалися у 2000, 2002, 2009 рр. Зміни вносилися у 2004, 2011, 2013 рр.
Нормативно-правове забезпечення діяльності парламенту України	
Закон «Про Регламент Верховної Ради України»	Прийнятий у 2010 р. Зміни вносилися 18 разів протягом 2010-2013 рр.
Закон «Про статус народного депутата України»	Прийнятий у 1992 р. Зміни вносилися 32 рази протягом 1994-2013 рр.
Закон «Про комітети Верховної Ради України»	Прийнятий у 1995 р. Зміни вносилися сім разів протягом 1998-2012 рр.
Нормативно-правове забезпечення політичної участі	
Закон «Про вибори народних депутатів»	Виборче законодавство в Україні з 1991р. змінювалося 4 рази: у 1993 р., 1998 р., 2004 р., 2012 рр.

Продовження табл. 1

	Динаміка змін
Закон «Про політичні партії»	Прийнятий у 2001 р. Зміни вносилися 10 разів: у 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2009, 2013 рр.
Закон «Про об'єднання громадян»	Прийнятий 1 992 р. Зміни вносилися 15 разів протягом 1993-2012 рр. Втратив чинність від 01.01.2013 р.
Закон «Про громадські об'єднання»	Прийнятий у 2012р. Зміни внесено в 2013 р.
Закон «Про свободу мирних зібрань»	Не прийнятий

Наведені дані свідчать про низький рівень інституціоналізації політичного процесу, відсутність стабільних політико-правових засад демократичної модернізації суспільства. Так, основні закони, що регулюють діяльність Верховної Ради України та статус народних депутатів, змінювалися від 18 до 32 раз. Мінливістю відрізняється і законодавче регулювання громадсько-політичної сфери – Закон «Про політичні партії» змінювався 10 разів, а про громадські об'єднання – 15. Така ситуація пов'язана з розмитістю правового поля та прагненням політичних сил, що приходять до влади у певний період, не будувати свою діяльність у відповідності до закону, а пристосовувати правові норми під свої «специфічні» потреби.

Експерти Лабораторії законодавчих ініціатив зосереджують увагу на існуванні трьох блоків проблем, які значною мірою сповільнюють виконання Конституцією України функції нормативної основи для процесів демократичної консолідації [9].

Перший блок проблем експерти вбачають у надмірній політизації питання конституційної реформи. Адже зміст змін і засоби їх впровадження розглядаються ініціаторами реформи, перш за все, з позиції потенційної вигоди для певних політичних сил або посадових осіб, тоді як аспекти відповідності принципам демократії та підвищення якості врядування здебільшого ігноруються. Основним критерієм позитивної або негативної оцінки пропонованих змін з боку політиків, на думку експертів, став розподіл повноважень. Визначена ситуація породжує наступні тенденції у політичному процесі в Україні:

по-перше, політична діяльність в сучасній Україні здебільшого зводиться до політичної боротьби, що, в свою чергу, породжує відношення

до конституційної реформи як до елементу стратегії у політичному протистоянні;

по-друге, відсутність консенсуальної взаємодії еліт унеможливорює утвердження єдиних «правил гри» в межах певного політичного поля.

Другим блоком проблем експертами визнається дисонанс між конституційно закріпленими нормами і принципами та політичною практикою в Україні. Згідно теорії демократичної консолідації, Основний Закон держави має формально закріплювати існуючий стан політичної системи. Тоді як в Україні поновлення Конституції сприймається здебільшого як методика розв'язання проблемних аспектів у вітчизняному суспільно-політичному процесі. Визначений підхід до процесу конституційного реформування, з одного боку, залишає поза увагою практичну дієвість Основного закону, а з іншого, – сприяє ідеалізації Конституції, як універсального засобу оновлення політичної системи.

Третій блок проблем, на думку експертів, породжений низьким рівнем легітимності конституційного реформування. Відсутність широкого суспільного обговорення змісту і засобів оновлення Конституції викликає сприйняття реформи як результату кулуарних зусиль провідних політичних сил. За таких умов суспільно-політична ефективність конституційного реформування є сумнівною.

Світовий досвід конституціоналізму показує рівну небезпеку двох його крайніх тенденцій: конституційної гнучкості – можливості порівняно легко змінити конституцію і конституційної жорсткості – практично не піддаються зміні норми конституції, які в силу об'єктивних якісних змін відносин між суспільством і державою перестали відповідати реальності. Перша веде до нестабільності та руйнування конституціоналізму, друга – блокує розвиток відносин суспільства і держави за моделлю конституціоналізму. У першому випадку влада легко долає конституційні обмеження і зводить нанівець паритетні засади, на яких ґрунтується конституціоналізм, а в другому – приймає неправові рішення для виходу з протиріч, тим самим завдає удару по конституційному ладу – юридичній фундаменту конституціоналізму.

Логікою формування конституціоналізму в Україні було передбачено встановлення базових засад демократії, зробити неможливим повернення до попереднього недемократичного режиму, декларування України як суверенної держави з визначенням вектором трансформації. Зважаючи на це, прийнята в Україні в 1996 р. Конституція містила положення і норми, ще не закріплені у політичній практиці, а в більшому ступені слугували орієнтирами до виконання. Позитивним моментом телеологічних конституцій, до яких можемо віднести і Основний Закон України 1996 р., є

те, що зафіксовані в них принципи організації державної влади, дозволяють у короткостроковій перспективі подолати демократичні перетворення, а суспільно-політичні зміни у таких країнах відбуваються під впливом ініційованих владою реформ і набувають характеру політичної модернізації із заздалегідь визначеним результатом.

Це виявляється цілком справедливим і для Конституції України 1996 р., яка, згідно визначенню зnanого українського дослідника В. Шаповала, була розроблена й ухвалена, переважним чином, як Основний Закон держави, а не громадянського суспільства (як це мало б бути) [10, с. 56]. Переважання в Основному Законі телеологічних якостей спричинило обмеження його регулятивного потенціалу у часово-просторовому аспекті. І, якщо цілковита адекватність Конституції 1996 р. у період транзиту для розбудови демократичних інститутів не викликає заперечень, то подальші тенденції політичної трансформації української держави виявили її функціональну недосконалість в умовах ширшої політичної свободи, ринкової економіки й зростаючої активності громадянського суспільства.

Реформи, запроваджені у 2010 р. майже не змінили сутнісних якостей Основного Закону, оскільки лише модифікували модель влади 1996-2006 рр., яка була неспроможна ефективно діяти в оновленій політичній реальності.

Політико-правову ситуацію, що виникла після рішення Конституційного Суду України 30 вересня 2010 р., [11, с. 7], можна розглядати як різке зниження легітимності самої Конституції та її суспільно-політичного впливу. Відповідну оцінку чого надав секретар Венеціанської комісії Томас Маркерт, коли зазначив, що «влада в Україні працювала кілька років на підставі неконституційної Конституції» [12]. Наслідками визначеної ситуації, на нашу думку, стає загострення проблеми легітимності владних інститутів, створення підстав для розвитку правового нігілізму, руйнування політико-правової культури населення.

Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень наголошують, що технологія державотворення в Україні протягом її новітньої історії характеризується буквальним перенесенням сучасних західних форм конституційного дизайну на український ґрунт, незважаючи на такі національні особливості суспільно-владних відносин, як-от:

відсутність міжелітного консенсусу (як один із наслідків історико-культурного розколу українського суспільства);

трактування держави як приватної справи (неопатримоніалізм);

відсутність прозорих правил гри у політичному полі;

клієнтелістський характер політичних відносин;

формування «партійного» великого бізнесу [13, с. 36-40].

Різкі розбіжності у ментальному та політико-культурному аспектах самосвідомості суспільства, відсутність традицій політичної участі спричинили ускладнення процесу консолідації політичної еліти й виключення консенсусу з засобів обстоювання інтересів. Нарешті, процес державотворення все більше потерпав від впливу неформальних політичних практик.

Синтез державних конструктів сталих демократій і своєрідних національних властивостей українського політичного простору призвів до наступних негативних наслідків:

відсутність загальнонаціонального консенсусу по ключових питаннях розвитку держави;

порушення функціональної активності основних владних інститутів;

конституційні кризи 1996, 2004 та 2010 рр., пов'язані з електоральними циклами;

недостатня розвиненість інститутів партійної системи;

відсутність зворотного зв'язку «влада-суспільство» та проблеми формування громадянського суспільства;

криза легітимності владних інститутів;

зростаюча поляризація суспільства та політична пасивність населення.

Закріплення у Конституції непритаманних суспільству принципів поряд із відсутністю певних політичних традицій призводить, як правило, до нормативного переважання Основного Закону. Указана колізія має подвійний вплив на подальший розвиток країни. З одного боку, спостерігається розходження між задекларованими у конституції положеннями та реальною практикою їх реалізації: простежується існування двох паралельних конституцій — «формальної» та «реальної». Надмірна формалізація конституції, поряд із нормативним неузгодженням з політичним досвідом суспільства призводить до створення «формально» демократичних інститутів які здійснюють авторитарну, антидемократичну політичну практику. З іншого боку, демократичні норми Основного Закону об'єктивно запобігають реверсу держави з боку впливових недемократичних кіл.

Втім, суперечності між «формальним» і «реальним» конституціоналізмом в Україні не виявили визначального впливу на демократичний транзит, і завдяки Конституції України був створений певний конституційний порядок у державі, який, незважаючи на внутрішній антагонізм документу, забезпечив перетворення політичних практик у політичні інститути.

На думку відомого українського політолога Г. Зеленько, негативними наслідками телеологічного конституціоналізму, є, по-перше, передчасність

для України певних демократичних положень, «які є ефективними для сталих демократій», відбулася, «своєрідна авансованість демократичних норм». По-друге, не був врахований конвергентний характер процедур, закладених у Конституції, тобто їхня функціональна обумовленість іншими процедурами, що спричинило «розірваність конституційних положень».

По-третє, як відомо, в телеологічній Конституції фіксується загальна траєкторія розвитку, тому країни, що опинилися на початку демократичної трансформації повинні забезпечити деталізацію демократичних конституційних норм у відповідних процесуальних законах. Кількісна і якісна недостатність таких законів (а в Україні ряд законів, які б регламентували найважливіші конституційні положення щодо виконання органами державної влади своїх повноважень відсутні й донині) призводить до формування нелегітимних практик, посилюючи рівень суб'єктивізму і персоніфікації у всіх сферах суспільного життя [14].

Основними функціями конституції у процесах демократичної консолідації виступають:

1. Політико-правове закріплення певного стану наявних у державі інститутів, тобто, легітимація досягнутого ними рівня розвитку.

2. Захист узгоджених «правил гри» в державі від позасистемних та антисистемних впливів.

3. Легітимація певного стану та якості урядування в державі, тобто засвідчує визнання правил гри усіма учасниками політичного процесу.

У теорії демократичної консолідації залежність конфігурації політичних інститутів від нормативної основи їх існування розглядається як баланс між забезпеченням прав громадян і формами функціонування владних інститутів. Теорія постулює, що функцію забезпечення прав громадян, в основному, виконують невіддані інститути. Така наукова традиція була започаткована американським політологом Р. Далем у його концепції поліархії, згідно принципам якої забезпечення та захист політичних і громадянських прав громадян і регулярне проведення чесних, змагальних і учасницьких виборів стають головними критеріями демократії [15].

Відмічений нами взаємозв'язок владних та невідданих інститутів слушно висвітлений дослідником політичних процесів А. Шедлером у статті «Що таке демократична консолідація?». Учений, розкриваючи сутність консолідації, вбачає цю залежність у тому, що політичні сили, які отримали владу в результаті демократичних виборів, мають дотримуватися принципу верховенства права та примату прав людини, а держава, гарантуючи цінність громадянських і політичних прав, не може легалізувати недемократичні форми боротьби за владу [16, р. 91-107].

Такий обумовлений взаємозв'язок демократичних прав і процедур і становить змістовну сутність конституції. Оскільки, згідно німецькому філософу Ю.Хабермасу, основний закон держави становить історичний проект, у якому політичне управління у демократичній правовій системі трактується подвійно, й реалізація прав і свобод людини розглядається у контексті інституціалізованої розробки поточних проблем і процедурному опосередкуванні певних інтересів [17, с. 332-335].

Специфіка транзиту гетерогенних країн у напрямі демократії цікавить професора політичних наук А. Лейпхарта. Він зауважує, що, «такі суспільства потребують певного демократичного режиму, що наголошує не на опозиції, а на консенсусі, що радше залучає, ніж відкидає, й намагається максимізувати певну більшість замість задовольнятися простою більшістю» [18, с. 791]. Таким чином, еліти, які акумулюють та артикують інтереси різноманітних, подекуди діаметрально протилежних за прагненнями, соціальних груп, повинні зосереджуватися на консенсуальних можливостях співпраці задля підвищення ефекту демократизації. Згадана концепція спирається, перш за все, на збереження єдності країни та наявності соборних цінностей, ідентичності у свідомості еліт.

На нашу думку, потребує зауваження факт визнання численними дослідниками процесів демократичної консолідації надзвичайної важливості участі громадянського суспільства у формуванні політичного розвитку держави. Активне громадянське суспільство, на думку професора Стенфордського університету Л. Даймонда, забезпечує, поряд із відповідальністю влади, й життєздатність демократії шляхом виконання нею функції широкого представництва інтересів громадян [19, р. 125].

Ефективне функціонування демократії обумовлюється, перш за все, наявністю конституції як інструменту демократичної держави, спроможному забезпечити взаємозв'язок інститутів і прав громадян, і, відповідну залежність політико-юридичних норм і політичних практик. Змістовна сутність такої взаємної відповідності міститься у конституюванні її як ефекту від консенсусної взаємодії влади та суспільства з проблем формування та реалізації державної політики. За цих умов роль конституції не зводиться лише до постулювання бажаних результатів розвитку політичної системи, а втілюється в ефективній регуляції суспільно-політичних відносин, які виступають чутливим індикатором функціонування демократії в державі. Отже, при розробленні конституційних засад модернізації політичної системи України, необхідно враховувати наступні позиції:

1. Права і свободи громадян, гарантування суверенітету народу, як джерела влади.

2. Організація самоврядування, розподіл повноважень між самоврядуванням та владою, гарантування прав громади.

3. Організація законодавчої влади, роботи парламенту та депутатів. Створення системи ефективного демократичного представництва.

4. Організація виконавчої влади, робота Кабміну, його автономія в системі взаємодії з Президентом та парламентом, взаємодія з органами самоврядування.

5. Організація судової влади, функціонування судочинства, гарантування принципів «верховенства права», «справедливості», «незалежності суду».

6. Забезпечення стратегічного розвитку, формулювання основних напрямків зовнішньої політики, взаємодії з іншими державами, міжнародними блоками та організаціями, довгострокові пріоритети держави.

Висновки. Таким чином може бути забезпечено перехід від телеологічного до стратегічного конституціоналізму, який повинен закріпити новий підхід до формування та функціонування влади. Стратегічний конституціоналізм може розглядатися як теорія та практика публічного управління, що ґрунтується на довгострокових стратегіях зовнішнього та внутрішнього політичного розвитку, формуванні та впровадженні засобів укріплення та збереження суверенітету держави. Ефективність стратегічного конституціоналізму обумовлюється наявністю складної і розгалуженої системи розробки та впровадження довгострокових планів дій, застосування довгострокових алгоритмів діяльності влади та використання стратегічної гри та контргри в різних сферах політики та економіки. В країні має бути створено систему відповідних політичних інститутів, процедур, взаємозв'язків, що дозволяє здійснювати стратегічний розвиток держави. Стратегічний підхід повинен виявлятися на різних рівнях політичної організації:

1) у громадсько-політичній сфері (розробка політичної публічної загальнонаціональної Стратегії, яка містить прогнозування розвитку та місце країни серед стратегій зовнішніх гравців, які значно впливають на неї — складається з стратегічних планів, призначена для широкої громади та бізнесменів);

2) у інституціональній сфері (функціонування політичних інститутів, до компетенції яких має бути віднесено розроблення стратегічних сценаріїв діяльності влади, наприклад, у сфері закупівлі енергоносіїв, інновацій,

інформатизації тощо — для консультації органів влади у її повсякденній роботі та для перспективного програмування);

3) у сфері функціонування політичної еліти (узгодження та прийняття принципів, на яких будується Конституція).

Для того, щоб відійти від телеологічної моделі та забезпечити стратегічний характер українського конституціоналізму необхідно:

— враховувати історичні, національні, ментальні та релігійні особливості українського народу, використовувати, а не сліпо копіювати позитивний досвід зарубіжного конституцієтворення;

— змістовно удосконалювати Конституцію, уникаючи загальних, беззмістовних та двозначних положень;

— забезпечити санкції щодо виконання або невиконання зобов'язуючих конституційних норм;

— створити системний механізм реалізації конституційних норм на практиці.

Реалізація конституційних положень у практичній площині залежить від зусиль усього суспільства, тому важливим завданням є проведення широкої просвітницької діяльності щодо популяризації сутності та відновлення авторитету Конституції України. Стратегічний підхід потребує такого конституційного тексту, який є не мрією, не видаванням бажаного за реально існуюче, а чітко сформульованою, обґрунтованою державницькою метою розвитку.

Література

1. Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки Указ Президента України від 28 квітня 2004 року N 493/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=493%2F2004>.
2. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу і держави: національна доповідь / за аг. Ред. В.М.Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/books/2009/09nandop.pdf.
3. Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік / Верховна Рада України; Закон, Програма, Перелік [...] від 20.05.2010 № 2278-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2278-17>.
4. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005 / За ред О.С. Власюка. – К.: Знання України, 2005. – 608 с.
5. Моніторинг та оцінювання стратегій і програм регіонального розвитку в Україні / Лендьял М., Винницький Б., Ратейчак Ю., – К.: В-во «К.І.С.», 2007. – 120 с.

6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020» Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
7. Семенченко А.І. Методичний підхід до формалізації стратегічного планування у сфері забезпечення інформаційної безпеки / А.І. Семенченко // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 1 (5). [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: <http://www.nbuv.gov.ua/e%2Djournals/Dutp/2007-1/>.
8. Петтіт Ф. Конституціоналізм і демократичне опротестування / Ф. Петтіт // Демократія: Антологія; [Упоряд. О.Проценко]. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 435–466.
9. Когут І. О. Конституція для демократичної консолідації : роздуми про конституційний процес у теорії та в Україні [Електронний ресурс] / І. О. Когут, О. Д. Чебаненко. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/7/25.pdf>.
10. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / В. М. Шаповал. – К.: АртЕк, Вища школа, 1997. – 611 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 / Конституційний суд України // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 72/1, № 77. – С. 7, стаття 2597, код акту 52893/2010.
12. У Венеціанській комісії сумніваються у легітимності влади в Україні [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2010. – 05 жовтня. – Режим доступу <http://www.pravda.com.ua/news/2010/10/5/5445169/>.
13. Проблеми конституційного транзиту в Україні / С. О. Янішевський, О. А. Фісун [та ін.] ; за ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. – К.: НІСД, 2011. – 52 с.
14. Зеленько Г. І. Суспільна солідарність в Україні в контексті функціональності політичних інститутів: формальність і реальність [Електронний ресурс] / Галина Зеленько. – Режим доступу : file:///C:/Users/Elena/Downloads/Spup_2013_3_34.pdf.
15. Dahl R.A. Who Governs: Democracy and Power in an American City / Robert Dahl. — New Haven : Yale University Press, 1961. – 355 p.
16. Shedler A. What Is Democratic Consolidation? / Andreas Shedler // Journal of Democracy. — 1998. — Vol. 9, 2. — p. 91–107.
17. Хабермас Ю. Вовлечение другого: очерки политической теории / Юрген Хабермас. – Санкт-Петербург : Наука, 2001. – 419с.
18. Лейпхарт А. Мажоритарна та консенсусна модель демократії / Аренд Лейпхарт // Демократія: Антологія; [Упоряд. О. Проценко]. – К.: Смолоскип, 2005. – С.774–801.
19. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation / Larry Diamond. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, forthcoming). – 1999. – ch.2. – 384 p.

В статье анализируется стратегический подход в исследованиях политических процессов и практическое его применение в условиях демократической трансформации в Украине.

Ключевые слова: политическая стратегия, конституция, интересы, политическая практика, консенсус, власть, институт, демократия.

The article analyzes the strategic approach in the study of political processes and its practical application in terms of democratic transformation in Ukraine.

Key words: political strategy, constitution, interests, political practice, the consensus government, institute democracy.

Мазур Оксана Геннадіївна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Михайлюк В. П.

УДК 321.014

**Павлова Л.І.,
м. Сєверодонецьк**

ДЕМОКРАТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Розглядається проблема легітимності влади в Україні. Запропоновано шляхи підвищення легітимності політичного режиму і окремих політичних інститутів.

Ключові слова: політична влада, легітимність, політичний інститут.

Традиційно владу завжди асоціюють з боротьбою, диктатом і примусом, однак сучасний рівень суспільного розвитку вимагає побудови системи владних відносин на основі розуміння того, що особистий успіх політиків і вдачість впроваджуваних реформ в країні залежить від бажання людей підтримувати запропоновані перетворення. Демократична система спрацьовує, коли в країні забезпечується народний суверенітет і здійснюється контроль з боку громадян за інститутами влади.

На думку Ю. Хабермаса, в сучасних складних суспільствах народний суверенітет розчиняється в різноманітних комунікативних потоках і створює форму комунікативної влади, яка здатна впливати із автономної громадськості і уможлиблює формування волі народу та політичних рішень в площині дискурсу [1, с. 177]. Відповідно поглядам вченого, становлення політичної відкритості та розвиток публічної комунікації із змінами в параметрах конституційного волевиявлення здатні забезпечити легітимність системи політичного панування і улагодити конфліктні ситуації в суспільстві.

Українське суспільство знаходиться в процесі створення нових механізмів соціально-політичної взаємодії, які б забезпечили найліпші умови для подальшого поступу. Проблема стабілізації і стійкості політичної влади має переплітається з проблемою її одночасного обмеження. Слід погодитися з вітчизняним вченим Ф. Рудичем, що окреслення конституційних меж державної влади переплітається з необхідністю зміцнення самої держави, зростання її владних можливостей і авторитету [2, с. 65]. Безперечно, сила демократичної держави ґрунтується передусім на довірі народу, його активності й зацікавленості у здійсненні державної політики. Але, треба розуміти, що така підтримка залежить від стану самого народу, його історичної зрілості, політичної волі,

спроможності підпорядкувати вчинки спільному благу і сприяти зростання суспільного блага.

Нові тенденції розвитку політичного процесу на вітчизняних теренах засвідчують про загострення стосунків між державою і суспільством. Процес революційної модернізації, що охоплює сьогодні майже всі сфери суспільства, спричиняє корінні зміни демократичного процесу: відбувається трансформація традиційних політичних структур у відповідності до вимог часу та становлення структур громадянського суспільства; підсилюється роль і значення в соціальному житті ЗМІ; у процесі демократичного виховання прокидається політична самосвідомість народу. Все це, зрештою, обертається загостренням кризи традиційних форм легітимації державної влади: тоталітарні форми влади дедалі більше поступаються демократичним.

Для розуміння можливих шляхів подолання делегітимаційних процесів, необхідно звернутися до джерел політичної влади. Виходячи з того, що владні відносини здійснюються в суб'єкт-об'єктній системі соціально-політичних взаємодій, а також й те, що легітимність представляється як психологічна готовність громадян усвідомлювати значущість та цінність існуючих суб'єкт-об'єктних відносин, кризисні політико-культурні явища виникають з причин неадекватності і несвоечасності, а також обмеженості у застосування засобів, що забезпечують усвідомлене підкорення об'єкта (суспільства) суб'єкту (владним органам).

В політичній думці Х. Хекгаузенем були сформульована класифікація джерел політичної влади [3, с. 309], як-от:

нагорода – її сила визначається очікуванням суспільства того, в якій мірі влада здатна задовольнити його вимоги, а також в якій мірі таке задоволення є залежним від бажаної для неї поведінки громадян;

примус – очікування громадян відносно міри покарання за небажані дії;

контроль – право суб'єкту влади зберігати визначені правила поведінки й за необхідністю відстоювати їх;

еталон – бажання об'єкту ідентифікувати себе із суб'єктом, бути схожим на нього за різними параметрами та характеристиками;

знання та інформація – здатність владного суб'єкту змусити об'єкт побачити наслідки своєї поведінки.

Використання нагороди спричиняє позитивне закріплення бажаного для системи влади поведінки громадян і спрямовано передусім на сприйняття її цінності. Завданням суб'єкту влади є створення переконання про те, що він володіє саме цим необхідним для об'єкту ресурсом. Треба

сказати, що застосування влади нагороди є складним засобом підвищення легітимності, оскільки необхідно виявити головний мотив поведінки, але є ефективним: при правильному використанні нагороди розхід владних ресурсів може бути мінімальним. У вітчизняній політиці реалізація нагород прийняло негативне сприйняття, скритність, завуальованість, що підривають віру в політичні ідеали й створюють умови для збільшення меркантильних мотивів участі в політичному житті.

Очевидно, що навіть побудова бюджетної системи України за принципом збирання та розподілу переважної частини фінансових ресурсів у центрі, впливає на запеклість боротьби задля отримання перемоги і, як наслідок, можливості розподілу цих ресурсів на власний розсуд. Однак, політична влада завжди потребує наявності певного прошарку людей, які своїм добробутом зобов'язані саме цієї владі. На жаль, розуміння залежності власного успіху від діючої влади поширюється тільки на елітарні кола. Погодження жити за існуючими законами та нормами допомогли окремим людям досягти успіху, статусу, привілеїв, але для того, щоб решта суспільства визнала таку залежність, політичній еліті необхідно спрямувати свої зусилля на створення, культивування і підтримку верстви населення, що ідентифікувала б свій успіх із поступом суспільства і навпаки.

Нормативно-правовій діяльності влади притаманна безособовість, громадськість реагує не на окремого політика, а на посаду, що передбачає зрозумілий всім алгоритм поведінки. Підвищення легітимності за використанням даного джерела влади залежить від декількох чинників:

чіткого визначення обсягів прав, повноважень і відповідальності гілок влади;

професіоналізації органів управління всіх рівнів державної влади;

здатності виробити консолідуючи демократичні цінності, налагодити їх засвоєння через політичну соціалізацію;

сприяння організації контролю громадськості за діяльністю органів державної влади;

формування інститутів та умов, за яких трудівник може стати власником: перехід від нормативно-правового до практичного утвердження демократії.

Останні соціологічні опитування, проведені в Україні, розкривають надто низький рівень довіри громадян як до окремих представників влади, так і до більшості політичних інститутів держави. Так, соціологічні дослідження, проведенні Центром Разумкова та оприлюдненні 11 лютого 2013 року фіксують, що найбільшою довірою в Україні уже протягом багатьох років користується церква – 66,5% проти 23,8% тих, хто їй не

довіряє, та 9,8% тих, хто не визначився. На другому місці українські ЗМІ, їм довіряють 61% громадян; третє місце посіли російські ЗМІ – 46,7%; західні ЗМІ – 46%. Громадським організаціям довіряють 40,2%; профспілкам – 35,1%; НБУ – 28,8%, суду в Україні – 22,7%; політичним партіям – 21,2%. Найменше українці довіряють комерційним банкам – 17,9% [4, с. 13].

Політична ідентифікація в сучасних умовах функціонує за рахунок харизматичних політичних лідерів, які черпають свою харизму як із власних привабливих якостей, так і за рахунок посади, яку займають. Зв'язок між лідерами та громадським загалом є нетривким, й може легко руйнуватися. Окрім цього, політичний лідер завжди перебуває під пильною увагою оточення. Публічність лідерства передбачає контроль з боку громадської думки, тому для становлення даного інституту, який безпосередньо сприяє підвищенню легітиматії влади, необхідним є:

використання асоційованих груп інтересів у зв'язку з їх орієнтацією на тривалі життєві інтереси людей та прагматичні особистісні запити індивідів;

подолання вузькокорпоративних інтересів, групової ієрархії через співвіднесення з інтересами суспільства і вираження в законі;

продукування нових ідей, інноваційність діяльності, конструктивність політичних програм;

поєднання оперативного вирішення буденних проблем із здатністю до прогнозування та стратегічного мислення, передбачення можливих тенденцій та перспектив.

Таким чином, пошук шляхів легітимності як в цілому політичного режиму, так і окремих політичних інститутів може бути здійсненим на основі розуміння життєутворюючих принципів та джерел функціонування влади в суспільстві. Зменшення значущості будь-якого з цих компонентів, як свідчить сучасне суспільне буття, активізує делегітиматійні процеси, що негативно відображається на загальному поступу суспільства. Політична влада в українському соціумі, безперечно, володіє легітимністю, і питання стоїть не стільки у відсотковій кількості прибічників чи противників діючої влади, скільки в її природньо-часовому вимірі. Загальна, довгострокова, переважно афективна підтримка ідей та принципів політичної влади, незалежної від результатів її діяльності сформована, в той час коли управління короточасною, зорієнтованою на результат і свідому підтримку влади, від якої залежить впровадження демократичних інститутів тільки-но опановується політичною елітою.

Набуття легітимності політичною владою в сучасній Україні характеризується низкою перетворень як на рівні суб'єктів політичної

влади, громадського загалу, так і на рівні їх взаємовідносин. Законний, легітиматійний тип влади заснований передусім на традиціях, культурних цінностях і формується в основному за рахунок політичної соціалізації громадян відповідно до параметрів існуючого життєвого простору суспільства. Як визнаний порядок виникнення й функціонування влади легітимність в українському суспільстві має низку особливостей таких, як перевага авторитарних технологій легітиматії з домінування примусових форм здійснення влади; панування вузькокорпоративних інтересів на збиток суспільним; структурна невизначеність обов'язків та відповідальності ключових політичних інститутів; неспроможність домовлятися щодо спільних правил політичної взаємодії; традиційні політико-культурні форми сприйняття політики громадянами, які обумовлюють застосування патерналістичного підкорення, але суперечать демократичним перетворенням, втілюючись в дезорієнтації в політичному просторі та загальнонаціональній та громадянській ідентичності.

Таким чином, основною причиною низького рівня легітимності влади на сучасному етапі стали недосконалі з точки зору правового регулювання та неузгоджені спроби правлячої еліти здійснити швидкий перехід до парламентсько-президентської форми правління. В умовах низької легітимності базових складових такої моделі політичної системи, слабкості та недостатньої ефективності впливу структур громадянського суспільства на політичний процес це призводить до зростання відчуження між владою та населенням, розбалансування механізму державного управління в цілому. Тому нагальною є потреба пошуку шляхів підвищення довіри населення до органів державної влади та політичної системи. Можливими кроками на шляху реалізації даної мети можуть бути наступні:

Врегулювання протиріч у сфері конституційних повноважень вищих органів державної влади шляхом проведення всеукраїнського референдуму щодо внесення змін до Конституції України.

Підтримка та посилення лідерських позицій Президента України шляхом продовження діалогу між ним та інститутами громадянського суспільства. Ефективним механізмом такого діалогу має стати організація та проведення Президентських слухань та надання їм системного характеру.

Легітимність влади ґрунтується на демократичних засадах і виражає довіру до її інститутів та здатність влади правомірно реалізувати свої рішення. Згідно з М. Вебером у процесі свого розвитку склалися три типи влади, а саме: харизматична, традиційна та легітимна, хоча такі типи легітиматії влади не існують у чистому вигляді, а залежно від особливостей певного суспільства спостерігається поєднання їх елементів. Тому природа

влади зумовлена її легітимністю, правонаступністю та загальною цінністю влади і права в суспільстві. До питання легітимності публічної влади можна підходити принаймні з таких критеріїв:

співвідношення континуїтету і дисконтинуїтету;

взаємного визнання прав і обов'язків та соціального дискурсу щодо засобів їх забезпечення;

способів виявлення і забезпечення балансу інтересів у соціальних паттернах;

забезпечення балансу у механізмі розподілу владних повноважень по горизонталі і вертикалі;

конституційних засобів впровадження компетентних владних рішень.

У конституційному праві питання легітимності завжди пов'язано зі специфікою розуміння та дії принципу верховенства права. За таких умов визнається, що за наявності конституції не можна приймати нову конституцію, а лише можна внести зміни до неї або переглянути її. Інакше такі дії можна розглядати як революцію, переворот чи узурпацію влади.

Сьогодні дедалі більшої ваги набуває концепція консолідованої демократії як необхідної умови легітимності влади. Ця концепція заснована на механізмах досягнення суспільного консенсусу, який не можна розглядати лише через призму конвенційного підходу.

Визнання взаємних прав і обов'язків, очевидно, переводиться у визнання з боку інших певних правових домагань, суб'єктивних прав, повноважень. З формального боку це проявляється двояко: щодо визнання повноважень діє позитивістська максима, що вони повинні визначатися законом, який також визначає чіткі межі дискреції (свободи розсуду органу публічної влади); щодо домагань приватних осіб необхідно визначати межі їх прав і обов'язків, а також способів і засобів їх забезпечення. Визнається, що необхідною умовою цього є демократична конституційна держава яка має спиратися на належну ринкову інфраструктуру або має принаймні забезпечити проведення компетентних ринкових реформ у перехідних суспільствах.

Однак цьому процесові передуює сам механізм визнання взаємних прав і обов'язків, який втілюється в обґрунтуванні лояльності як передумови легітимності владних інститутів. Згідно з доктриною політичного лібералізму Дж. Ролза такий механізм зумовлений моральними чинниками, які лягають в основу прийняття розумних і раціональних рішень, що дає змогу забезпечити процес прийняття розсудливих управлінських рішень, які не можуть мати виключно утилітарний характер, а мусять відповідати вимогам середньої корисності.

Згідно з концепцією деліберативної демократії Ю. Хабермаса легітимність владних інститутів ґрунтується на демократичному дискурсові щодо передбачуваних наслідків владних рішень та участі громадян у прийнятті владних рішень через дорадчі органи. Відповідно до розуміння громадянина в суто аристотелівській традиції він наголошує, що такий суспільний дискурс передуює виключно нормативному прочитанню процесу влади: норми є лише наслідком такого дискурсу [1, с. 337–354]. По суті Ю. Хабермас наголошує на процедурному забезпеченні демократії, якому може сприяти і позитивне право.

Однак він оминає зачароване коло проблем, яке хвилює сьогоднішній конституційний дискурс в Україні: стан процедурної демократії – виборче і референдне право – установчий процес. Подібних висновків доходить Р. Даль, однак він наголошує на гарантіях демократичного процесу як засобу ухвалення владних рішень, які забезпечують баланс інтересів у неоднорідному суспільстві [5].

Однак цього недостатньо, адже не можна простежити, яким чином визнання та виконання таких владних рішень спирається на реальну підтримку громадян. Зокрема, концепція демократичної легітимності прав людини ґрунтується на зв'язку демократії із соціально-культурними, політично-структурними та етичними передумовами суспільства. З такої точки зору демократія не може розглядатися як бездоганий тип легітимації у конкретно визначеному суспільстві; проте без визнання прав людини процесу легітимації імпліцитно немає, бо лише в демократичному устрої сьогодні можливо забезпечити гідність людини та приватну автономію.

Концепція демократичної легітимності розглядає процес впровадження владних рішень принаймні на чотирьох рівнях:

Подвійної легітимності – як процесу встановлення конституційного порядку, що пов'язано зі змістом установчої влади та законодавством.

Легітимності безсторонності як розуміння гарантій рівного доступу до публічної служби, яка має забезпечити суспільний інтерес.

Рефлексивної демократії – через інститут судового конституційного контролю, який відповідно до соціальної динаміки забезпечує перевірку владних рішень на предмет їх конституційності.

Наближеної легітимності – як процесу залучення до вироблення управлінських рішень громадян.

По суті ця концепція розвиває окремі положення концепцій деліберативної демократії та демократичної легітимності прав людини.

За таких умов легітимність публічної влади забезпечується через певні моделі досягнення консенсусу та пов'язані з ними системи прийняття

владних рішень. І роль конституції як інструменту соціального контролю можна розглядати як засіб забезпечення соціального порядку. Звідси можна визначити різні підходи досягнення суспільного консенсусу. По-перше, конституція може розглядатися як нейтральний інструмент для соціального контролю. Така модель виходить з уявлень про нейтральність права до соціальних процесів. Зокрема, суперечливі на перший погляд два рішення Конституційного Суду України (рішення КСУ від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008 та від 06.04.2010 р. № 11-рп/2010) сьогодні можна тлумачити таким чином, що формування уряду здійснюється на основі коаліції депутатських фракцій, до якої можуть приєднатися позафракційні депутати у зв'язку з вільною природою їхнього мандата. Елементи такого конвенціоналізму проявляються в тому, що групи інтересів, які погано узгоджуються з Конституцією, не підлягають правовому захистові або підлягають такому лише частково.

По-друге, згідно з моделлю унітарного консенсусу через конституцію та акти законодавства встановлюється загальний інтерес, і, відповідно, правова система функціонує для їх захисту на противагу певним індивідуальним інтересам, які не узгоджуються із загальним інтересом. Унітарний консенсус будується на уявленнях про роль парламентської більшості у процесі ухвалення законів. У разі узгодження за допомогою права різних групових інтересів виходять із позиції, що правові інститути забезпечують ненасильницьке розв'язання соціальних конфліктів у формі законодавчих процедур або застосування загальних принципів права судовими установами (плюралістична модель). Прикладом цього є інтерпретація Конституційним Судом України понять охоронюваного законом інтересу (рішення КСУ від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004) та прав акціонерів закритих акціонерних товариств (рішення КСУ від 11.05.2005 р. № 4-рп/2005).

По-третє, згідно з егалітарною концепцією узгодження інтересів за допомогою права тягне за собою вирішення проблеми оціночних понять (громадський порядок, публічний порядок, національна безпека, моральність тощо). Егалітарна концепція також тісно пов'язана з категоріями рівності і справедливості, які за своєю природою взаємодоповнюються.

По-четверте, аксіологічна легітимність передбачає наявність суспільного консенсусу щодо основних напрямів реалізації універсальних конституційних цінностей – гідності індивіда, свободи, рівності, справедливості, солідарності, субсидіарності. Зазначене передбачає наявність згоди щодо досягнення суспільно значущих цілей за допомогою виключно конституційних засобів, в основі яких лежить утвердження і

забезпечення основних прав і свобод, функціонування суспільства на засадах відкритих зв'язків із забезпеченням балансу приватних і публічних інтересів, що є основою стабільності та динаміки конституційного ладу. Аксіологічна конституційна легітимність спирається на чесні й відкриті (належні) правові процедури, які гарантують доступ до конституційних благ на засадах рівності та справедливості.

Захист прав і свобод має узгоджуватися з національним правопорядком, чому слугують конституційні застереження щодо меж здійснення суб'єктивних прав і свобод. Зрозуміло, якщо розглядати механізм легітимації публічної влади, то його інструментами слугуватимуть демократичні вибори, гарантії вільного доступу до публічної служби, режим парламентаризму, професійність і нейтральність публічної служби, судовий конституційний контроль.

Кумулятивним ефектом цих інститутів та процедур є становлення механізму консолідованої демократії. Він передбачає забезпечення суспільного консенсусу принаймні в таких лініях зв'язків: між рівнями публічної влади (місцеве самоврядування – регіональна влада – держава), соціальними спільнотами (громадські організації – спілки – рухи), політичними інститутами (політичні рухи – політичні партії – публічною владою), публічною владою та релігійними організаціями. В контексті конституційної модернізації можна ставити питання про сприяння діяльності мережі громадських ініціатив, незалежних експертних дослідницьких центрів, науково-дослідних установ, які за результатами вільної дискусії пропонуватимуть органам публічної влади шляхи розв'язання суспільно значущих проблем на засадах конституційної легітимності.

Література

1. Хабермас Ю. Политические работы / Юрген Хабермас [Сост. А. Денежкина ; пер. с нем. Б. Скуратова] / Ю. Хабермас. — М. : Праксис, 2005. — 368 с.
2. Політична система сучасної України : особливості становлення, тенденції розвитку / [За ред. Ф.М. Рудича : Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти]. — К. : Парламентське вид-во, 2009. — 327 с.
3. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. — М. : Наука, 1986. — 568 с.
4. Україна-2013 : між виборами і перед вибором (аналітичні оцінки) // Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. — К., 2013. — 19 с.
5. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. Последствия исторических сдвигов, связанных с изменением пространства / Р. Даль // Электронная

библиотека «Гумер» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/pol_pl.php.

Рассматривается проблема легитимности власти в Украине. Предложены пути повышения легитимности политического режима и отдельных политических институтов.

Ключевые слова: политическая власть, легитимность, политический институт.

The problem of the legitimacy of power in Ukraine is studied. Ways of improving the legitimacy of the political regime and certain political institutions.

Key words: political power, legitimacy, political institut.

Павлова Людмила Ісмаїлівна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Михайлюк В. П.

УДК 796.011:32

**Ніколайчук Г. Г.,
м. Київ**

СПОРТ І ПОЛІТИКА: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті робиться спроба дослідити функціональний вимір спорту в сфері політичного. Розглядаються позитивні та негативні функції спорту в межах сучасного політичного простору. Особлива увага акцентується на ролі Олімпійських ігор в сучасних політичних процесах.

Ключові слова: спорт, політика, функціональний вимір, політичний простір, політичний процес, Олімпійські ігри.

Постановка проблеми. Традиційно політика пов'язується з вирішенням конфліктів інтересів та конституюванням ідентичностей. З огляду на це, питання взаємозв'язку спорту і політики суть питання не того чи є спорт політичним, а це вже питання того наскільки спорт є політичним. Дейв Зірін (Dave Zirin) з цього приводу відзначав, що «якби ви це не пояснювали та не інтерпретували, але політика стійко, перманентно та історично є присутньою в спорті» [18, р. 335].

Мета статті. В цій статті буде зроблено спробу окреслити межі того, наскільки спорт є політичним, докладно розглянувши його ключові функції в сучасному політичному процесі. З огляду на це, дороговказом нашого наукового пошуку буде слугувати, в першу чергу, аналіз Олімпійських ігор. Також при дослідженні цих наукових сюжетів будемо виходити з прийняття тієї ролі, яку спорт відіграє для конструювання позитивного/негативного бренду держави, адже, на нашу думку, це одна із ключових функцій спорту в контексті його взаємозв'язку з політичним простором.

Можливості спорту для виконання позитивної ролі в /світовій/ політиці ґрунтуються на тому, що основне соціокультурне призначення спорту, його вихідна, головна та специфічна функція, для виконання якої він виникає і яку постійно повинен виконувати – це гуманізація суперництва. Для досягнення цієї мети звичайні змагальні ситуації замінюються штучно створеними, умовними, ігровими. Це робиться для того, щоб забезпечити учасників змагань від трагічних наслідків, не наносити шкоди їх здоров'ю, не принижувати гідність особистості, а, отже, зробити його більш гуманним; поставити суперників у рівні умови,

створивши умови для уніфікованого порівняння, об'єктивної оцінки їх якостей та можливостей [10, 11].

Останнім часом для характеристики гуманістичних ідеалів та цінностей в цій сфері частіше застосовується поняття «культура миру». Для сучасних процесів в Україні, особливо в контексті ситуації на Донбасі, це поняття набуває нового смислового навантаження. Слід наголосити на тому, що концепція культури миру була розвинута під егідою ЮНЕСКО видатними діячами освіти і науки. Мова в ній йде про те, щоб культуру війни, в основі якої лежить ціннісна орієнтація на насильство, на вирішення конфліктів за допомогою збройних засобів, замінити культурою миру. Фундамент цієї культури складають такі цінності та паттерни поведінки як: відмова від насильства, слідування принципам демократії, підтримка свободи, справедливості, солідарності та толерантності, взаємоповага представників різноманітних культур, ідеологій та вірувань та інші гуманістичні цінності [3]. В останні роки ООН та ЮНЕСКО прийняли ряд важливих документів, покликаних сприяти реалізації цінностей культури миру [4].

Як показує аналіз, саме в спорті закладені значні можливості для реалізації цінностей культури миру. Розглянемо їх докладніше.

1. Передусім спорт виконує інтегративну функцію в /світовій/ політиці. Реалізації спортом цієї функції сприяють його унікальні комунікативні можливості. Справа в тім, що мовні бар'єри досить просто долаються в спорті за допомогою уніфікованих та чітких правил гри. «Мова» спорту є світовою. Вона є зрозумілою всім і має здатність перекидати мости взаєморозуміння, співробітництва, доброї волі між народами незалежно від раси, кольору шкіри, віросповідання, ідеологічних поглядів.

Відомий американський дослідник Чарльз Леслі Стівенсон (Charles Leslie Stevenson) в своїй статті «Спорт як сучасний соціальний феномен: функціональний підхід» (1974) підкреслював важливість інтегративної та політичної функцій спорту. З цього приводу вчений писав: «Функція інтеграції представляє спорт як засіб можливого досягнення гармонійного об'єднання людей з колективом та їх ідентичність з ними» [23]. Політичний засіб визнання/невизнання націй розглядався вченим в контексті бойкоту та відмови від участі в глобальних спортивних подіях як інструмент тиску на політику акторів в політичному просторі.

2. В спорті закладені значні можливості для того, щоб виконувати миротворчу функцію. Мова йде не лише про те, що міжнародні спортивні змагання можуть бути використані для тимчасового припинення війни та встановлення перемир'я, як це було в Стародавній Греції під час

проведення Олімпійських Ігор. На їх основі можливо встановити контакти, підтримати культурні та політичні зв'язки, дружні стосунки між державами та народами в умовах загальної конфронтації. Показовим в цьому зв'язку є кейс безпрецедентного об'єднання футбольних «ультрас» України заради миру на Донбасі та ідеї єдиної України [15].

3. Потенціал спорту для виконання позитивної ролі в /світовій/ політиці визначається й тим, що він як гуманна модель змагальності може бути використаний для формування та виховання культури миру. Потенціал спорту для негативної ролі в /світовій/ політиці. На нашу думку, ці можливості пов'язані, в першу чергу, з тим, що в самій «природі» спорту, центральним елементом якого є спортивне змагання/конкуренція, лежить «сконструйований та символічний конфлікт» [20, 21], який може перерости і в реальний конфлікт. Така можливість визначається тим, що спорт являє собою соціально-політичну систему, що зорієнтована на суперництво, конкуренцію. В межах такої системи кожна із змагальних сторін є схильною до того, щоб задовольнити свій партикулярний інтерес, а не всезагальне благо [22].

В спорті закладені можливості для виконання як позитивної, так і негативної ролі в /світовій/ політиці. «Спорт, – підкреслює С. Гюльденпфенніг, – носієм культурних, соціальних, суспільно-політичних можливостей, які можуть реалізовуватися в протилежних напрямках і в жодному випадку не пов'язані однозначно з канонами гуманних, демократичних та міжнаціоналістичних норм» [17, с. 172]. На діалектично-антагоністичний характер потенціалу спорту звертав увагу ще Кубертен, який писав: «Спорт може викликати як найбільш благородні, так і найбільш низькі почуття; він може розвивати безкорисливість та пожадливість; може бути великодушним та продажним, мужнім та огидним; нарешті, він може бути використаний для укріплення миру чи підготовки до війни» [2, с. 22].

Важливе значення для аналізу спорту як дієвого інструменту брендингу держави має розуміння тих реальних функцій спорту в політиці.

1. Спорт виконував та продовжує виконувати в політиці важливу інтегративну функцію. Перш за все мова йде про знайомство народів різних держав один з одним, а також про націотворення всередині держав. Дійсно, спорт активно сприяє єднанню націй, виступає доказом їх життєздатності. Ілюстрацією цього може бути історія німецького гімнастичного руху, сокольського руху в Чехії, польського спорту в період нацистської окупації і т.д. Участь в міжнародному спортивному русі сприяла також процесу формування та укріплення національної самосвідомості в багатьох державах «третього світу», який розпочався

після їх звільнення від зовнішньої економічної та політичної залежності [24, 25].

2. Спорт відігравав та продовжує відігравати важливу роль в укріпленні миру та дружніх стосунків народів, виконуючи *миротворчу* функцію. Неодноразово саме спорт виступав як «посол миру» в складних політичних процесах, який допомагав перекинути міст взаєморозуміння, співробітництва та доброї волі, встановити чи підтримати культурні та політичні зв'язки між різноманітними державами та народами в умовах загальної конфронтації. Класичним кейсом є вояж до Китаю команди спортсменів США з настільного тенісу в 1971 році, який став імпульсом для формування дипломатичних контактів між цими державами (поки тенісисти грали, попередні державні службовці, що приїхали з американською командою, успішно провели переговори, результатом яких стало встановлення консульських відносин між державами та візит Президента США Р.Ніксона до Пекіну). В зв'язку з цими подіями до лексики політичної науки увійшли такі поняття, як «*пінг-понгова*» [26, р. 117-163].

3. Зі спортом, особливо олімпійським, пов'язаний комплекс культурних паттернів, смислів, на основі яких він виконує важливу *символічну функцію* в політиці.

а) Спортивні змагання проводяться у штучно створених умовах, регулюються правилами гри і в цьому сенсі виступають як паттерн, модель *мирного* суперництва (на протидію збройній боротьбі): «спортивне змагання символізує діалектичну єдність конфлікту та спільності, являючи собою зразок мирного змагання, здатного стати фактором культурного розвитку» [7], «як символ співпраці та розуміння в світі і як символічний міст для вирішення конфліктів» [17]; б) спорт демонструє зразок *діалектичної єдності асоціації (співробітництва) та конфлікту*. Спортивна змагальність репрезентує собою символічну модель миротворчого значення *міжнародної кооперації* не дивлячись на подальше існування певних конфліктів, а також символічну модель *гуманного вирішення та обмеження конфлікту*. В цьому контексті спрацьовує формула «*О спорт, ти – мир!*»; в) на основі дотримання принципів «*fair play*» (чесної гри) спорт демонструє культурний взірець поведінки суперництва, яка орієнтована на моральні норми та цінності; г) спортивне суперництво представляє собою зразок реалізації *демократичного принципу справедливості та рівності шансів*, що визначає його важливе значення в боротьбі проти расизму, ксенофобії, антисемітизму та інших проявів нетерпимості.

4. Пов'язані зі спортом символічні моделі, культурні зразки, смисли, значення сприяють формуванню *культури миру*. Це їх значення визначається не тим, що спорт є прикладом «чистого співробітництва», а тим, що він вчить гідно вступати в конфлікти, які, однак, якими би гострими не були, залишаються в межах правил гри, процедурна основа якої слугує гарантією миру [13, с. 245-246].

5. Спорт має важливе значення і в *педагогічній діяльності* для виховання таких якостей особистості, адекватних цінностям культури миру, як миролюбство, здатність мирного вирішення конфліктів, толерантність, навички демократичної та моральної поведінки в умовах суперництва. Видатний американський мислитель Е. Фромм з цього писав: «Подивіться, який безглуздий націоналізм об'єднує людей; що слідкують за ходом сучасних Олімпійських ігор, які начебто спрямовані на популяризацію миру. Насправді ж, популярність Олімпійських ігор – це символічна репрезентація західного язичництва. Вони прославляють язичництво героя: переможця, найсильнішого, найвпертішого, і при цьому не звертають уваги на небезпечний симбіоз бізнесу та реклами, які є характерними для сучасної імітації тих Олімпійських ігор, що проводилися в Стародавній Греції» [14, с. 166].

Державні, політичні дії достатньо швидко усвідомили той факт, що «при сьогоdnішньому стані системи масових комунікацій, - як заявив свого часу 38 президент США Джеральд Форд, - спортивний тріумф є не менш ефективним способом підняття духу нації, ніж перемога на полі бою» [8, с. 4]. А один з політиків США на зустрічі з олімпійською командою сказав: «Сучасний спорт – це та сфера людської діяльності, в якій одна держава може довести свою перевагу над іншою, не проливаючи при цьому крові» [1, с. 33].

М. Дарвін Семотюк зазначає, що «перемоги на міжнародних спортивних змаганнях інтерпретуються як свідчення переваги цього образу життя чи більшої життєвої сили, притаманної цьому народові» [9, с. 35]. На цей же факт звертає свою увагу Ф. Ландрі: «немає жодної впевненості в тому, що національні олімпійські комітети та держави, що беруть участь в олімпійському русі, керуються винятково відданістю ідеалам П'єра де Кубертена. Очевидно, що олімпійський успіх використовується як ефективний засіб для забезпечення престижу та впливу окремих держав на світовій арені. Можна наголосити, що Олімпійські ігри використовувались і як *засіб пропаганди чи захисту тієї чи іншої ідеології*» [5, с. 23]. Ще більш радикально з цього приводу відзначив П. Сеп'янен: «Націоналізм ніколи не був чужим олімпізму. В той час як адвокати олімпізму декларували кредо універсальної участі для найкращих представників людства, держави

світу інтерпретували участь в Іграх як можливість для артикуляції своїх національних почуттів та національного ототожнення. Вони відкидали ідеали Ігор, перетворивши їх в мову зовсім іншого практичного застосування. Ігри використовувались не стільки для демонстрації міжнародної fair play, миру та взаєморозуміння, скільки для задоволення національного інтересу та національної гордості» [19, р. 11-12].

На думку українського соціолога політики В. Лукашука, взаємозв'язки спорту та ідеології реалізуються в різних формах і з різним ступенем інтенсивності. Так, у своїй статті «Спорт і політика: соціологічний аналіз взаємодії» (2011) вчений пише: «Сьогодні можна говорити про існування єдиної ліберально-консервативної ідеології, оскільки фактично здійснено їх синтез майже в усіх економічно розвинених країнах... керівники і функціонери олімпійського руху і олімпійського спорту тривалий час використовували ідеологічну концепцію «спорт - поза політикою», що дозволяло залежно від обставин або дистанціюватися від політичних амбіцій тих або інших держав, або, навпаки, підкреслювати вплив політики на спорт, а в деяких випадках і здійснювати свій вплив на політичні події» [6, с. 55].

Необхідно підкреслити, що в ряді випадків міжнародні спортивні змагання сприяють не вирішенню конфліктів, а посиленню конфронтації, напруженості у відносинах між різними державами аж до їх збройних зіткнень. Яскравим прикладом такої ситуації можуть слугувати дві «футбольні війни» – (1) на кордоні Аргентини та Уругваю після завершення чемпіонату світу з футболу 1950 року, який виграла уругвайська команда; (2) «футбольна війна» 1969 року між Сальвадором та Гондурасом, оскільки вона почалась після двох матчів плей-офф до чемпіонату світу з футболу між командами цих держав. Цікавим кейсом використання спорту в політиці є також Чемпіонат Європи з футболу в Великій Британії в 1996 році. Перед півфінальним матчем між Англією та Німеччиною одна з найпопулярніших британських газет - «Daily Mirror» – від імені англійських вболівальників оголосила Німеччині війну. На першій шпальті цього видання був розміщений плакат з ключовими гравцями збірної Англії Полом Гаскойном та Стюартом Пірсом у воєнних касках, а поряд на пропагандистських листівках часів світової війни було гасло: «Ахтунг! Здавайся! Для тебе, Фріц, чемпіонат вже скінчився!» [12].

Висновки. В зв'язку з розширенням спорту та олімпійського руху можна спостерігати небезпечний тренд зростання пов'язаних зі сферою спорту різноманітних інституцій та сил. До них належать: спортивні (національні та міжнародні спортивні федерації; НОК / МОК, спортсмени, глядачі, спортивні ЗМК); політичні (різноманітні держави та політичні

партії, національні урядові організації); економічні (індустрія спорту, комерційні засоби масової інформації, професійний спорт). На нашу думку, такі соціальні групи, партії та сили в спорті агрегують та артикулюють різноманітні інтереси: як суто спортивні (перемога в змаганнях, рекордний результат, дотримання правил), так і зовнішні по відношенню до спорту (використання його для досягнення політичних цілей - політичної влади, миру, міжнародного взаєморозуміння, шовінізму, етноцентризму, расизму та дискримінації). Таке різноманіття інтересів соціальних та політичних груп, які досягаються завдяки спорту, визначають їх орієнтацію на використання глобальних спортивних подій з метою, що може не лише не співпадати, але й суперечити позитивній ролі в політичному просторі. Саме дослідження глобальних спортивних подій як м'якої сили (soft power) виступають перспективними науковими сюжетами подальших розвідок в цій царині.

Література

1. Абсаямов Т.М. Спорт высших достижений как один из путей изучения предельных возможностей человеческого организма / Т.М. Абсаямов // Олимпийское движение и социальные процессы. Матер. VII Всерос. научно-практич. конф. Часть I. - Краснодар, 1996. - с. 32-37.
2. Кубертен Пьер де. Олимпийские мемуары / Пьер де Кубертен. - Киев: Олимпийская литература, 1997.
3. Культура Мира и Демократии: Учеб. пособие. - М.: Международный Институт культуры мира и демократии, 1997. - 419 с.
4. Культура мира. Документы. Библиография. - М., 1999. - 125 с.
5. Ландри Ф. Рост монополизации успеха на Олимпийских играх / Ф. Ландри // Международное спортивное движение: Экспресс-информация, вып. 5. - М.: ЦООНТИ-ФиС, 1988. - С. 22-32.
6. Лукашук В.І. Спорт і політика: соціологічний аналіз взаємодії / В.І. Лукашук // Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. – Харків, 2011. - №941. – с. 54-58.
7. Майер Хорст Олимпийские игры как модель современного мира / Хорст Майер // Межд. спорт, движение: Экспресс-информация. Вып. 19. - М.: ЦООНТИ-ФиС, 1984. - с. 13-22.
8. Прохоров Д.И. Интеграция в спорте / Д.И. Прохоров. - М.: ФиС, 1978.
9. Семотюк Дарвин М. Мотивы вовлечения национальных правительств в спортивную жизнь / М. Дарвин Семотюк // Междунар. спортивное движение: Экспресс-информация. Вып. 9.-М.: ЦООНТИ-ФиС, 1985. - с. 35-44.
10. Столяров В.И. Гуманистическая культурная ценность современного спорта и олимпийского движения / В.И. Столяров // Спорт, духовные ценности, культура. Вып. второй: Сб. - М.: Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. - с. 141-314.

11. Столяров В.И. Современный спорт и олимпийское движение в системе международных отношений: Учебное пособие / В.И. Столяров, С.Ю. Баринов, М.М. Орешкин. - М.: «Анкил», 2009 - 256 с.
12. Сулейманян Андраник Любите ли футбол? / Андраник Сулейманян // Мир за неделю. - 1999. - № 15. - с. 1, 13.
13. Уохтер Ф. де. Является ли спорт фактором мира / Ф. де Уохтер // Хрестоматия по социологии физической культуры и спорта. - М.: Физическая культура, 2005. - Часть 2. - с. 238-246.
14. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. - М., 1986. - 128 с.
15. Як футбольні ультрас воюють за єдину Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1927.kiev.ua/news/view/13517>
16. Espy R. The Politics of the Olympic Games / R. Espy. - Berkley, Los Angeles: University of California Press, 1979. - 212 p.
17. Güldenpfennig Sven Internationale Sportbeziehungen zwischen Entspannung und Konfrontation / Sven Güldenpfennig. - Köln: Pahl-Rugenstein Verlag, 1981.
18. King, C. R. Toward a radical sport journalism: An interview with Dave Zirin / C.R. King // Journal of Sport & Social Issues. – 32. – p. 333–344.
19. Seppanen P. The Olympics: A Sociological Perspective / P. Seppanen. - University of Helsinki, Department of Sociology, 1984. - №33.
20. Sherif Carolyn Wood Intergroup Conflict and Competition: Social-Psychological Analysis / Carolyn Sherif // Sport in the Modern World - Chances and Problems: Papers, results, materials of scientific congress, Munich, August 21 to 25, 1972. - Berlin, Heidelberg, N.Y.: Springer Verlag, 1973. - p. 60-69.
21. Sherif Carolyn The social context of competition / Carolyn Sherif // Social Problems in Athletics. - Urbana: University of Illinois Press, 1976. - p. 18-36. 22. Simmel G. Conflict and the Web of Group Affiliations / G. Simmel. - New York: The Free Press, 1955.
22. Stevenson, C. H. L. Sport as a contemporary social phenomenon: A functional explanation / C.H.L. Stevenson // Gymnasium, 1974. - 11 (3). – p. 8-19.
23. Toohey D.P., Warning K. Nationalism: inevitable and incurable / D.P. Toohey, K. Warning // Olympism (eds. Segrave J., Chu D.). - Stipes, Campaign, III, 1981. - p. 118-126.
24. Vayrynen R. Nationalism and Internationalism in Sports / R. Vayrynen // Sport and International Understanding: Proceedings of the Congress held in Helsinki, Finland, July 7-10, 1982. - Berlin etc.: Springer-Verlag, 1984. - p. 64-71.
25. Xu Guoqi The Sport of Ping-Pong Diplomacy / Guoqi Xu // Olympic Dreams: China and Sports 1895-2008. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008. - p. 117-163.

В статье делается попытка исследовать функциональное измерение спорта в сфере политического. Рассматриваются позитивные и негативные функции спорта в рамках современного политического пространства. Особое внимание уделяется роли Олимпийских игр в современных политических процессах.

Ключевые слова: спорт, политика, функциональное измерение, политическое пространство, политический процесс, Олимпийские игры.

An attempt to examine the functional dimension of sport in the sphere of political is being made in the article. Positive and negative functions of sport within the framework of modern political space are investigated. The exact attention is focused on the role of the Olympic games in modern political processes.

Key words: sport, politics, functional dimension, political space, political process, Olympic games.

Ніколайчук Геннадій Геннадійович – здобувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 323

**Карчевська О. В.,
м. Сєвєродонецьк****ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ РЕСУРСАМИ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ДОСВІД США**

У статті розглядається досвід США щодо формування партнерства держави і громадянського суспільства, аналізуються форми участі громадськості та результати їхньої діяльності, що сприяють забезпеченню стабільності в умовах демократії.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, громадська участь, держава, соціальний діалог, демократія, стабільність, політична система.

Останнім часом рівень участі громадськості в політичному житті України збільшився, але характерною рисою продовжує залишатися недосконалість громадянської культури, яка в розвинених демократіях характеризується конструктивністю громадської позицією та різноманітністю дієвих форм. Згадуючи класиків американської політології, можна знайти певні орієнтири, того якою має бути культура громадської участі. Так, на думку Г. Алмонда і С. Верби, «учасницька політична культура» характеризується активною роллю індивіда у державі, і виявляється не тільки на виборах, а й у політичних інтересах, інформації, знаннях, формуванні громадської думки та членстві в різних організаціях [1]. Досвід демократичних країн та вимоги часу переконують, що процес формування культури громадської участі – це необхідний, корисний та вкрай важливий механізм позитивного впливу громадськості на діяльність державної влади. Громадська участь – це джерело додаткового інтелектуального, людського ресурсу для влади, використання якого підвищує функціональний потенціал і сприяє демократичному розвитку.

Історія вчить, що стабільна демократія може успішно функціонувати лише там, де суспільство перетворюється із «суспільства спостерігачів» на «суспільство дії». В більшості демократичних теорій участь розглядається як дієвий засіб розширення громадянської ініціативи та творчості, обмеження влади еліти й бюрократії; як діяльність, що сприяє гармонізації суспільно-політичних відносин і розвитку людини й держави [2, с. 38]. Не можна не погодитися з думкою українського політолога, керівника Центру

політичних досліджень А. Романюка, що поняття «політична участь» характеризує індивідуальну практичну дію громадянина в політичній сфері та є ключовим компонентом механізмів функціонування демократичної системи. Їй властивий свідомий характер, вона має бути спрямована на досягнення певної мети або отримання певних результатів. Політичній участі також притаманна повторюваність у часі, тобто нею не можуть вважатися одноразові дії [3, с. 44].

Серед розвинених країн, саме досвід США у реалізації моделі співгромадянської демократії, заслуговує ретельного дослідження. Механізм дії зазначеної моделі, свого часу розкрив американський політолог Аренд Лейпхарт у книзі «Демократія у багатоскладових суспільствах». Співгромадянська демократія – це форма організації суспільства, «яка передбачає таку організовану взаємодію основних «суспільних одиниць», за якою жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений, як ізоляція» [4, с. 20]. Основним принципом розв'язання політичних проблем у такій моделі є діалог. Більше того, на думку А. Лейпхарта ця модель є найбільш привабливою і для демократично молодих країн. Співгромадянська демократія має практичний сенс у багатоскладових суспільствах, де політичні протиріччя і соціальні «розмежування» в цілому збігаються з «кордонами» соціальних протиріч – майнових, територіальних, мовних, культурних, національних, релігійних тощо. Громадські об'єднання в такому суспільстві формуються з урахуванням цих реалій і репрезентують інтереси певних сегментів суспільства. Політична еліта у співгромадянській моделі завжди відкрита для діалогу, а тому конфлікти є скоріше винятком, а не правилом. Вони врегульовуються не шляхом захоплення влади однією політичною силою для задоволення інтересів певної соціальної групи, а процедурним узгодженням інтересів, пошуком взаємоприйнятих рішень, досягненням консенсусу. Однією з особливостей такої демократії є штучне збільшення представництва малих груп у структурі суспільства. Це дозволяє ефективніше захищати їхні інтереси і не допускати гегемонії більшості. Для країн, які йдуть по шляху демократичного розвитку, така модель демократії є більш привабливою, оскільки забезпечує краще представництво і захист прав громадян.

Соціальний діалог є одним із перевірених інструментів дієвої політики багатьох розвинених країн, які розвивають національну соціально орієнтовану ринкову економіку, спрямовану на реальне забезпечення прав і свобод громадян, стабільно високий життєвий рівень населення. Завдання запровадження соціального діалогу в систему державно-громадських відносин є необхідною умовою подолання кризових явищ, стабілізації

суспільних відносин та важливим елементом забезпечення соціального захисту і сприяння політичному розвитку. Саме соціальний діалог становить зміст сучасної політики, цивілізованого й ефективного врегулювання відносин, запобігання або мирного вирішення соціальних конфліктів. Функції соціального діалогу полягають у тому, щоб завдяки артикуляції та модифікації своїх інтересів соціальні партнери, тобто держава і громадськість, досягли порозуміння, що в свою чергу призводить до найвищого рівня їхньої ідентифікації зі змістом порозуміння і вироблених в цих рамках програм діяльності [5, с. 344]. Результатами такого діалогу може стати досягнення консенсусу, збільшення включення різноманітних соціальних суб'єктів до вирішення нових цілей розвитку.

Досвід впровадження соціального діалогу в США має стати для України методичною допомогою щодо налагодження взаємодії з капіталом і владою, співпраці з експертним співтовариством та здійснення діалогу серед найширших верств населення з метою подолання нестабільності.

Зазначимо, що в США спеціальні інститути соціального діалогу відсутні, тому там діє так звана плюралістична система. Тут узгодження суперечливих інтересів здійснюється на рівні всього суспільства за допомогою ІТ-технологій, які вдало використовують партії, парламенти, профспілки, громадські об'єднання та пересічні громадяни для транслювання своїх інтересів.

Ера комп'ютерної комунікації влади і суспільства в Америці почалася у 1993 році створенням веб-сайту Білого Дому. Президент США – Дж. Буш ініціював перехід до більш зручної форми спілкування з громадськістю, чим обумовив подальшу перспективність такого діалогу, адже станом на 1 січня 2011 року у США доступ до мережі Інтернет мали 97% дорослого населення країни. Він казав: «Я маю намір розширювати використання Інтернету для того, щоб дати можливість громадянам отримувати потрібну інформацію з Вашингтона тоді, коли вона їм необхідна, а не тоді, коли Вашингтон захоче її надати. Основна мета не в тому, щоб просто надати інформацію людям, а в тому, щоб дати їм свободу в її використанні» [6, с. 61]. Зазначимо, що у США під електронним урядуванням розуміють державні комп'ютерні системи, призначені для взаємодії з населенням країни (громадянами США, а також іноземцями, наприклад туристами) і структурами, що не належать до уряду. Такими структурами є бізнес, громадські організації, регіональні і муніципальні органи влади тощо.

Основними принципами реалізації електронного діалогу є: полегшити громадянам доступ до отримання послуг і до взаємодії з федеральним урядом; підвищити ефективність і продуктивність роботи уряду; посилити відповідальність уряду перед громадянами. Метою реалізації «Е-

Government Strategy» було: орієнтація на громадян, а не на бюрократію; орієнтація на результат; ринковий підхід; активне просування іновачій.

Корисним прикладом є те, що запровадження електронної співпраці у США проводилося під гаслом абсолютної відкритості і підзвітності діяльності уряду громадянам. Підзвітність не зводилася лише до надання якоїсь потрібної громадянам інформації, а забезпечувалася відкритою специфікацією комплексу показників роботи конкретних державних установ і створенням, доступних для населення, засобів моніторингу цих показників. Таким чином, громадяни мали можливість самостійно визначати ефективність роботи урядових структур, а не покладатися на заяви керівників, вищих посадових осіб і повідомлення ЗМІ. Розвиток інформаційних технологій у XXI столітті надають громадянам нові могутні засоби для запровадження в життя американського ідеалу – влади народу, здійснювану народом і для народу.

Цікавим видається приклад пошуків владою США ефективного механізму обслуговування громадськості. Так, за ініціативою Офісу Управління і Бюджету США була сформована робоча група до якої ввійшло понад 80 представників від 46 урядових агентств і бюро. Ця група провела ретельний аналіз функціонування кожної структури в ієрархії обслуговування громадян. Вони дійшли висновку, що федеральний уряд може значно покращити ефективність обслуговування своїх користувачів.

Проведений робочою групою аналіз показав, що в системі державних установ є дублювання функцій і видів діяльності. Для громадян це виливається в потребу розробляти значну кількість дублюючих звітів, відвідування тисяч різних веб-сайтів і десятків центрів викликів для пошуку потрібної інформації і отримання необхідної послуги. Наприклад, у разі потреби отримати субсидію для економічного розвитку слід було заповнити понад 1000 різних форм більш ніж 250 у федеральних бюро і при цьому кожна форма містила значну кількість однакових даних. Виявлення та усунення недоліків в системі комунікації з громадськістю дозволили заощадити декілька мільярдів доларів, зменшити операційну неефективність державних структур і скоротити ключові бар'єри, що заважали інституціоналізації партнерства держави і суспільства [7].

Іншим, корисним з точки зору виявлення стабілізуючого потенціалу, є досвід форм участі громадянського суспільства Сполучених Штатів Америки. Викликає захоплення – вміння американців об'єднуватися з метою консолідації громадських зусиль для вирішення різноманітних питань у сферах, де держава не задовольняє їхні інтереси. Вони об'єднуються в комітети та інші структури для того, щоб організувати святкування, заснувати школи, побудувати готелі, їдальні, здійснити

церковні видання, поширювати книги, посилати місіонерів до інших країн. Ця особливість американського громадянського суспільства була відмічена свого часу французьким ученим Алексісом де Токвілем: «Вони зводять лікарні, в'язниці, школи. Коли мова йде про те, щоб відкрити істину, або викликати емоції, вони об'єднуються в асоціації. І там, де у Франції на чолі всякого нового почину ви бачите представника уряду, а в Англії – представника знаті, будьте впевнені, що в США ви побачите який-небудь комітет» [8, с. 378].

Не випадково США в цьому плані лідирує. Так, на початку 2010 року в країні зареєстровано понад 2 млн. 200 тис. громадських організацій. Організації громадянського суспільства є важливою складовою національних політико-економічних відносин, вони допомагають державі у створенні додаткових робочих місць, виробляють продукцію і надають важливі послуги. Значну роль вони відіграють у сфері освіти, у просвітництві населення, в організації життя місцевих громад – це соціальні послуги, реабілітація, захист навколишнього середовища, культура і мистецтво, економічний розвиток тощо.

Такий широкий і активний розвиток громадянського суспільства зробив державу багатшою, а політичну ситуацію – стабільною. Так, у 2010 році прибуток громадських організацій США, враховуючи оплату праці співробітників й оцінку вартості праці добровольців, склав близько 500 млрд. дол., що становило 7,6% у долі валового національного продукту. Зайнятість населення в добродійних організаціях та організаціях соціального захисту становила 10,4% від загальної зайнятості, а сукупна заробітна платня – 7,8% від заробітку всіх працюючих [9, с. 142-143]. Громадські організації США здійснюють менеджмент клінік, лікарень, різних освітніх установ і дослідницьких інститутів, галерей, музеїв, театрів. У їхньому веденні знаходяться кризові центри. Типовими видами діяльності громадських організацій є охорона навколишнього середовища, підтримка і збереження історичної спадщини, управління бібліотеками, надання соціальних послуг і сприяння розвитку громад тощо. До списку десяти найбільш впливових за останні роки громадських організацій США відносять Раду населення, Національну Раду (YMCA), Фонд навчання громадян США, Міжнародний комітет з надзвичайних ситуацій, Американський червоний хрест, Волонтерів Америки, організацію «Всесвітнє спостереження», організацію «Міжнародна карта», Національну асоціацію обміну ресурсами, Національну федерацію дикої природи [10, с. 40].

Із назви цих організацій стає зрозумілим і напрям їх діяльності, і масштаб впливу кожної організації. Організації громадянського суспільства

Сполучених Штатів Америки є могутнім чинником Community Economic Development, що дослівно перекладається як «Суспільний економічний розвиток» або як «Економічний розвиток громади». Роль таких структур у соціально-економічному розвитку регіону, міста, міського району або іншої територіальної одиниці полягає в створенні у межах території amenity, «соціальної зручності». Кожний регіон пропонує свій набір послуг, включаючи можливості отримання освіти, якості і доступності у сфері охорони здоров'я, бібліотечній та інших. Залежно від набору послуг, бізнесмени і представники громад приймають рішення про створення в регіоні умов для комфортного життя або розміщення бізнесу. Пріоритет завжди надається більш перспективному сектору, а якість та ефективність послуг визначається діяльністю громадських організацій. Показово, що в США в середньому частка структур громадянського суспільства в наданні соціальних послуг населенню більше, ніж частка держави або бізнесу. Державна частка переважає тільки у галузі послуг, пов'язаних із забезпеченням житла і питаннями територіальної цілісності громад. У таких сферах, як соціальне консультування, обслуговування населення, питання зайнятості, охорона здоров'я, культура і мистецтво домінують громадські організації. Це свідчить про значну роль громадських структур майже в усіх сферах життєдіяльності американського суспільства. Вони виступають міцним підґрунтям і для стабільного політичного життя.

Також громадянські структури в Сполучених Штатах Америки виконують неринкові і ринкові функції. Неринкові функції допомагають створювати і реалізовувати послуги, які пропонуються громаді або мешканцям регіону, що сприяє появі додаткових робочих місць. Наприклад, реалізація соціальних послуг громадськими організаціями становить 56%, а державою тільки 32% [11, с. 219]. Поєднання ринкових і неринкових чинників регіонів, впливає на їхній економічний розвиток. Вони стають привабливішими для бізнесу і мешкання, підсилюється концентрація фінансових інститутів, ринків праці і послуг, що інтенсифікує використання і розвиток ресурсів регіону. Отже, можна зробити висновок, що структури громадянського суспільства безпосередньо сприяють становленню і розвитку бізнесу в регіонах. А розвиток регіонів за участю структур громадянського сектору забезпечує країні стабільний стан і надає державним структурам час на здійснення загальнодержавних реформ та розробку перспективних напрямків соціально-політичного розвитку.

Разом з тим, важливу роль відіграє і неринкова участь американських громадських організацій у соціально-економічному розвитку. Це – поліпшення екологічної ситуації і культурного обслуговування населення, розробка і здійснення проектів модернізації і розвитку, виконання програм

соціальної допомоги тощо. Про широкий спектр діяльності громадських організацій свідчать такі напрямки як здійснення ремонтно-будівельних і відновлювальних робіт, навчання трудовим навичкам та проведення організаційних заходів для громади, різноманітні культурні програми. Всі завдання спираються на потреби населення щодо поліпшення головних показників якості життя і мають на меті створення відчуття єдності і посилення бажання до вдосконалення. В рамках цього напрямку найбільшою дієвістю характеризуються корпорації соціально-економічного розвитку регіонів. Такі корпорації стали в багатьох штатах ефективними механізмами залучення мешканців до реалізації проектів модернізації і розвитку. Часто корпорації соціально-економічного розвитку виступають ефективними посередниками по залученню в регіони необхідного зовнішнього капіталу. Показовим є приклад функціонування таких корпорацій в штаті Арканзас, в якому з 2000 по 2003 рік різними корпораціями було побудовано понад 87 тис. одиниць дешевого житла, а за п'ять років було створене 90 тис. робочих місць і підготовлено близько 17,4 млн кв. футів виробничих і торгових площ, що зробило цей штат соціально і економічно привабливим [12, с. 8]. Поширеною функцією інститутів громадянського суспільства є сфера, де бізнес допомагає добродійним організаціям. Вони виконують такі специфічні завдання як створення притулків для безпритульних або пунктів видачі їжі.

Також функціональності громадянського суспільства в Сполучених Штатах Америки сприяє підтримка громадянами та державою делегування добродійним організаціям деяких видів соціального обслуговування, особливо там, де вони надають їх дешевше й ефективніше, ніж відповідні державні служби. Це свідчить про відсутність корупції та прозорість суспільно-політичних процедур.

Важливим інститутом прямої демократії, яка законодавчо закріплена в США – є народна законодавча ініціатива. Вона дає можливість громадянам брати безпосередню участь у розробленні законопроектів. Так, наприклад, уряд США щороку застосовує публічно приватні дорадчі комітети та громадські ради. Нині існує понад 1000 таких комітетів, майже 400 створено на президентському рівні. Громадськість має відкритий доступ до діяльності таких комітетів, своєчасно інформується про дати і порядок денний всіх засідань. Громадськість має доступ до всіх протоколів та інших документів і публічну під звітність. Завдяки зусиллям громадськості робота державних структур усіх рівнів стає більш ефективною, дедалі більше громадян залучаються до їхньої роботи. Є чимало прикладів, коли громадські ради виконують функції громадської експертизи та громадського контролю за діяльністю органів влади у різних сферах

суспільства. Прикладом ради, яка здійснює громадську експертизу, є рада у штаті Техас США. Значний розвиток у США набули профільні громадські структури, такі як «Центр бюджетної політики і бюджетних пріоритетів» у США, фабрики «думок» або «мозкові центри» («think tanks»), різноманітні фонди «Спадщина», «Ренд корпорейшн» та інші. Ці організації безпосередньо впливають на процес ухвалення політичних рішень і визначають практичну політику в конкретних сферах.

Отже, досвід форм участі і функціонування громадських організацій в США демонструє для інших держав важливість розвитку громадянського суспільства. Його залученість майже в усіх сферах, сприяє створенню ефективного механізму підтримки стабільності політичної системи цієї держави. Політична система США, яка заснована на суспільному договорі влади з громадянами, має від цього додаткові механізми самозбереження. Тож, соціальний діалог є основою і гарантією збереження демократичних основ суспільно-політичного ладу. Як вважає Сергій Рогов «недаремно американська історія не знає періодів авторитарного або диктаторського правління і в США попри все діє і навіть розвивається підконтрольність політичної влади суспільству» [13, с. 32].

Досвід і дієві механізми впровадження щодо побудови міцного партнерства держави і суспільства у США дозволить Україні звести до мінімуму напруженість і конфліктність в суспільстві, знизити рівень корупції, мінімізує рівень недовіри громадян до влади і сприяє економічній стабільності. Політична система України потребує максимальної систематизації відносин державних інститутів і громадських організацій, тобто переходу від неорганізованих спонтанних заходів взаємодії до ретельно спланованих, законодавчо закріплених довготривалих програм розвитку партнерства.

Література

1. Багрич С. П. Соціальний діалог як принцип взаємодії суб'єктів соціального партнерства / С. П. Багрич // Державне управління та місцеве самоврядування : матеріали IX Міжнар. наук. конгресу, 26-27 березня 2009 р. — Х. : ХарРІНАДУ «Магістр». — 380 с.
2. Бортніков В. Особливості участі громадян в концептуальних моделях демократії / В. Бортніков // Політичний менеджмент. — 2007. — № 3. — С. 38–50.
3. Романюк А. Порівняльний аналіз основних форм політичної участі громадян країн Західної Європи / А. Романюк // Віче. — 2008. — № 1. — С. 44–47.
4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / А. Лейпхарт ; предисл. Салмин А. М. [пер. с англ.] — М. : Аспект Пресс, 1997. — 288 с.

5. Багрич С. П. Соціальний діалог як принцип взаємодії суб'єктів соціального партнерства / С. П. Багрич // Державне управління та місцеве самоврядування : матеріали IX Міжнар. наук. конгресу, 26-27 березня 2009 р. — Х. : ХарРІНАДУ »Magistr». — 380 с.
6. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України [Електронний ресурс] / Іван Лопушинський // Електронна демократія. — 2012. — С. 60-68. — Режим доступу до статті : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-2/doc/4/08.pdf>
7. Implementing the President's Agenda for E-Government. E-Government Strategy. Simplified Delivery of Services to Citizens. — Washington: Office of Management and Budget, 2002. — February 27. — P. 22.
8. Токвиль А. Демократия в Америке / Алексис Токвиль ; [пер. с франц. В. Т. Олейник ; предисл. Г. Дж. Ласки]. — М. : Весь мир, 2000. — 559 с.
9. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / за заг. ред. В. Бакірова, М. Сазонова. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 576 с.
10. Зарубіжний досвід соціального партнерства / [Текст] / Інформаційне повідомлення // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 1. — С. 38–43.
11. Политические институты на рубеже тысячелетий / [Борисюк В. И., Вайнштейн Г. И., Городецкая И. Е. и др.] ; под ред. К. Г. Холодковского. — [2-е изд.]. — Дубна : ООО Феникс +, 2005. — 480 с.
12. Green S. G. Community-based development groups found to gain broad private support / S. G. Green // Chronicle of Philanthropy. — 2005. — № 4 January 14. — P. 7–9.
13. Рогов С. М. 11 сентября 2001 г.: реакция США и последствия для российско-американских отношений / С. М. Рогов; Рос. акад. наук. Ин-т США и Канады. — М. : Ин-т США и Канады РАН, 2001. — 88 с.

В статье рассматривается опыт США по формированию партнерства государства и гражданского общества, анализируются формы участия общественности и результаты их деятельности, которые способствуют обеспечению стабильности в условиях демократии.

Ключевые слова: гражданское общество, общественные организации, общественное участие, государство, социальный диалог, демократия, стабильность, политическая система.

The article examines the experience of the United States to build partnership between the state and civil society, analyzed forms of public participation and the results of their activities that promote stability in a democracy.

Key words: civil society, NGOs, public participation, state, social dialogue, democracy, stability, political system.

Карчевська Олена Василівна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 329

**Агафонова Г. С.,
м. Сєверодонецьк**

ПАРТІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СОЦІАЛІСТІВ: ІДЕОЛОГІЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ

Досліджено еволюцію розвитку Партії Європейських Соціалістів. Визначено, що на сучасному етапі розвитку саме ПЄС є однією із найвпливовіших транснаціональних партій Європейського Союзу, маючи друге за кількістю представництво в інститутах ЄС, високий рівень внутрішньопартійної згуртованості, оптимальну організаційну структуру та складну ідеологію з домінуванням соціал-демократичного тренду.

Ключові слова: Партія Європейських Соціалістів (ПЄС), європартія, Європейський Парламент (ЄП), політична група, Європейський Союз (ЄС), релевантність, внутрішньопартійна згуртованість, політична ідеологія.

Останні вибори до Європейського Парламенту, які відбулись 22-25 травня 2014 р., крім певних відхилень у вигляді явного прогресу євроскептиків і радикалів лівого і правого спрямування, в цілому зберегли попередню політичну композицію Європарламенту. Лідерство, як і раніше, змогла утримати Європейська Народна Партія, яка у сукупності з християнськими демократами отримала 217 депутатських мандатів. На другому місці зі 190 мандатами розташувався Прогресивний альянс соціалістів і демократів, який є політичною групою Партії Європейських Соціалістів. Ураховуючи той факт, що в 2014 р. вступили в силу всі пункти Лісабонського договору, підписаного 13 грудня 2007 р., які передбачають збільшення політичної ваги Європейського Парламенту (право висувати власні законодавчі ініціативи, враховуючи думку виконавчої влади Союзу; право вирішувати питання прийому до ЄС нових членів; обов'язкова ратифікація всіх міжнародних договорів, укладених в ЄС; закріплені функції, пов'язані з бюджетом ЄС; вага парламенту як законодавчого органу прирівнюється до ваги Ради; нарешті, саме парламенту доручено обрання голови Єврокомісії), констатуємо факт підвищення ролі політичних партій європейського рівня (європартій), представники яких переважно формують Європарламент. Таким чином, актуальним є дослідження Партії Європейських Соціалістів, яка складає ядро

Прогресивного альянсу соціалістів і демократів – другої за чисельністю фракції Європейського Парламенту.

Сучасний стан та тенденції розвитку провідних політичних інститутів Європейського Союзу взагалі та Європарламенту зокрема досліджуються провідними європейськими та американськими політологами: Л. Барді, Д. Денті, С. Ван Гекке, Дж. Делсолдато, Е. Креппел, Д. Макванд, К. МакНамарою, А. Скжипек, Е. Хаасом, С. Хіксом, Фр. Якобзом. У своїх роботах вони аналізують шляхи створення транснаціональної партійної системи; особливості партійної конкуренції; специфіку їхньої правової регламентації; баланс між ідеологічними та структурними компонентами в композиції європартій, а також взаємозв'язки між національними політичними партіями.

В Україні особливості функціонування політичних партій Європейського Союзу, їхніх фракцій в парламенті залишаються маловивченими. Ряд авторів, зокрема П. Байковський, І. Грицяк, Т. Джига, І. Зінько, В. Мальярчук, Т. Козак, Ю. Шведа, досліджують механізми партійної взаємодії в рамках Європарламенту, процес залучення українських політичних партій до наднаціональних партій ЄС, партійний склад та структуру Європарламенту. Проте відсутність системного дослідження функціонування релевантних європартій визначає мету даної статті – провести політологічний аналіз діяльності Партії Європейських Соціалістів.

Історія ПЕС, на думку С. Хікса та У. Лессе, бере свій початок ще з 1864 р., коли було створено Соціалістичний Інтернаціонал – перше міжнаціональне об'єднання політичних сил соціал-демократичного спрямування. Проте аж до кінця Другої світової війни реального впливу на політичний процес дане утворення не мало. Лише наприкінці 1940-х рр. процеси економічної (а з часом політичної) інтеграції повосенної Європи визначили реальну потребу у формуванні транснаціональної партійної кооперації. У 1950 р. активізувалася процедура по відновленню Інтернаціоналу, у Франкфуртській декларації якого відзначалася висока роль, що її повинна відіграти ідеологія демократичного соціалізму у подоланні всіх економічних та соціальних проблем, які існували на той момент [1, с. 9]. Соціал-демократи, прагнучи дистанціюватися від комуністів, висунули на перший план реформізм, парламентаризм, розбудову держави добробуту.

Перше ж засідання контактної групи, на якому обговорювалися можливості створення наднаціонального соціалістичного угруповання і яке стало початком інституціоналізації соціал-демократичного руху на європейському рівні, відбулося 1 квітня 1957 р. в Люксембурзі. На ньому

були представлені шість впливових політичних сил з різних країн: Партія соціалістів Бельгії, Французька філія Робітничого інтернаціоналу, Соціал-демократична партія Німеччини, Партія соціал-демократів Італії, Соціалістична робітнича партія Люксембургу, Лейбористська партія Нідерландів. На першому зібранні були обрані очільник контактної групи – П. Комін (Франція) та перший секретар – Ф. Джорджес (Люксембург).

У подальшому процес становлення ПЕС пов'язаний із розробкою спільної програми у червні 1970 р. та створенням національних структур для забезпечення тісних зв'язків між національними партіями і групою соціалістів у Європарламенті. У цей же час оформилась ідея щодо необхідності внесення змін у організаційний дизайн об'єднання. Наголошувалося, що демократичної структури для об'єднаної Європи у супроводі повної економічної, соціальної, грошово-кредитної та політичної інтеграції не може бути досягнуто без наднаціональної структури для соціальних демократичних сил. Таким чином, Конгрес європейських соціалістичних партій вирішив змінити контактну групу, яка здійснювала загальне керівництво соціалістами до цього часу, більш ефективною організаційною структурою, яка була б здатна реалізовувати транснаціональне співробітництво між соціалістичними партіями ЄС. На дев'ятому Конгресі соціалістичних партій ЄС, що відбувався в Бонні 26 і 27 квітня 1973 р., була створена Конфедерація Соціалістичних партій Об'єднаного Європейського Суспільства (Confederation of the Socialist Parties of the European Community, CSPEC) [2, с. 11].

Сучасна історія Партії Європейських Соціалістів пов'язана з підписанням Маастрихтської угоди 2 лютого 1992 р., яка призвела до утворення Європейського Союзу. Ст. 138а угоди зазначала, що: «Політичні партії на європейському рівні є важливим чинником інтеграції всередині Союзу. Вони сприяють формуванню європейської свідомості і вираженню політичної волі громадян Союзу» [3] і таким чином сприяла посиленню транснаціонального партієтворення, адже перетворювала політичні партії на релевантні політичні інститути в межах ЄС.

На Конгресі в Гаазі 9-10 листопада 1992 р. було прийнято рішення про початок існування Партії Європейських Соціалістів, яка сьогодні об'єднує 33 політичні партії соціалістичного та соціал-демократичного спрямування із усіх держав-членів ЄС та Норвегії. Лідером партії сьогодні є болгарський політичний діяч українського походження С. Станішев. У Європарламенті протягом історії його функціонування політична група даної партії (Прогресивний альянс соціалістів і демократів) до 1999 р. була найбільш багаточисельною. Упродовж трьох останніх електоральних циклів здобуває друге місце за кількістю отриманих депутатських мандатів (табл. 1) [4].

Таблиця 1

Представництво провідних груп в Європарламенті

№	Каденція Європарламенту	Група ЄНП/ЄНП-ЄД	Група Прогресивний альянс соціалістів і демократів/ПЕС
1.	1979-1984 рр.	26,3%	27,3%
2.	1984-1989 рр.	25,3%	29,9%
3.	1989-1994 рр.	23,3%	34,7%
4.	1994-1999 рр.	27,5%	34,9%
5.	1999-2004 рр.	37,2%	28,7%
6.	2004-2009 рр.	36,6%	27,3%
7.	2009-2014 рр.	36,0%	25,0%
8.	2014-2019 рр.	29,4%	25,4%

Про релевантність Партії Європейських Соціалістів свідчить також той факт, що її члени репрезентовані на усіх ланках організаційної структури Європейського Союзу (табл. 2) [5]. Відзначимо, що Головою Європейського парламенту з 2012 р. і до сьогодні є М. Шульц, який представляє ПЕС.

Таблиця 2

Представництво членів ПЕС у структурах Європейського Союзу

№	Інститут ЄС	Кількість членів-представників ПЕС / загальна кількість членів організації
1.	Комітет Регіонів ЄС	131 / 350
2.	Європейська Комісія	8 / 28
3.	Європейська Рада	11 / 28
4.	Рада Європейського Союзу	19 / 28

Політичні партії Європейського Союзу значну увагу приділяють ідеології. Вона не носить формальний характер, як у випадку українських політичних партій, коли основна програма партії може вступати у протиріччя з передвиборчою програмою та часто із позицією фракції партії в Верховній Раді України. Натомість європартії є носіями яскраво виражених ідеологічних трендів, що дозволяє ефективно втілювати програмні настанови та формувати стійку електоральну підтримку. ПЕС є типовою соціал-демократичною партією, яка гнучко пристосовує класичні принципи демократичного соціалізму (свобода, справедливість, солідарність тощо) до швидкозмінюваних умов протікання політичного процесу на європейському рівні. Аналіз програми ПЕС, прийнятої

22.06.2013 р., зроблений за допомогою хмарного сервісу TagCrowd, демонструє складність, багатокомпонентність та пріоритетність завдань, що визначаються ідеологією партії (рис. 1).

Рис. 1. Аналіз програми Партії Європейських Соціалістів

На рисунку видно, що партія представляє групу єврооптимістів, які виступають за активний євроінтеграційний рух, побудову єдиної європейської наднаціональної ідентичності.

У своїй програмі ПЕС послідовно розкриває всі цінності соціал-демократії: «Нам потрібна нова політична економія, така щоб всі зацікавлені сторони, громадяни і суспільство, тримали демократичний контроль над соціальною ринковою економікою. Ми прагнемо соціальної справедливості для всіх. Ми хочемо переломити тенденції суспільства до фрагментації, зuboжіння і зростаючої нерівності. Кожна людина має недоторканне право вести повноцінне життя у справедливому суспільстві. Це суспільство є товариством, де жінки і чоловіки в рівній мірі розділяють владу, обов'язки і права. Це також означає, що кожна людина має відповідальність, щоб жити добре, на особистому рівні, у відношенні один одного і в суспільстві. Ми хочемо перепроєктувати Європейський Союз, щоб він став Союзом солідарності» [6].

Таким чином, на протигагу Європейській Народній Партії, яка прагне посилити режим жорсткої економії в ЄС, ПЕС виступає за «Новий соціальний курс для Європи» шляхом формування такої економіки, яка б була здатна служити інтересам всіх зацікавлених сторін. Соціал-демократи вважають, що ЄС не повинен просто зосередитися на бюджетних і ринкових міркуваннях, але слід також брати до уваги соціальний аспект.

ПЕС схвалює державну модернізацію добробуту, особливо за допомогою активної політики на ринку праці, яка передбачає, у тому числі, зниження безробіття серед молоді та створення «зелених» робочих місць. Ця модернізація повинна також усунути наслідки жорсткої економії. Держави-члени повинні об'єднати свої державні борги, які перевищують 60% від їхніх ВВП, що дозволить скоротити процентні платежі. ПЕС виступає за створення єврооблігацій в довгостроковій перспективі і вважає, що капітал Європейського інвестиційного банку повинен бути збільшений.

Нарешті, ПЕС прагне побудувати «соціальної союз» поряд з економічним союзом, що включатиме угоду про мінімальну заробітну плату. Для того, щоб стримувати фінансові капіталізм, ЄС повинен регулювати банки, наприклад, шляхом введення податку на фінансові транзакції та поділу роздрібної торгівлі та інвестиційно-банківської діяльності [7, с. 21-22].

Таким чином, ПЕС є цілком послідовними носіями соціал-демократичної ідеології, що підтверджується і у процесі голосування в ЄП.

Організаційна складова партії закріплюється в статуті. У діючому статуті ПЕС (прийнятий 12.06.2015 р.) відзначено, що ефективність партійної діяльності зумовлюється її оптимальною структурою [8]. Головним органом є Конгрес, який збирається двічі кожен п'ятирічний період. Обов'язки Конгресу включають в себе: визначення генерального політичного курсу партії; обрання президента; прийняття змін у статуті, процедурі набуття членства партій; рішення про прийом і виключення членів, а також надання членського статусу партіям та організаціям; ухвалення маніфесту для виборів до Європейського парламенту.

Наступним структурним елементом є Рада, яка збирається раз на рік для обговорення основних політичних питань і формування пріоритетів діяльності на наступний рік. Рада складається приблизно із 500 учасників – лідерів національних партій, делегатів, міжнародних гостей і – з 2006 р. – активістів ПЕС.

Вищим органом з управління поточними справами є Президія на чолі з Президентом. До її складу входять: Президент; віце-президент (їх може бути не більше чотирьох); Генеральний секретар ПЕС; Президент групи в Європарламенті; по одному представникові від кожної національної партії та організації, що входить до складу ПЕС.

Важливим компонентом структури ПЕС є Конференція лідерів, яка скликається від трьох до п'яти разів на рік, зазвичай напередодні Європейської Ради, щоб обговорити основні питання, анонсовані на порядку денному Ради.

Організаційну роботу забезпечує Генеральний секретар за сприяння секретаріату. Зокрема, він несе відповідальність за: реалізацію рішень, прийнятих статутними органами; управління і контроль за повсякденною діяльністю Секретаріату; контакти з партіями-членами та організаціями-партнерами; підтримку президента, віце-президента (ів) і скарбника; підготовку й організацію зустрічей; фінанси та ведення рахунків; відносини з пресою і громадськістю.

Важливим аспектом для аналізу структури європартії є визначення варіантів членства в ній. Статут ПЕС передбачає три основні варіанти: повноправне членство, асоційоване членство; члени-спостерігачі. При цьому зауважимо, що партія повинна складатися як мінімум з трьох повноправних членів.

Така проста організаційна структура з демократичним членством та системою горизонтальних зв'язків, яка базується на принципах внутрішньопартійної демократії, призводить до ефективного функціонування політичної групи ПЕС в Європарламенті, дисциплінованого голосування як демонстрації внутрішньої згуртованості (рис. 2) [9, с. 28]. На рисунку видно, що найвищий рівень партійної дисципліни мають фракції ЄНП, Зелені/Європейський Вільний Альянс та Прогресивний альянс соціалістів і демократів.

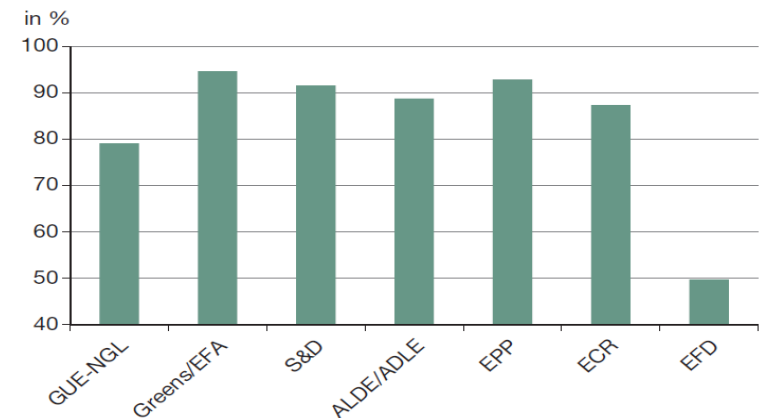

Рис. 2. Внутрішня згуртованість політичних груп в ЄП (2009-2014 рр.)

Таким чином, проведене дослідження дає можливість зробити висновок про високу релевантність Партії Європейських Соціалістів та її політичної групи в Європейському Парламенті. Партія вирізняється

тривалою історією існування, послідовною прихильністю задекларованій ідеології із домінуванням соціал-демократичного тренду. Прозора організаційна структура з високим рівнем внутрішньопартійної демократії дозволяє мати найбільше представництво серед держав-членів ЄС (тільки до складу ПЕС входять національні партії з усіх 28 країн Євросоюзу). У свою чергу, оптимальне поєднання ідеологічного та організаційного елементів призводить до ефективної політичної діяльності, що проявляється, зокрема у одному із найвищих рівнів внутрішньої згуртованості та дисципліни голосування в політичній групі ПЕС в Європарламенті.

Література

1. Hix S. Shaping a Vision. A History of the Party of European Socialists. 1957–2002 / Simon Hix, Urs Lesse. – Brussels : Printer Arte-print, 2002. – 120 p.
2. Skrzypek A. «Europe, Our Common Future». Celebrating 20 years of the Party of European Socialists / Ania Skrzypek. – Brussels : Foundation for European Progressive Studies, 2013. – 122 p.
3. The Treaty of Maastricht (1992) [Electronic Resource] // The History of European Union. – Mode of access : <http://www.historiasiglo20.org/europe/maastricht.htm#TUE>
4. Results of the 2014 European elections [Electronic Resource] // Official website of the European Parliament. – Mode of access : <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>.
5. Party of European Socialists [Electronic Resource] // Website of the Free encyclopedia Wikipedia. – Mode of access : https://en.wikipedia.org/wiki/Party_of_European_Socialists.
6. PES Fundamental Programme [Electronic Resource] // Website of the Party of European Socialists. – Mode of access : http://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/partyofeuropeansocialists/pages/90/attachment/original/1394722321/pes_fundamental_programme_en.pdf?1394722321
7. Otjes S. How the Economic Crisis Changed the Lines of Political Conflict in the EU / Simon Otjes // Intereconomics. – 2014. – № 1. – P. 19–24.
8. PES Statutes adopted by the 10th PES Congress on 12th June 2015 [Electronic Resource] // Website of the Party of European Socialists. – Mode of access : https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/partyofeuropeansocialists/pages/90/attachments/original/1441209876/FINAL_amended_PES_Statutes_EN_clean.pdf?1441209876
9. Piedrafita S. Euroscepticism in the Next European Parliament: A Reason to Worry? / Sonia Piedrafita and Vilde Renman // Intereconomics. – 2014. – № 1. – P. 24–29.

Исследована эволюция развития Партии Европейских Социалистов. Определено, что на современном этапе развития именно ПЕС является одной из самых влиятельных транснациональных партий Европейского Союза, имея второе

по величине представительство в институтах ЕС, высокий уровень внутрипартийной сплоченности, организационную структуру и сложную идеологию с доминированием социал-демократического тренда.

Ключевые слова: *Партия Европейских Социалистов (ПЕС), европартия Европейский Парламент (ЕП), политическая группа, Европейский Союз (ЕС), релевантность, внутрипартийная сплоченность, политическая идеология.*

The evolution of Party of European Socialists is studied. It was determined that at the present stage of development the PES is one of the most influential transnational parties of the European Union, with the second largest representation in the EU institutions, the high level of inner cohesion, optimal organizational structure and modern ideology with the dominance of social-democratic trend.

Keywords: *Party of European Socialists (PES), europarty, European Parliament (EP), the political group, the European Union (EU), relevance, internal party cohesion, political ideology.*

Агафонова Ганна Сергіївна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Наумкіна С. М.

УДК [323+327](477)

Літвін Л. А.,
м. Сєвєродонецьк**РЕАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ КРІЗЬ
КОНСТРУЮВАННЯ ГЕОПолІТИЧНОГО ІМІДЖУ**

У статті розглядається можливість та особливості реалізації національних інтересів України крізь конструювання геополітичного іміджу, демонструється взаємозалежність захисту національних інтересів та побудови іміджу держави. Метою дослідження є проаналізувати реалізацію національних інтересів України крізь конструювання геополітичного іміджу держави та надати рекомендації щодо конструювання позитивного геополітичного іміджу з урахуванням національних інтересів України, використовуючи комплекс заходів за кількома запропонованими напрямками.

Ключові слова: держава, національний інтерес, геополітичний імідж, імідж держави.

Сучасні внутрішні та зовнішні виклики українській державі потребують новітнього осмислення сутності та специфіки національних інтересів України. В той же час національні інтереси повинні розглядатися синергетично, не відбиваючись з внутрішньополітичного та геополітичного контексту. Національні інтереси – потреби і цінності, що мають реалізовуватися у всіх сферах життєдіяльності держави, зокрема, на міжнародній арені, метою яких є не тільки повноцінний розвиток держави, а й формування державної могутності. Базовими національними інтересами є: територіальна цілісність; державний суверенітет; намагання посісти гідне місце у світовому співтоваристві; мирне співіснування; забезпечення прав і свобод громадян; соціально-економічний добробут громадян; гідний розвиток у всіх сферах життя суспільства. В цьому сенсі конструювання геополітичного іміджу української держави буде забезпечувати як розвиток зовнішньої політики, так і реалізацію національних інтересів України в інших сферах. Але геополітичний образ української держави є «розмитим», без чіткої структури та вираженої мети. А останнім часом асоціюється з воєнно-політичним конфліктом та внутрішньою нестабільністю. В цьому полягає актуальність даного дослідження.

Метою дослідження є проаналізувати реалізацію національних інтересів України крізь конструювання геополітичного іміджу держави та

надати рекомендації щодо конструювання позитивного геополітичного іміджу з урахуванням національних інтересів України.

Наразі проблематикою національних інтересів активно цікавляться такі українські дослідники як Д. Дубов, Т. Запорожець, М. Шульга, Є. Камінський, О. Коломієць, В. Кремень, М. Сунгуровський, М. Юрій та інші. Вони аналізують національні інтереси як базову категорію національної безпеки, характеризують специфіку національних інтересів України та досвід інших держав, розглядають національні інтереси крізь призму геополітичних процесів.

У свою чергу питання конструювання іміджу держави на міжнародній арені досліджують такі вчені як Д. Видрін, В. Данилов, В. Королько, І. Пантелейчук, О. Семченко та інші. Вони аналізують сутність та структуру політичного іміджу, зокрема, іміджу держави, його інформаційно-комунікаційну складову. В той же час недостатньо наукових розробок щодо взаємозалежності національних інтересів та геополітичного іміджу держави, специфіки реалізації національних інтересів крізь конструювання геополітичного образу. На думку українського дослідника І. В. Пантелейчука, геополітичний імідж – це достатньо стійкі, стратифіковані й динамічні геопросторові уявлення, які співвідносяться з певною політико-, історико- або культурно-географічною виділеною територією (державою) [6]. В інтерпретації російського вченого Е. Галумова, до геополітики іміджу відносяться не лише важливі політичні, економічні та культурні події, а й цілеспрямоване конструювання простору певної образної конфігурації, що впливає на хід реальних подій і сприяє досягненню національних інтересів [3, с. 60].

Українські дослідники А. Сіленко та О. Семченко зазначають, що імідж держави – сукупність реальних і штучно створених характеристик системи державних інститутів, політичної, правової, економічної систем, інформація про які спрямовується в інформаційно-комунікаційний простір з метою впливу на громадську свідомість всередині держави та за її межами. В 1970-х рр. поняття «імідж держави», «геополітичний імідж держави», «імідж у міжнародних відносинах» розроблялися в працях Р. Джервіса «Логіка іміджів у міжнародних відносинах» (1970). На прикладі Карибської кризи 1962 р. автор доводить, що мирний шлях вирішення військової проблеми був досягнутий завдяки іміджу держав та їх лідерів [7, с. 244].

У структуру геополітичного іміджу входять такі компоненти: об'єктний компонент, що включає різні характеристики об'єкта, імідж якого конструється, ці характеристики повинні співвідноситися з особливостями сприйняття передбачуваної аудиторії; суб'єктний

компонент – характеристики й особливості аудиторії, які впливають на створюваний імідж; цільовий компонент – цілі створюваного іміджу.

Умовно-статистичні та умовно-динамічні складові структури іміджу держави були описані Е. Галумовим:

Умовно-статичні чинники: природний потенціал; національна та культурна спадщина; нерегульовані геополітичні чинники; історичні факти, що мають значний вплив на розвиток країни; форма державного устрою та структура управління.

Коректовані умовно-динамічні соціологічні чинники: соціально-психологічний стан суспільства; характер і принципи діяльності громадянських об'єднань, форми суспільно-політичної інтеграції; морально-етичні аспекти розвитку суспільства.

Коректовані умовно-динамічні інституціональні чинники: стійкість економіки; правовий простір; механізми державного регулювання різних сфер суспільного життя; ефективність владної конструкції [3, с. 65].

Ці складові структури іміджу демонструють зв'язок між іміджем держави та збереженням основних національних інтересів.

У сучасному світі робота над створенням позитивного міжнародного іміджу будь-якої держави головним чином зводиться до конструювання системи уявлень, образів, зокрема, стереотипів, що пов'язані з цією державою. Ці образи мають бути вигідними для народу й керівництва держави, вкорінені у колективну свідомість тієї чи іншої зовнішньої спільноти. Залежно від цільової аудиторії (наприклад, населення європейських країн, бізнесові, фінансові кола, спортивна, мистецька й подібні спільноти, політична еліта певних держав, керівництво міжнародних організацій тощо), а також конкретних завдань (політичні рішення, інвестиції, спільні проекти, туризм) зміст, підбір, форма подачі, акценти та інші технологічні параметри відповідних меседжів можуть змінюватись. Але будь-яка іміджева кампанія обов'язково має базуватися на сформованому вже у свідомості міжнародної спільноти стрижневу, узагальнюючому образі-ідеї країни, який, в свою чергу, повинен бути максимально лаконічним, зрозумілим та позитивним [1].

Крім такого «ядра», основними асоційованими з ним інструментальними складовими міжнародного іміджу держави є: а) інвестиційний клімат; б) туристичний потенціал та відповідні інфраструктури; в) соціальні характеристики (якість життя, безпека, рівень людського розвитку тощо); г) національні символи (всесвітньо відомі представники країни, історичні події та місця, зірки, бренди, ТМ тощо); г) імідж керівництва та/або керівників держави.

Аналіз результатів зарубіжних та вітчизняних досліджень сприйняття України населенням та елітами провідних країн світу дозволяє виокремити наступні ключові домінанти іміджу України:

молода демократія, країна Помаранчевої революції та «революції гідності»;

країна відомих спортсменів;

красиві жінки;

політична нестабільність, дефіцит політико-інституціональної спадкоємності, неефективність влади та законодавства;

невизначеність напрямків і стратегій подальшого розвитку, відтак – непередбачуваність;

негативний інвестиційний клімат, високі ризики в бізнесі, тотальна корупція [1];

небезпечна держава в результаті воєнно-політичного конфлікту;

намагання подолати залежність від Росії та ввійти до європейського співтовариства.

Можна побачити парадоксальне сприйняття України останнім часом: з одного боку, українська держава вважається нестабільною та небезпечною через воєнно-політичний конфлікт, але, з іншого боку, спостерігається більша обізнаність і зацікавленість європейською спільнотою проблемами становлення української держави, позиціонування її як «молодої демократії, що бореться з агресором». Причинами таких іміджевих оцінок є сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів. По-перше, насправді нестабільна внутрішньополітична ситуація, по-друге, більша частина повідомлень про Україну носить досить негативний характер і передусім стосуються політичного життя, «революцій», корупційних скандалів тощо. Найбільшу шкоду геополітичному іміджу та національним інтересам держави завдають маніпулятивні технології задля внутрішнього розколу нації та відсутності єдності між громадянами та між представниками еліти. В результаті склалася ситуація, в якій міжнародний імідж України вже сам по собі стає негативним чинником розвитку та заважає реалізації національних інтересів держави.

Як зазначає український дослідник І. В. Пантелейчук, розробка геополітичного іміджу передбачає реалізацію національного інтересу держави в планетарному масштабі, і у його підготовці потрібно опиратися на історичні традиції в основі яких лежить етнічна, релігійна, а в цілому – цивілізаційна толерантність. Формування позитивного геополітичного іміджу повинно відбуватися у двох напрямках – внутрішньому та зовнішньому. Реалізація цього завдання покладена на органи державної влади [6]. Внутрішня направленість формування геополітичного іміджу

відображає базові цінності і інтереси власного народу, які продукуються у ключових поняттях, образах, словах, очікуваннях – це життя, сім'я, праця. Ключовими позиціями у реалізації іміджевої стратегії по забезпеченню позитивного внутрішнього іміджу є розбудова демократичної держави на засадах соціального партнерства; високий професіоналізм державного апарату; забезпечення владою гідного життя населення; досягнення внутрішньої стабільності шляхом консолідації суспільства; формування зрілого громадянського суспільства.

Реалізація зовнішнього напрямку передбачає проведення ефективної зовнішньої політики, здатності швидко мобілізувати інтелектуальні, економічні, технологічні, інформаційні ресурси для забезпечення конкурентоспроможності на міжнародній арені, умінні репрезентувати власні соціально-культурні цінності [6]. Загалом формування позитивного геополітичного іміджу Української держави вимагає реалізації довгострокової геоецивілізаційної стратегії, в основі якої лежить виважена оцінка ресурсів і можливостей держави, її місця у системі світогосподарських відносин, розуміння можливостей ефективного використання вдалого географічного і політичного розташування з метою перетворення на міжцивілізаційний форум для діалогу Заходу і Сходу [6].

Водночас українській управлінській еліті пострадянського періоду притаманна відсутність єдиної, чіткої геополітичної та культурної ідентифікації. Тому, перед органами державної влади стоїть важливе завдання вироблення геополітичного значення держави, його конструювання і презентація світовій спільноті. Важливими чинниками, які забезпечують реалізацію поставленого завдання і визначають багатовекторність вітчизняної зовнішньої політики мають стати, по-перше, культурна незалежність як від Росії, так і від Європи, а по-друге – економічна співпраця як з пострадянськими країнами, так і з Європою.

Відповідно, основні тенденції формування геополітичного іміджу багато у чому визначаються динамікою реалізації національного інтересу, традиціями сприйняття держави (точніше, її іміджу) міжнародною спільнотою, а також власним народом, спільнотою. Як зазначає дослідниця М. Комлева, національні інтереси являють собою сформовану в масовій свідомості потребу в певній геополітичній дії для забезпечення виживання і розвитку нації як цілісної структури [6].

Системний аналіз впливу національних інтересів на формування геополітичного іміджу дозволяє визначити їх пріоритетні напрямки у реалізації поставленого завдання. Одним із базових напрямів є включення країни в процес світового економічного розвитку. В даному випадку, наголошують В. Горбулін та А. Качинський, в структурі національного

інтересу на перший план виходить прагнення до оволодіння передовими технологіями, можливість знаходити адекватні відповіді на нові виклики економічного, технологічного, екологічного, демографічного характеру. В той же час, на відміну від Заходу де головним зовнішнім довгостроковим інтересом є забезпечення доступу до світових ресурсів і контроль над ними, для України з її простором і ресурсами він не є життєво визначальним [6].

Інший базовий національний інтерес пов'язаний із геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України в умовах глобалізації та євроінтеграції – це збереження територіальної цілісності, підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, сучасної незалежної держави за умови збереження національних цінностей, захисту економічного і політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор великих держав на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі й дії на міжнародній арені. Врахування цих пріоритетних напрямів при розробці концепції національних інтересів, на думку Ф. Медвідя, сприятиме швидкому усвідомленню суверенності державних структур і дасть можливість державі проводити активну внутрішню і зовнішню політику. Це приведе до формування реальної державної політики, пропаганди базових національних інтересів та зовнішньополітичних пріоритетів та просування їх у внутрішній і зовнішній політиці. Усвідомлення національних інтересів елітою, політичними силами і громадянами сприятиме консолідації сучасної української нації, завершенню процесу формування української політичної нації [5].

Отже, для реалізації ефективного геополітичного іміджу Україні необхідно вирішити внутрішні проблеми в усіх сферах життя суспільства, зберегти єдність і суверенність та знищити (зменшити) маніпулятивний вплив ззовні. Але захист національних інтересів крізь конструювання позитивного геополітичного іміджу держави необхідно починати вже зараз, використовуючи комплекс заходів за кількома напрямками:

затвердження на державному рівні Програми конструювання геополітичного іміджу держави, яка буде реалізовуватися не тільки державними органами, а й бізнес-структурами, громадськими організаціями, науковцями, представниками культури та ЗМІ; в Програмі буде міститися як брендінгова стратегія побудови іміджу, так і тактичні заходи;

проведення необхідних наукових досліджень сучасного стану геополітичного іміджу держави на міжнародній арені та в сприйнятті населенням України;

реалізація інформаційної безпеки; моніторинг всієї інформації про державу: постачання потрібної інформації про країну, менеджмент медіа-повідомлень, системне відстеження та блокування або ж нейтралізація спрямованих проти України інформаційних кампаній, дезінформації, некоректної інформації; використання технології «спіндоктор»; налагодження міжнародної співпраці в сфері інформаційних технологій. Можливо, для реалізації цих заходів доречно створити Агенцію з інформаційних ресурсів;

налагодження взаємовигідної співпраці з діаспорою щодо популяризації України та українців, лобіюванні їхніх інтересів в інших країнах;

подальше розширення й розвиток мережі українських культурно-інформаційних центрів у складі закордонних дипломатичних установ України;

формування позитивного інвестиційного іміджу, що досягається не лише завдяки виходу на вигідні для зовнішніх інвесторів об'єктивні фінансово-економічні, інфраструктурні, нормативно-правові параметри, але й завдяки створенню суб'єктивно привабливого образу бізнесової діяльності в нашій державі [1];

розвиток України як туристичної країни;

створення єдиного веб-порталу, де на іноземних мовах буде представлена важлива конструктивна інформація з багатьох напрямків розвитку.

Таким чином, при синергетичному підході захист національних інтересів України може досить ефективно реалізовуватися через конструювання геополітичного іміджу держави. Особливу роль тут грають політична та інформаційна складові. Перспективами подальших досліджень є розробка конкретних технологій конструювання геополітичного іміджу, дослідження іноземного досвіду, визначення й аналіз національної ідеї українського суспільства тощо.

Література

1. Аналітична записка «Формування позитивного міжнародного іміджу української держави в інформаційному просторі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/02.htm>
2. Вербицька Г. Міжнародний імідж України : проблеми та шляхи реформування / Ганна Вербицька // Український інформаційний простір. – С. 4–9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :http://ijimv.knukim.edu.ua/zbirnyk/1_2/1-verbytska.pdf

3. Галумов Э. А. Имидж против имиджа / Э. А. Галумов. – М. : Известия, 2005. – 551 с.
4. Заславська О. О. Політичний імідж органів державної влади : механізми його формування / О. О. Заславська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/k-polit-n-zaslavska-oo-politichnyi-imidzh-organiv-derzhavnoyi-vladi-mehanizmi-yogo-formuvannya/>
5. Медвідь Ф. Політико-правові засади концепції національних інтересів України / Ф. Медвідь // Політичний менеджмент. – 2007. – № 6 (27) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=79&c=1903>.
6. Пантелейчук І. В. Національний інтерес як механізм формування геополітичного іміджу / І. В. Пантелейчук // Електронне наукове фахове видання «Державне управління : удосконалення та розвиток» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=389>
7. Сіленко А., Семченко О. Імідж держави / Сіленко Алла Олексіївна, Семченко Олександр Анатолійович // Політологія : [навч. енцикл. словник-довідник для студ. ВНЗ I – IV рівнів акред.] / за ред. Н. М. Хоми. – Львів : «Новий світ – 2000», 2014. – С. 244 – 245.

В статье рассматривается возможность и особенности реализации национальных интересов Украины через конструирование геополитического имиджа, демонстрируется взаимозависимость защиты интересов и построения имиджа государства. Целью исследования является проанализировать реализацию национальных интересов Украины через конструирование геополитического имиджа государства и дать рекомендации по конструированию положительного геополитического имиджа с учетом национальных интересов Украины, используя комплекс мероприятий по нескольким предложенным направлениям.

Ключевые слова: государство, национальный интерес, геополитический имидж, имидж государства.

The article deals with the possibility and the peculiarities of Ukraine's national interests through geopolitical design image demonstrates the interdependence of protecting national interests and building the country's image. The study is to analyze the implementation of Ukraine's national interests through the construction of geopolitical image of the state and make recommendations for constructing positive image geopolitical taking into account national interests of Ukraine, using a range of measures proposed in several directions.

Key words: state, national interest, geopolitical image, the image of the state.

Літвін Лілія Анатоліївна – доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Новакова О. В.

УДК 352.07

Гладій В. І.,
м. Івано-Франківськ**МОДЕЛІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ**

Досліджено еволюцію розвитку моделей місцевого самоврядування, які застосовуються в державах світу. Визначено, що їхні особливості характеризуються композицією представницьких та адміністративних елементів у політичній системі країни. Проаналізовано сучасні підходи, що використовуються у західній політичній науці при типологізації моделей місцевого самоврядування.

Ключові слова: міське самоврядування, модель, представництво, централізація, децентралізація, громада, місцева рада, мер, адміністрація, управління.

Міське самоврядування відіграє провідну роль у формуванні інституту народовладдя у сучасних демократичних державах. Спроби докорінної трансформації пострадянської моделі в Україні демонструють усю складність її реформування, що пов'язано, у першу чергу, з необхідністю структурних змін на всіх рівнях влади. Процес децентралізації, який пожвавився у 2015 р., свідчить про посилення демократичного тренду, а також виносить на науковий порядок денний потребу у глибокій ревізії існуючих моделей місцевого самоврядування, що використовуються в державах світу, а також залучення сучасних підходів до політологічного аналізу децентралізаційних тенденцій в Україні.

Аналіз спеціальних політологічних, юридичних, соціологічних досліджень, розробок у галузі державного управління дозволяє зробити висновок, що у сучасній політичній науці різноманітні моделі місцевого самоврядування класифіковані таким чином: англосаксонська, континентальна, змішана, іберійська, радянська.

Такий узагальнений підхід застосовується у монографіях (Б. Андресюка, О. Бориславської, П. Ворони, Ю. Ковбасюка, В. Лісничого, В. Солових), наукових статтях (О. Антинескула, Л. Гулак, Л. Дунаєвої, А. Лелеченко, В. Наконечного, С. Наумкіної, А. Некряч, О. Решевець, О. Скорохода, Т. Стешенко), підручниках та навчальних посібниках українських дослідників. Серед сучасних західних політологів власне

бачення моделей самоврядування запропонували А. Гассер, Д. Локард, Е. Малдер, Р. Неф, О. Оффердал. Охарактеризуємо ці моделі та підходи.

Історично першими на європейському континенті (із подальшим поширенням на інші держави світу) сформувалися англосаксонська та континентальна моделі. Теоретичне підґрунтя першої моделі становить громадська теорія місцевого самоврядування. У якості первинних суб'єктів тут виступають місцеві громади та приходи, а потім і міста. Формування даної моделі має досить давню історію, яка розпочинається з епохи правління Вільгельма Завойовника у XI ст. Він уперше у 1086 р. зробив перепис феодалних володінь, сформувавши кадастрову «Книгу страшного суду», надав громадам широку автономію, у тому числі в питаннях нормотворчості, здійснення судової діяльності, формуванні бюджетів, політичному управлінні місцевими справами. Звідси також бере початок традиція прецедентного права, яка трансформувалась за відсутності конституційного статусу у органів місцевого самоврядування, діяльність яких регламентується відповідним законодавчим актом, прийнятим вищим представницьким органом влади країни. Сформувавшись у Великій Британії, дана модель знаходить своє запровадження у США (з певними особливостями, про що мова йтиме далі), Ірландії, Австралії, Новій Зеландії тощо. До типологічних ознак даної моделі можна віднести такі.

По-перше, органи місцевого самоврядування володіють високим рівнем автономії. При цьому регламентація діяльності влади на місцях відбувається на основі нормативно-правових актів, що видаються парламентом. Це забезпечує, з одного боку, їхню високу легітимність, а з іншого – залежність від вищого законодавчого органу. В рамках англосаксонської системи поширені дві доктрини – *intra vires* (функціонування муніципалітету в межах своєї компетенції, закріпленої в позитивній формі її регламентації) та *ultra vires* (вихід муніципалітету за межі своєї компетенції). Але держава обов'язково слідує за тим, щоб нормативно-правові місцеві рішення не порушували загальнонаціональне законодавство і не виходили за межі запропонованої їм компетенції.

По-друге, органи місцевого самоврядування обираються населенням на порівняно частих виборах. Наприклад, у Великій Британії ради графств, округів і унітарних утворень вибираються на чотири роки. Законом про міське управління 2000 р. встановлені такі варіанти виборчої системи: 1) рада може оновлюватися повністю кожні чотири роки; 2) рада може оновлюватися наполовину кожні два роки; 3) рада може оновлюватися по третинам щороку [1].

Третьою рисою є унікальність кожної окремо взятої місцевої громади, внаслідок чого там діють власні звичаї та норми, які при цьому у загальних рисах відповідають національному законодавству. Таким чином, відсутнє пряме підпорядкування нижчих органів місцевого самоврядування вищим.

По-четверте, в рамках даної моделі відсутній контроль за діяльністю громад з боку центрального уряду через утворення спеціальних установ (місцевих адміністрацій, наприклад). Державний контроль здійснюється переважно побічно – через суди або податкову систему.

По-п'яте, існує жорсткий судовий контроль та санкції за порушення національного законодавства, особливо представниками місцевої влади, що може призвести до арешту муніципальних чиновників або радників, тюремного ув'язнення або відсторонення муніципальної ради від влади на певний строк або назавжди.

Переважна більшість держав цієї моделі мають унітарний устрій, натомість федеративні США відрізняються певними особливостями її реалізації. Система муніципальних органів в США має децентрований характер, що передбачає наявність у кожному штаті свого «асортименту» муніципальних одиниць. Їхня діяльність окреслюється т. зв. «муніципальним чартером», який визначає організацію, повноваження, основні процедури муніципальних органів влади та їхнє співвідношення з центральною владою. Відповідно до нього діють п'ять моделей [2, с. 25]:

рада-менеджер – найпоширеніша модель, що використовується у 55% міст, характеризується контролем ради над загальним процесом управління, яка визначає вектори політичного розвитку, формує та розподіляє бюджет. При цьому мер обирається із числа членів ради і є фактично головним менеджером, основне призначення якого полягає у здійсненні суто управлінських, адміністративних повноважень;

мер-рада – використовується в 34% американських міст, визначається сильною позицією мера, який обирається народом, має значні повноваження в адміністративній та бюджетній галузях; рада при цьому є відповідальною за здійснення законодавчої діяльності;

комісія – одна з найменш поширених, хоча і найстаріша форма, яка сьогодні використовується лише у 1% міст, заснована на виборі громадянами окремих комісій, які очолюються комісаром, та відповідають за розвиток певної галузі. Таким чином, кожен комісар може відповідати лише за один аспект: охорону здоров'я, фінансову сферу, громадську безпеку тощо. З обраних комісарів у свою чергу обирається один, який головує на спільних засіданнях усіх комісій. При цьому кожна окрема комісія поєднує реалізацію як законодавчих, так і виконавчих функцій;

збори містян – варіант прямої форми демократії, який передбачає безпосередню участь громадян у вирішенні усіх проблем громади, у тому числі і лінію загального політичного розвитку. Використовується дана модель у чистому вигляді лише у м. Марблхед (Массачусетс), а ще 5% міських громад використовують її як додаткову форму забезпечення народовладдя;

представницькі міські збори – подібно до комісій поширені менше, ніж у 1% адміністративно-територіальних одиниць, модель характеризується тим, що виборці обирають своїх представників, які потім представляють їх на загальних міських зборах, що визначають політику розвитку громади, і лише вони несуть відповідальність за її реалізацію. Така модель використовується лише у муніципалітетах з незначною кількістю населення – Мен, Лексингтон тощо.

Необхідно відзначити, що сьогодні у США спостерігається зближення та використання двох перших моделей, що пов'язане з професіоналізацією державного управління. При цьому пересічні американці виступають за зменшення кількості членів муніципальних рад, а також за обмеження повноважень мерів на користь представницьких органів влади.

Окрім муніципалітетів, які охоплюють до 2/3 територіальних одиниць, у США діють графства, в яких населення обирає відповідні Ради графств, повноваження яких є дуже широкими (включаючи фінансову політику), діяльність яких не контролюється єдиним органом виконавчої влади. Крім того для вирішення багатьох практичних завдань управління на місцях діє велика кількість органів – спеціальні округи, призначення яких полягає у виконанні певної суворо визначеної функції (у галузі освіти, водопостачання, протипожежної служби тощо).

Таким чином, федеративний устрій США призводить до певного ускладнення реалізації англосаксонської моделі при загальному збереженні основних її рис.

Наступною моделлю виступає континентальна, витоки якої закладені у державницькій теорії місцевого самоврядування, а основною характеристикою якої є поєднання органів самоврядування з місцевим управлінням. З'ясовуючи сутність цієї моделі, яка поширена у Франції, Бельгії, Нідерландах, Болгарії, французький політолог І. Мені писав, що вона представляє собою «ієрархічну піраміду, по якій відбувається передача різних директив та інформації і в рамках якої на центральні влади активно працює ціла серія агентів на місцях» [3, с. 9].

Коріння даної моделі містяться в історично сформованих засадах централізму, що складався впродовж історії Франції, яка сьогодні має досить складну чотирирівневу структуру адміністративно-територіального

устрою – управління відбувається на рівні держави, регіонів, департаментів та комун. Отже, французька система є однією з найбільш репрезентативних. Її основна структура, кодифікована Наполеоном I, була зумовлена революційністю Франції і покликана обмежити владу місцевої знаті, у той час прискорюючи урядову реформу. В цій системі чітко простежуються чіткі лінії повноважень, що йдуть від міністерства центрального уряду через централізовано призначеного префекта департаменту в муніципалітети, які мають локально обраного мера та міську раду. Префект являє собою і виконавчого директора департаменту, і представника центральної бюрократії, що забезпечує таким чином канал централізації, з широким повноваженнями скасовувати рішення місцевих рад і контролювати місцеві витрати. Таким чином, дана модель сполучає у собі виборні представницькі структури на місцях з їхніми виконавчими органами з повноваженнями представниками державної влади. При цьому муніципальним органам дозволено всі дії, прямо не заборонені законом.

Останні роки характеризуються децентралізаційними тенденціями в межах використання даної моделі.

Наприклад, у Франції відбулися дві «хвилі» децентралізації, спричинені двома законодавчими актами – «Acte I» (1982 р.) та «Acte II» (2003 р.), які науковці визначають прикладом «справжньої муніципалізації», що передбачала реальну повноту прийняття політичних рішень органам місцевої влади. Як протипагу «справжньої муніципалізації» Дж. Богуміл та С. Кульман наводять «псевдомуніципалізацію», яка характеризується передачею функцій без будь-якої передачі повноважень прийняття політичних рішень [4, с. 18].

Усього внаслідок двох етапів децентралізації відбувся чіткий функціональний зсув центру прийняття політичних рішень з центрального рівня влади на місцевий. Після прийняття «Acte II» децентралізація отримала конституційний статус і передача повноважень від центрального уряду до місцевих громад була посилена. Проте необхідно розуміти, що гетерогенна політична культура французького суспільства, якій притаманні «містечковість», прагнення регіональних еліт до інституційного укріплення свого положення призводить до неможливості повної децентралізації та створення більш ефективної місцевої влади. Держава, прагнучи зберегти своє панівне становище, навіть після прийнятих реформ залишається присутньою на регіональному рівні. Тим не менш, форми міжмуніципального співробітництва, які сьогодні діють у всій країні, призводять до можливості розподіляти податкові прибутки, стають інституціональною основою для подальшої передачі державних функцій на місцевий рівень.

Поєднання континентальної та англосаксонської форм привело до появи змішаної моделі, яка застосовується у Німеччині, Австрії, Швейцарії, Японії. Гібридний характер даної моделі проявляється у тому, що виборний орган місцевої влади може одночасно виконувати функції державного управління, являючись представником державної адміністрації. Абсолютно унікальний характер має система місцевого самоврядування Німеччини, яку вирізняє консенсусний та еволюційний характер реформування.

Історія розбудови цієї системи починається з реформ прем'єр-міністра Пруссії Г. фон Штейна, який у 1808 р. провів низку адміністративних перетворень. Він передбачав розвиток системи общинного самоврядування: нарівні з представницьким міським органом утворювався колегіальний виконавчий орган – магістрат. Його очолював бургомістр, який був одночасно і головою представницького органу влади. Згідно зі Статутом, органи місцевого самоврядування зобов'язані були розв'язувати місцеві справи не тільки від свого імені, але й за дорученням держави. У подальшому магістрати були включені в систему державного управління. На початку XX ст. здійснювався процес одержавлення громад, які потрапили під жорсткий державний контроль, держава здійснювала керівництво їхньою діяльністю [5]. Таким чином, основною одиницею в системі самоуправління є громада (Gemeinden), до складу якої можуть входити міста, селища у різній кількості. При цьому у державі діє чотири основних типів громад:

магістратний тип, в якому рада формується шляхом загального голосування, що обирає зі свого складу голову. Рада призначає шляхом голосування виконавчий колегіальний орган – магістрат – з числа професійних управлінців на період від 6 до 12 років. Магістрат складається з бургомістра (голови) та заступників бургомістра. Роль бургомістра суто представницька;

північно-германський тип, коли обрана населенням рада обирає бургомістра або обер-бургомістра, який його і очолює. Рада призначає на термін від 6 до 12 років професійного управлінця на посаду директора громади чи міського директора, до повноважень якого належать керівництво адміністрацією, вирішення поточних питань місцевого управління. У цілому ця система копіює англосаксонську модель;

бургомістерський тип майже без змін відтворює інституційну організацію французьких комун. Рада обирає зі свого складу бургомістра (обер-бургомістра), який є і головою ради, і главою виконавчої громади. Рада призначає з професійних управлінців і свого складу управу, в яку входить бургомістр. Бургомістр і рада можуть опротестовувати рішення один одного;

південно-германський тип, який копіює попередній тип з тією різницею, що бургомістр обирається громадянами наряду з виборами ради [6, с. 154].

Іншим структурним елементом після громади є район (Kreis, Landkreis) як об'єднання декількох громад. На цьому рівні також можливі чотири варіанти організації місцевого самоврядування:

1. Система комітету, в якій рада району формує колегіальний виконавчий орган – районний комітет терміном на шість років.

2. Система ландрату, де глава виконавчої влади (термін повноважень якого може тривати до восьми років) – ландрат – є державним чиновником і призначається урядом землі за поданням районного зібрання, яке він очолює в якості голови.

3. Південно-германська система, за якої глава виконавчої влади – ландрат – обирається населенням шляхом загальних прямих виборів на шість років і поєднує функції чиновника району та голови ради.

4. Система директора – в ній директор району, який є главою виконавчої влади обирається радою терміном від 10 до 12 років. Дана система інколи має й ландрата – голови зборів, що не володіє представницькими повноваженнями [7, с. 285].

Таким чином, змішана модель самоврядування прагне поєднати переваги континентальної та англосаксонської моделі, при цьому роблячи акцент на політичних традиціях управління, які склалися на певних територіях. А реалізація цієї моделі в Німеччині вирізняється поміркованим реформуванням, метою якого є як децентралізація, так і широке залучення сучасних інститутів громадянського суспільства до створення демократичної системи місцевого самоврядування.

Різновидом змішаної моделі організації публічної влади на місцях О. Лазор [8], М. Підмогильний, П. Біленчук [9] виділяють іберійську систему, яка діє у Бразилії та багатьох іспаномовних країнах Латинської Америки, хоча в самій Іспанії вона застосовується у модифікованому вигляді. Сутність іберійської системи полягає в тому, що населення обирає раду і головну посадову особу адміністративно-територіальної одиниці (алькальда, префекта, мера тощо), яка водночас є головою ради, її виконавчим органом і затверджується урядом (президентом, міністром внутрішніх справ) як його представник в адміністративно-територіальній одиниці. У деяких країнах така посадова особа обирається не населенням, а радою. Алькальд (мер, префект) наділяється правом контролю за діяльністю ради і зосереджує у своїх руках основні важелі місцевого керівництва [10].

Радянська модель, що існувала у СРСР, КНДР, Китаї, Кубі, сформувалася у Радянському Союзі у 1920-х рр., хоча перші ради діяли ще у 1905-1907 рр. у м. Іваново під час революції, проте проіснували вони недовго. «Відродження» даного інституту відбулося 24 грудня 1917 р., коли відповідним Декретом Раднаркому земства як органи місцевої влади було скасовано. На їхньому місці було сформовано систему Рад. Принципи міського самоврядування були відкинуті як буржуазні та неприйнятні для радянської держави. В основу організації влади на місцях було покладено принцип єдності системи рад як органів державної влади з жорсткою вертикаллю влади [11, с. 168].

Упродовж подальшого року система рад була остаточно сформована, набула інституціональних та функціональних ознак. При цьому альтернативні структури (міські та земські органи самоврядування) підлягали розпуску як такі, що представляли небезпеку для становлення радянської держави. 25 жовтня 1918 р. на II Всеросійському з'їзді Рад завершилося оформлення пролетарської системи органів державної влади й управління країною.

У цілому радянська модель засновувалася на запереченні принципу поділу влади, натомість повнотою владних повноважень формально наділялися представницькі органи (ради) на відповідній території. Реально ці принципи носили суто юридичний характер, ієрархічна структура держави передбачала вертикальне підпорядкування місцевих рад вищим щаблям влади, контроль над їхньою діяльністю з боку бюрократичного апарату держави, відсутністю можливості прийняття політичних рішень на місцевому рівні, зрощення їх з партійними осередками на місцях, «активною несвободою» особи, що виражалася у примусовій, демонстраційній участі громадян у місцевих справах.

Окрім традиційного підходу до класифікації моделей місцевого самоврядування також можна охарактеризувати концепції сучасних дослідників. Так, швейцарський політолог А. Гессер у своїй книзі «Свобода муніципальних утворень як порятунком Європи» визначає свободу як політико-соціальний устрій, який заснований на свободі муніципальних утворень і розвивається на цій базі, а також пов'язує рівень розвитку місцевого самоврядування з історією розвитку суспільних свобод і державності. Виходячи із цих критеріїв, він класифікує моделі місцевого самоврядування таким чином:

«споконвічно-вільні» країни з традиційно високим ступенем громадянських свобод, що виробили імунітет проти монархічно-бюрократичної централізації у формі абсолютизму, а також проти лівого та

правого тоталітаризму (Великобританія, держави Північної Європи, Нідерланди, Швейцарія);

«лібералізовані держави верховної влади» (Іспанія, Франція, Італія і Німеччина), які засновані на загальному підпорядкуванні бюрократичному апарату і залишають мало місця для реального «управління під свою відповідальність» на місцевому рівні. Тут окремі верстви населення чисто механічно, за допомогою адміністративного апарату влади зводилися в національну єдність, у них не виникало можливості спільно і під свою відповідальність піклуватися про добробут держави і будувати взаємну політичну довіру в малому [Цит. за: 12, с. 48].

Аналізуючи особливості системи місцевого самоврядування в країнах Північної Європи норвезький політолог О. Оффердал бере у якості основи методологію дослідження М. Голдсмита та Г. Балдерсхайма, які описують такі три особливі моделі:

північноамериканська модель, в якій сфера діяльності муніципалітетів відносно вузька, а головною рисою системи є її фрагментарність. Крім того, дана модель більшою мірою орієнтована на обслуговування інтересів бізнесу, ніж на задоволення потреб окремих громадян;

південно-європейська модель (характерна, наприклад, для Франції та Італії), коли муніципальна активність досить низька, а блага і цінності розподіляються на основі особистих відносин (патронаж). За такої моделі спостерігається високий ступінь участі у місцевих виборах, і місцеві політичні інтереси впливають на політику на національному рівні;

скандинавська або північноєвропейська модель, що діє в Данії, Фінляндії, Швеції, Норвегії і, можливо, у Великобританії. Муніципалітети тут активні і несуть відповідальність за вирішення широкого спектру завдань. У цих країнах поширена ідея, що муніципалітети можуть використовуватися в якості органів надання різного роду послуг і тим самим сприяти реалізації цілей держави загального добробуту [Цит. за: 13, с. 155].

Безпосередньо О. Оффердал дослідницьку увагу приділяє визначенню особливостей останньої, скандинавської, моделі, в аналізі якої він виділяє такі елементи: функції муніципалітетів; показники їхньої діяльності; їхні розміри; участь громадян; політизація; здатність до змін та експериментів; ідеологія та цінності. Ґрунтовне дослідження дозволило зробити такі висновки: політика місцевого самоврядування привела до формування в північноєвропейських країнах муніципалітетів універсального типу, які мають широке коло повноважень та забезпечують соціальний захист населення, таким чином стаючи важливими агентами «держави добробуту»; розміри муніципалітетів є значними за територією та

кількістю населення; представники місцевих органів управління є переважно членами політичних партій, проте міжпартійні конфлікти не носять гострого характеру; враховуючи важливість роботи муніципалітетів (як провідників соціальної держави) рівень явки на вибори є високим – до 90%; абсолютно в усіх громадах проводяться активні експерименти по підвищенню якості послуг, які надаються населенню, при загальній тенденції до децентралізації та використання потенціалу інформаційного суспільства [14].

Американський політолог, професор Принстонського університету Д. Локард, провівши наукову ревізію різноманітних конструктів місцевого самоврядування, вважає, що загальноприйняті моделі виокремлюються обмеженим підходом, який враховує лише формальну організаційну структуру місцевого самоврядування. Натомість, якість і характер самоврядування визначається великою кількістю чинників, наприклад, національних та місцевих традицій, шаблонів поведінки, політичного тиску, партійного впливу та дисципліни, бюрократичного професіоналізму, провідним агентом економічного впливу, соціальною організацією суспільства тощо. Так, більш важливу роль відіграватиме, наприклад, той факт, що місцеве самоврядування діє в країні з панівним становищем комуністичної політичної партії, ніж той, які структурні форми воно має. Таким чином, найважливішими критеріями для виділення моделей місцевого самоврядування повинні стати такі: права та можливості громадян брати участь у процесі управління державою (перш за все, через вибори); рівень децентралізації повноважень від центрального уряду до місцевих громад (враховуючи наявність чи відсутність додаткового контролю з боку держави за програмами місцевих ініціатив); глибина впливу місцевої влади на життя населення [15].

На основі вищевикладеного Д. Локард пропонує класифікувати моделі місцевого самоврядування таким чином:

Федерально-децентралізовані системи (США, Канада, Німеччина, Швейцарія, Австралія), які характеризують потужним незалежним місцевим самоврядуванням, яке наділене широким спектром функцій: захисту громад, регулювання, підвищення добробуту, планування, економічного заохочення, культурного розвитку тощо.

Унітарно-децентралізовані системи (Великобританія, Норвегія, Швеція, Данія) формуються в державах з унітарним територіальним устроєм, визначаються значним ступенем децентралізації автономної влади на місцях. Проте в усіх країнах існує певний контроль з боку центрального уряду, що не заважає місцевій владі мати широкі повноваження та обов'язки, а також примати самостійні політичні рішення.

Наполеонівські системи префекта (Франція, Італія, Іспанія) своєю появою зобов'язані стародавнім інститутам, із яких лідери Франції намагалися створити централізовану французьку державу із розрізнених феодалних володінь, малих міст та церковних областей. Сьогодні ключовою особливістю даної моделі є наявність в системі місцевого самоврядування спеціального агента національного уряду (префекта), який наділений повноваженням призупинити або змінити рішення місцевої влади.

Комуністичні системи (СРСР, Китай, Югославія) являють собою повну протилежність децентралізації – концентрацію. Місцева влада тут є прямим агентом державної влади і працює як невід'ємна частина ієрархічної адміністративної системи. Сфера незалежності місцевого самоврядування дуже вузька і поширюється лише на другорядні питання, а місцеві чиновники розуміють, що їхні рішення мають відбивати загалу конструкцію вищих органів влади. Додатковим джерелом контролю над діяльністю місцевої влади виступають Комуністичні партії та їхні осередки, які контролюють ключові позиції в уряді.

Постколоніальні системи (колишні колонії Азії й Африки) характеризуються переважним збереженням тієї моделі, яка існувала під час колоніального минулого. Місцеве самоврядування в цих країнах потерпає від широкого спектру соціальних та економічних проблем, їм не вистачає технологій, організації, ресурсів, при цьому його розвиток відбувається в умовах політичної нестабільності центрального рівня влади.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що сутність різних моделей місцевого самоврядування зводиться до композиції представницьких та адміністративних елементів у політичній системі країни. XX-XXI ст. характеризуються протистоянням двох протилежних тенденцій – централізації та децентралізації, проте абсолютна більшість дослідників акцентує увагу на підвищенні ролі та функціональної дієздатності інститутів місцевого самоврядування, яке сьогодні здатне реагувати на виклики часу. Таким чином, при завершенні трансформації в Україні радянської моделі на континентальну необхідно враховувати важливість відцентрованих, децентралізаційних процесів, які повинні характеризувати сучасну ефективну систему місцевого самоврядування.

Література

1. Государственное и муниципальное управление в зарубежных странах [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vasilieva.narod.ru/gu/stat_rab/book/GMU_zar_Startsev/49356.htm

2. Moulder E. Municipal Form of Government: Trends in Structure, Responsibility, and Composition / Moulder Evelina. – // The Municipal Year Book. – Washington : International City/County Management Association, 2008. – P. 25–38.
3. Meny Y. Government and Politics in Western Europe. Britain, France, Italy, Germany / Yves Meny and Andrew Knapp. – Oxford : Oxford university press, 1998. – 512 p.
4. Bogumil J. Wandel europäischer Lokalsysteme: Wirkungen institutioneller Dezentralisierungspolitik. Kommunale Aufgaben und Leistungsprofile in Deutschland, Frankreich und Großbritannien / Bogumil J., Kuhlmann S. – DFG-Forschungsantrag. – 19.06.2005.
5. Конституційне право зарубіжних країн [Електронний ресурс] / [За ред. А. З. Георгіди. – Режим доступу : <http://www.lection.com.ua/pravo/kpzk/sistema-organiv-upravlinnya-na-mistsyah-u-zarubizhnih-krayinah-ta-yih-pravove-regulyuvannya-konstitutsiynе-pravo-zarubizhnih-krayin>
6. Харлоф Э. Местные органы власти в Европе / Э. Харлоф. – М. : Финансы и статистика, 1992. – С. 152–155.
7. Глазунова Н. И. Система государственного и муниципального управления / Глазунова Н. И. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 533 с.
8. Лазор О. Д. Основы місцевого самоврядування / О. Д. Лазор. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. – 164 с.
9. Біленчук П. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право) / Біленчук П., Кравченко В., Підмогильний М. – К. : Атака, 2000. – 304 с.
10. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : [Електронний ресурс] / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2002. – 576 с. – Режим доступу : http://bko.com/book_72_glava_67_2._%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%9C%D0%90_%D0%A2%D0%90_%D0%A4%D0%A3%D0%9D%EF%BF%BD.html
11. Костенок І. Радянська модель самоврядування як чинник впливу на сучасні самоврядні практики на пострадянському просторі / Ігор Костенок // Держава та суспільство. – 2012. – Вип. 4. – С. 168–171.
12. Неф Р. Да здравствует нецентрализм / Роберт Неф. – М. : Фонд Фридриха Науманна, 2002. – 62 с.
13. Оффердал О. Местное самоуправление в Скандинавии: достижения и перспективы / О. Оффердал // Полис. – 1999. – № 2. – С. 155–126.
14. Там само.
15. Lockard D. local government / Duane Lockard // International Encyclopedia of the Social Sciences. – London : Macmillan Press, 1968. – P. 451–455.

Исследована еволюция развития моделей местного самоуправления, который используются в странах мира. Определено, что их особенности характеризуются композицией представительских и административных элементов в политической системе страны. Проанализированы современные подходы, используемые в западной политической науке при типологизации моделей местного самоуправления.

Ключевые слова: местное самоуправление, модель, представительство, централизация, децентрализация, община, местный совет, мэр, администрация, управление.

The evolution of the development of models of local government which is used in countries around the world is researched. It was determined that their features are characterized by the composition of representative and administrative elements in the country's political system. One has analyzed the current approaches used in Western political science at the typology of models of local government.

Key words: local government, a model representation, centralization, decentralization, community, local council, the mayor, the administration, management.

Гладій Василь Іванович – аспірант кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензент: проф. Поліщук І. О.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових праць

№ 1(11) 2015

Оригінал-макет, коректор *Т.В. Погорєлова*

Підписано до друку 02.09.2015
Формат 60×84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Умов. друк. арк. 10,8. Обл.-вид. арк. 10,9.
Тираж 300 прим. Вид. № 3036. Ціна договірна.

**Видавництво Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля**

Свідectво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса університету: просп. Радянський 59-А
м. Северодонецьк, 93400, Україна
e-mail видавництва: vidavnictvosnu.ua@gmail.com.

Надруковано:
Відділ технічного обслуговування СНУ ім. В. Даля
Адреса: просп. Радянський 59-А
м. Северодонецьк, 93400, Україна